

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ

Національний університет
«Одеська юридична академія»

НАУКОВІ ПРАЦІ

НАЦІОНАЛЬНОГО УНІВЕРСИТЕТУ
«ОДЕСЬКА ЮРИДИЧНА АКАДЕМІЯ»

Том XX

Одеса
2017

У збірнику наукових праць Національного університету «Одеська юридична академія» опубліковано статті провідних учених НУ ОЮА, докторів та кандидатів наук, а також відомих правників з інших вузів України.

Збірник статей розрахований на фахівців, що працюють у сфері юриспруденції, студентів-юристів, а також юристів-практиків, які цікавляться тенденціями розвитку правового життя сучасного суспільства.

**Рекомендовано до друку та поширення через мережу Internet
вченою радою Національного університету
«Одеська юридична академія» 26.12.2017. (протокол № 3).**

Редакційна колегія:

М. В. Афанасьєва, д-р юрид. наук, доц. (*головний редактор*);
Ю. М. Оборотов, д-р юрид. наук, проф. (*заступник головного редактора*);
І. В. Гловюк, канд. юрид. наук, доц. (*відповідальний секретар*);
Ю. П. Аленін, д-р юрид. наук, проф.;
М. Р. Аракелян, канд. юрид. наук, проф.;
Л. Р. Біла-Тіунова, д-р юрид. наук, проф.;
М. А. Дамірлі, д-р юрид. наук, проф.;
Є. В. Додін, д-р юрид. наук, проф.;
В. М. Дрьомін, д-р юрид. наук, проф.;
В. В. Завальнюк, канд. юрид. наук, проф.;
І. І. Каракаш, канд. юрид. наук, проф.;
С. В. Ківалов, д-р юрид. наук, проф.;
О. П. Подцерковний, д-р юрид. наук, проф.;
Ю. Є. Полянський, канд. юрид. наук, проф.;
В. В. Тищенко, д-р юрид. наук, проф.;
В. О. Туляков, д-р юрид. наук, проф.;
Є. О. Харитонов, д-р юрид. наук, проф.;
О. І. Харитонова, д-р юрид. наук, проф.;
Г. І. Чанишева, д-р юрид. наук, проф.
Л. Г. Гусейнов, д-р юрид. наук (Азербайджанська Республіка);
Ю. Маношин, д-р юрид. наук (Латвійська Республіка).

Сайт видання: www.naukovipraci.nuoua.od.ua

Збірник внесено до списку фахових видань (юридичні науки)
відповідно до Наказу МОН України від 09.03.2016 р. № 241 (Додаток 9)

УДК 340.15(477.74-250д).001.32

Н. В. Аніщук

**ГЕНЕЗИС ІСТОРИКО-ПРАВОВОЇ ШКОЛИ
НАЦІОНАЛЬНОГО УНІВЕРСИТЕТУ
«ОДЕСЬКА ЮРИДИЧНА АКАДЕМІЯ»**

Постановка проблеми. Актуальність обраної теми полягає в тому, що на початку ХХІ століття Одеська школа права, центр якої зосереджено в Національному університеті «Одеська юридична академія», набуває активного розвитку. Сьогодні Національний університет «Одеська юридична академія» – це провідний спеціалізований вищий навчальний заклад і лідер юридичної освіти на Півдні України [1]. Даний університет має багату історію і добрі академічні традиції. Історія його створення сягає своїм корінням часів заснування юридичного факультету в Рішельєвському ліцеї, коли почала своє формування Одеська школа права.

Безумовно, звернення до вивчення історико-правових питань у дослідженні проблеми розвитку Одеської юридичної школи має важливе значення для сучасної юриспруденції. Це певний крок в історичному правознавстві на сучасному етапі його розвитку, що створює теоретичну платформу для справжнього методологічного плюралізму, за допомогою якого дослідники в умовах повної свободи наукової творчості змогли б віднайти істину. Це буде сприяти не тільки збагаченню історії вітчизняного право-і державознавства, а й наданню відчутного імпульсу подальшому розвитку теоретичних та практичних аспектів в зазначеній сфері, що вкрай необхідно для розвитку юридичної науки, зокрема історико-правової.

Аналіз останніх досліджень і публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми і на які спирається автор, дає підставу стверджувати, що на сьогодні у вітчизняній юридичній науці поки що бракує фундаментальних розробок, в яких комплексно та системно окреслюється генезис історико-правової школи в Національному університеті «Одеська юридична академія». Не применшуючи ролі та значущості розроблень правознавців (М. Аракеяна [2], О. Горяги [3], Н. Єфремової [4], Т. Остапенко [5], Л. Попсуєнко [6]), які досліджували окремі питання Одеської історико-правової школи, все ж таки необхідно визнати, що обрана проблема, висвітлення її в контексті історико-правового аналізу недостатньо досліджена в юридичній науці. Усе вищенаведене

зумовило вибір теми і мети дослідження, його наукову новизну і практичне значення.

Метою даної статті є висвітлення генезису історико-правової школи у Національному університеті «Одеська юридична академія» та окреслення її внеску щодо розвитку науки історії держави і права.

Виклад основного матеріалу. Потрібно відзначити, що у 2017 році Одеська історико-правова школа святкує своє 180-річчя. Свій внесок у розвиток цієї юридичної школи зробила кафедра історії держави і права Національного університету «Одеська юридична академія», яка має свою історію та передумови становлення і розвитку. Так, ще із часів заснування Рішельєвського ліцею було організовано юридичне відділення (1837 р.), в якому викладалася історія правознавства. Це стало першим кроком на шляху заснування Одеської історико-правової школи та створило підґрунтя для майбутнього створення кафедр історико-правового напрямку на Півдні України.

За багаторічну вітчизняну історію Одеської юридичної школи студентам-юристам викладалися різні історико-правові дисципліни. Так, із часів заснування Імператорського університету (м. Одеса, 1865 р.) діяли декілька кафедр історико-правового напрямку, зокрема: історії найважливіших законодавств, старих та нових, історії слов'янського законодавства та інші, на яких викладалися вищезазначені дисципліни.

Великий внесок у розвиток дореволюційної історико-правової науки зробив Ф.І. Леонтович (1833–1910) – ректор університету (1869–1877). У 1868 році ним було захищено докторську дисертацію за темою: «Древнее хорвато-далматское законодательство». Більшу частину праць Леонтовича присвячено давньому слов'янському і в особливості литовсько-руському праву.

У радянські часи історію держави та права викладали на кафедрі теорії й історії держави і права Одеського державного університету ім. І.І. Мечникова. Серед радянських дослідників великий внесок у розвиток історико-правової науки зробив О.В. Сурілов (1928–1999), який з 1968 року протягом багатьох десятиліть очолював кафедру теорії та історії держави і права Одеського державного університету ім. І.І. Мечникова. Його докторську дисертацію виконано за темою: «Утворення і розвиток національної державності в Молдавії (1924–1959 рр.)».

Великий внесок в історію створення та розвитку Одеської історико-правової школи зробив доктор юридичних наук, академік Сергій Васильович Ківалов. Так, із заснуванням у 1997 році Одеської державної юридичної академії, (зараз – Національний університет «Одеська юридична академія») за підтримки ректора С.В. Ківалова відразу було створено кафедру історії держави і права.

Першим завідувачем кафедри історії держави та права Одеської державної юридичної академії став професор В.П. Глиняний (1951–2009 рр.) – автор численних наукових праць, серед яких особливе місце займає монографія «Правовое положение женщины с древнего времени и до конца XIX века» (Одесса, 1999) та підручник «История государства и права

зарубежних стран» (Одесса, 2001). Професор В.П. Глиняний очолював кафедру з 1997 до 2008 року.

Серед видатних вітчизняних істориків права слід відзначити професора П. П. Музиченка (1949–2011рр.), який тривалий час працював на кафедрі історії держави і права. У 1981 році захистив дисертацію на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук за темою: «Прогнозування та планування в системі управління якістю навколишнього середовища (державно-правові аспекти)». Слід зазначити, що П.П. Музиченко став першим деканом факультету юридичної журналістики ОНЮА (2002–2005 рр.), є автором понад 250 наукових праць, серед яких підручники, навчальні посібники, монографії, статті. Він організував наукову історико-правову школу литовсько-руського права. За його участю упродовж 2001–2004 рр. реалізовано науковий проект: підготовлено, видано мовою оригіналу і перекладено на українську коментарі трьох Статутів Велико-го князівства Литовського. Під керівництвом професора Музиченка П.П. захищено багато кандидатських дисертацій. Зокрема, він був науковим керівником Н.В. Єфремової, М.В. Крумаленка, О.І. Резнік та інших. Так, у 2002 р. Н. В. Єфремова захистила дисертацію на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук за темою: «Розвиток конституційного законодавства в Україні (1917–1920 рр.)». У 2007 році М.В. Крумаленко захистив дисертацію на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук за темою: «Правове становище населення на українських землях у XIV–XVI ст.ст: детермінація релігійною політикою держави». У 2008 році О.І. Резнік захистила дисертацію на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук за темою: «Періодизація історико-правового процесу: концептуальні аспекти».

В історії даної кафедри другим її завідувачем протягом 2009–2015 року був професор Аракелян М.Р., який на даний час займає посаду Віце-президента, проректора з навчальної роботи Національного університету «Одеська юридична академія», поєднуючи свою роботу з викладацькою діяльністю на посаді професора кафедри історії держави і права. У 1982 році ним було захищено дисертацію на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук, предметом дослідження якої є природоохоронна функція держави. Професор Аракелян М.Р. є автором багатьох наукових праць, зокрема монографій та підручників. Зокрема, слід відзначити його монографії: «Институт адвокатуры в правозащитной системе Украины: теоретико-правовой аспект» (2014), «Сравнительная адвокатура» (2009). Під керівництвом професора Аракеляна М.Р. захищено багато кандидатських дисертацій. Зокрема, він був науковим керівником К.А. Тиганія, О.В. Скрипник, О.О. Колосової, І.В. Корнієнко, І.С. Мокіна, А.М. Гриб, Я.П. Кравченко. Так, у 2010 році К.А. Тиганій захистив дисертацію на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук за темою: «Правові засади формування інституту міського самоврядування в Російській імперії у другій половині XIX ст. (на матеріалах міста Одеси)». У 2012 році О.В. Скрипник захистила дисертацію на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних

наук за темою: «Юридичні конструкції спадкового права: теоретико-компаративістське дослідження». У 2012 році О.О. Колосова захистила дисертацію на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук за темою «Правове регулювання соціального забезпечення у Наддніпрянській Україні у 1917–1921 рр.». У 2013 році І.В. Корнієнко захистила дисертацію на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук за темою «Науково-юридична та педагогічна спадщина Є. В. Васьковського». У 2015 році І.С. Мокін захистив дисертацію на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук за темою: «Правове життя українського суспільства за доби становлення національної державності (1917–1921 рр.)». У 2015 році А.М. Гриб захистила дисертацію на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук за темою: «Становлення та розвиток інституту примирення на Українських землях (IX – 1917 р.)». У 2016 році Я.П. Кравченко захистила дисертацію на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук за темою: «Еволюція правових засобів протидії правопорушуваності неповнолітніх на теренах України (X – початок XX століття)».

З 2015 року і по теперішній час кафедрі історії держави і права очолює професор Аніщук Н.В., яка працює на цій кафедрі 15 років і є автором 100 наукових робіт, зокрема, підручника із грифом МОН України (Основи гендерного права України, 2013 р.), двох монографій (Гендерне насильство у правовому житті України, 2007 р.), (Жінки в адвокатурі: історія і сучасність, 2015 р.). Під керівництвом Н.В. Аніщук захищено у 2011 році Т.О. Остапенком дисертацію на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук за темою: «Правова система України-Гетьманщини у другій половині XVIII ст.».

За двадцятирічну історію даної кафедри як структурного підрозділу факультету адвокатури Національного університету «Одеська юридична академія» змінювався її професорсько-викладацький та лаборантський склад. В різні часи на кафедрі історії держави і права працювали: професор Гансова Є.А., доценти: А.М. Василенко, М.Ю. Кацин, Н.А. Кедрова, М.І. Косяченко, М.В. Крумаленко, А.Л. Піщевський, О.І. Резнік, К.А. Тиганій, В.І. Форманюк, Т.Є. Харитонова та ін., асистенти: М.А. Буга, В.В. Вахненко, В.В. Воєводіна, К.В. Продіус, Н.В. Панова-Стрюк, І.А. Юрій та ін.

На даний час на кафедрі історії держави і права працюють: зав. кафедри, доктор юридичних наук, професор Н.В. Аніщук; кандидат юридичних наук, професор М.Р. Аракелян; доктор політичних наук, професор К.М. Вітман; кандидат юридичних наук, доцент Н.І. Долматова; кандидат юридичних наук, доцент І.В. Долматов; кандидат юридичних наук, доцент Н. В. Єфремова; кандидат юридичних наук, доцент Л.О. Попсуєнко; кандидат юридичних наук, доцент О.В. Горяга; кандидат юридичних наук, доцент Т.О. Остапенко; кандидат юридичних наук, доцент Я.В. Шевчук; кандидат юридичних наук, доцент І.В. Корнієнко; кандидат юридичних наук, доцент І.С. Мокін; кандидат юридичних наук, доцент В.А. Шершенькова; кандидат юридичних наук, доцент Т.В. Угненко; кандидат юридичних наук, асистент А.М. Гриб,

асистенти І.В. Розуменко, К.П. Ченкова, ст. лаборант Я.С. Кузьменко; лаборант А.Р. Никифоров; лаборант К.В. Карась.

Слід зазначити, що з-поміж професорсько-викладацького складу кафедри історії держави і права – декан магістратури державної служби, професор К.М. Вітман, доценти Н.І. Долматова та Н.В. Єфремова працюють на даній кафедрі двадцять років, тобто увесь час, як було її засновано. При цьому слід зазначити, що й раніше, до заснування Національного університету «Одеська юридична академія», К.М. Вітман, Н.І. Долматова та Н.В. Єфремова доклали багато зусиль для розвитку Одеської історико-правової школи в Юридичному інституті Одеського державного університету ім. І.І. Мечникова. Так, у 1989 р. Н.І. Долматова, працюючи в ОДУ ім. І.І. Мечникова, захистила дисертацію на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук, обравши предметом свого дослідження природоохоронну свідомість. У 2017 році Долматова Н.І. відзначає 40-річчя своєї викладацької діяльності у вищих навчальних закладах: Одеський державний університет ім. І.І. Мечникова, Національний університет «Одеська юридична академія» та Міжнародний гуманітарний університет. Долматова Н.І. є автором навчальних посібників та методичних вказівок з історії держави і права України. Під керівництвом Н.І. Долматової захищено в 2009 році О.В. Горягою дисертацію на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук за темою: «Соціально-правовий статус козацької старшини Гетьманщини у другій половині XVII – XVIII ст.».

Доцент Н.В. Єфремова є ведучим доцентом кафедри історії держави і права. Нею розроблені робочі програми та підготовлені навчально-методичні посібники з дисциплін «Історія держави і права України», «Історія України», «Історія Одеської школи права», «Історія суду і судочинства в Україні», «Історія української юриспруденції» та інші. Під керівництвом Н.В. Єфремової захищено у 2014 році В.А. Шершеньковою дисертацію на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук за темою: «Становлення та розвиток законодавства про військові злочини в Радянській Україні (1919–1991 рр.)».

За двадцятирічну історію даної кафедри підготовлено та успішно захищено одну докторську та десятки кандидатських дисертацій за спеціальністю 12.00.01. «Теорія та історія держави і права; історія політичних та правових учень». Так, наприклад, у 2008 році Н.В. Аніщук захистила дисертацію на здобуття наукового ступеня доктора юридичних наук за темою: «Правові засоби викорінення гендерного насильства в Україні: історико-теоретичний аналіз». Ця наукова праця присвячена комплексному та системному історико-теоретичному аналізу проблеми гендерного насильства під кутом зору висвітлення правових засобів його викорінення в Україні. У 2006 році Л.О. Попсуенко захистила дисертацію на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук за темою: «Правовий статус християнської церкви за римським Імператорським законодавством IV сторіччя». У 2009 році І.В. Долматов, захистив дисертацію на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук за темою: «Просторе буття сучасної держави».

Серед професорсько-викладацького складу, що працює на кафедрі історії держави і права, є вчені, які спеціалізуються в інших галузях гуманітарних наук. Наприклад, у 2008 році К.М. Вітман захистив дисертацію на здобуття наукового ступеня доктора політичних наук за темою: «Політико-правові засади етнонаціональної політики постсоціалістичних країн». У дисертації досліджено новий етнополітичний феномен – модель етнонаціональної політики на прикладі держав пострадянського та постсоціалістичного простору.

Під керівництвом професора К.М. Вітмана захищено низку кандидатських дисертацій. Зокрема, він був науковим керівником Я.В. Шевчук-Белої, М.В. Журавля, Т.В. Угненко. У 2008 році Я.В. Шевчук-Бела захистила дисертацію на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук за темою: «Правове становище національних меншин Півдня України у складі Російської імперії наприкінці XVIII — на початку ХХ ст.» (на матеріалах Одеси). У 2011 році М.В. Журавель захистив дисертацію на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук за темою: «Генеральний уряд як інститут влади Гетьманщини другої половини XVII — середини XVIII ст.». У 2013 році Т.В. Угненко захистила дисертацію на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук за темою: «Розвиток інституту народних засідателів Радянської України: історико-правовий аспект (1917–1991 рр.)».

Серед професорсько-викладацького складу кафедри історії держави і права є професори і доценти, які мають дві вищі освіти. Наприклад, професор К.М. Вітман має вищу юридичну та історичну освіту, доцент І.В. Корнієнко – вищу юридичну та педагогічну.

Наукова діяльність кафедри представлена різноманітними підручниками, посібниками, монографіями, навчально-методичними рекомендаціями, науковими статтями та тезами доповідей. Зокрема, варто назвати такі підручники і посібники: «Історія держави і права України. Частина II» (М.Р. Аракелян; Н. В. Єфремова, 2011); Навчально-методичний посібник «Історія держави і права зарубіжних країн (ч. 1)»: вид. 2-ге, доп. (Л.О. Попсуєнко, 2011); «Історія суду і судочинства в Україні» (М.Р. Аракелян, П.П. Музиченко, Н.В. Єфремова, 2010); «Навчально-методичний посібник до вивчення курсу «Історія держави і права зарубіжних країн. (ч. 2)» (Н.В., Аніщук, К.М. Вітман, Л.О. Попсуєнко, 2013); «Історія держави і права зарубіжних країн ч. 1 для студентів денної форми навчання» Навчально-методичний посібник (Н.В. Аніщук, Л.О. Попсуєнко, В.А. Шершенькова, 2015); «Навчально-методичний посібник до вивчення курсу «Історія Одеської школи права» (М.Р. Аракелян, А.М. Василенко, О.В. Горяга, Н.В. Єфремова, І.В. Корнієнко, Т.О. Остапенко, Л.О. Попсуєнко, Я.В. Шевчук-Бела, 2015); «Історія держави і права зарубіжних країн частина 1 для студентів заочної форми навчання» Навчально-методичний посібник (Н.В. Аніщук, Л.О. Попсуєнко, В.А. Шершенькова, 2016) та ін.

Наукова та педагогічна діяльність кафедри історії держави і права має величезне значення для формування національної свідомості та патріотич-

ного виховання студентів університету. У науково-педагогічному процесі кафедри поєднуються головні досягнення державно-правового будівництва минулого та сучасні тенденції розвитку основних державних та правових інститутів.

На кафедрі викладаються такі навчальні курси та спецкурси:

- «Історія держави і права України» (професор М.Р. Аракелян, доценти: Н.І. Долматова, Н.В. Єфремова, О.В. Горяга, І.В. Долматов, І.В. Корнієнко, Т.О. Остапенко);

- «Історія держави та права зарубіжних країн» (професори: Н.В. Аніщук, К.М. Вітман; доценти: Л.О. Попсуєнко, В.А. Шершенькова, Т. В. Угненко);

- «Історія Одеської школи права» (професори: Аніщук Н.В., Аракелян М.Р; доценти: Л.О.Попсуєнко, О.В. Горяга, І.В. Долматов, І.В. Корнієнко, Т.О. Остапенко, Я.В. Шевчук, В.А. Шершенькова, Т.В. Угненко);

- «Історія Національного університету «Одеська юридична академія» (доценти: Н.В. Єфремова, Л.О. Попсуєнко, О.В. Горяга, Т.О. Остапенко);

- «Історія України» (доценти: Н.В. Єфремова, О.В. Горяга, Т.О. Остапенко);

- «Історія суду та судочинства в Україні» (доцент Єфремова Н.В., доцент Остапенко Т.О.);

- «Історія суду та судочинства в зарубіжних країнах» (доцент Попсуєнко Л.О.).

Історія української юриспруденції (професор Н.В. Аніщук, доцент Н.В. Єфремова).

Історія законодавства про військові злочини в Україні (доцент В.А. Шершенькова).

Професорсько-викладацький склад кафедри залучено до роботи у Державних екзаменаційних комісіях НУ «ОЮА» — професор М.Р. Аракелян, доценти Н.І. Долматова, І.В. Долматов, І.В. Корнієнко, Л.О. Попсуєнко.

На кафедрі історії держави і права здійснюється керівництво магістерськими та курсовими роботами, практикою. Велику увагу приділено роботі з аспірантами. У найближчий час до захисту заплановані дві кандидатські дисертації за спеціальністю 12.00.01 «Теорія та історія держави і права; історія політичних і правових учень». Так, у 2017 році К.В. Продіус представив дисертацію на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук за темою: «Судівництво у справах неповнолітніх на Наддніпрянській Україні наприкінці ХІХ – на початку ХХ століття» (науковий керівник професор М.Р. Аракелян). У 2017 р. О. О. Громовий представив дисертацію на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук за темою «Становлення і розвиток законодавства про злочини проти моралі на українських землях (ІХ ст. – 1917р.)» (науковий керівник професор Н. В. Аніщук),

Викладачі кафедри постійно беруть активну участь в міжнародних, республіканських та Всеукраїнських наукових та науково-практичних конференціях. При кафедрі постійно працює науковий студентський гурток з історії держави та права.

Висновки. Таким чином, заслуговує на увагу генезис історико-правової школи Національного університету «Одеська юридична академія», коріння якої беруть початок від заснування Рішельєвського ліцею. Цей ліцей став першим в історії Одеси, де було впроваджено юридичну освіту та закладено підвалини для формування історико-правової школи. На сучасному етапі історико-правова школа Національного університету «Одеська юридична академія» за підтримки Президента НУ «ОЮА» академіка С.В. Ківалова набуває активного розвитку. Центром історико-правової школи в Національному університеті «Одеська юридична академія» є кафедра історії держави і права, яка враховує найкращі традиції, що сформувалися протягом двох століть, із часу заснування Рішельєвського ліцею, та пропонує новачі у розвитку даної школи права із урахуванням потреб сучасності.

Література

1. Вітальне слово Президента Національного університету «Одеська юридична академія», академіка Сергія Васильовича Ківалова // НУ «ОЮА». Національний університет «Одеська юридична академія» [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://opua.edu.ua>.
2. Аракелян М. Кафедра історії держави та права / М. Аракелян // Юридичний вісник. – 2012. – № 4. – С. 24.
3. Історія Одеської школи права: навч.-метод. посібник / М.Р. Аракелян, А.М. Василенко, О.В. Горяга та ін. – Одеса : Фенікс, 2015. – 240 с.
4. Там само.
5. Там само.
6. Там само.

А н о т а ц і я

Аніщук Н. В. Генезис історико-правової школи Національного університету «Одеська юридична академія». – Стаття.

Стаття присвячена дослідженню генезису історико-правової школи Національного університету «Одеська юридична академія». Розглядаються основні етапи розвитку даної школи. Концентрується увага на дослідженні наукової та педагогічної діяльності кафедри історії держави і права Національного університету «Одеська юридична академія», яка є центром сучасної історико-правової школи на Півдні України.

Ключові слова: історико-правова школа, Національний університет «Одеська юридична академія», кафедра історії держави і права, Одеська школа права.

А н н о т а ц и я

Анищук Н. В. Генезис историко-правовой школы Национального университета «Одесская юридическая академия». – Статья.

Статья посвящена исследованию генезиса историко-правовой школы Национального университета «Одесская юридическая академия». Рассматриваются основные этапы развития данной школы. Концентрируется внимание на исследовании научной и педагогической деятельности кафедры истории государства и права Национального университета «Одесская юридическая академия», которая является центром современной историко-правовой школы на Юге Украины.

Ключевые слова: историко-правовая школа, Национальный университет «Одесская юридическая академия», кафедра истории государства и права, Одесская школа права.

S u m m a r y

Anischuk N. V. Genesis of the Historical and Legal School of the National University «Odessa Law Academy». – Article.

The article is devoted to the study of the genesis of the historical and legal school of the National University «Odessa Law Academy». The main stages of the development of this school are considered. The focus is on researching the scientific and pedagogical activity of the Department of the History of State and Law at the National University «Odessa Law Academy», which is the center of the modern historical and legal school in the South of Ukraine.

Key words: History and Law School, National University «Odessa Law Academy», Department of the History of State and Law, Odessa School of Law.

УДК 347.965.982

*Н. М. Бакайнова***ФОРМИ ОРГАНІЗАЦІЇ АДВОКАТСЬКОЇ ДІЯЛЬНОСТІ
ТА ЇХ ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ**

Постановка проблеми. Надзвичайно важливим аспектом організації адвокатури є визначення форм організації адвокатської діяльності, які б дозволяли належним чином реалізувати завдання з захисту прав, свобод та законних інтересів фізичних та юридичних осіб.

Законодавство про адвокатуру та адвокатську діяльність використовує такий термін, як «організаційні (організаційно-правові) форми адвокатської діяльності», проте не містить визначення цього поняття. Аналіз правової думки також свідчить про те, що сутності організаційних (організаційно-правових) форм адвокатської діяльності, їх характеристикам у науці не приділено багато уваги. Однак без їх визначення досить складно знайти розв'язання проблем, які виникають у сфері регулювання організації діяльності адвокатури та здійснення адвокатської діяльності.

У світлі реформи законодавства про адвокатуру та адвокатську діяльність дослідження поняття форми організації адвокатської діяльності набуває особливої актуальності.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Теоретичні і практичні проблеми інституту адвокатури вивчалися М.Р. Аракеляном, Т.В. Варфоломеевою, Є.В. Васьковським, Т.Б. Вільчик, С.В. Гончаренко, І.Ю. Гловацьким, І.В. Голованем, Ю.М. Грошевим, О.Л. Жуковською, Я.П. Зейканом, Д.В. Кухнюком, О.Д. Святоцьким, Л.В. Тацій, Д.П. Фіолевським, С.Я. Фурсою, П.В. Хотенцем та ін.

Питання організаційних форм адвокатської діяльності ґрунтовно досліджувала А.В. Іванцова в дисертації «Організаційні форми діяльності адвокатури» [1], проте питання, наскільки прийнятним є використання терміна «організаційно-правова форма адвокатської діяльності», зазначеній роботі не розглядалося.

Окремі аспекти організаційно-правових форм в адвокатурі розкрито в статтях К.Г. Книгіна [2; 3], зокрема, застосовано порівняльний метод у дослідженні сучасних організаційно-правових форм адвокатської діяльності з тими їх формами, які існували до набрання чинності діючим Законом «Про адвокатуру та адвокатську діяльність».

Проте поняття організаційно-правової форми адвокатської діяльності в юридичній літературі комплексно не висвітлювалося, що обумовлює необхідність ґрунтовних досліджень.

Метою статті є з'ясування змісту поняття «організаційно-правова форма адвокатської діяльності», визначення дискусійних аспектів його застосування в законодавстві та науковій літературі, розробка пропозиції щодо удосконалення термінології законодавства про адвокатуру та адвокатську діяльність.

Виклад основного матеріалу. Терміни «організаційно-правова форма адвокатської діяльності» та «організаційна форма адвокатської діяльності» використано в Законі «Про адвокатуру та адвокатську діяльність», вони також є досить поширеними у науковій літературі. Так, згідно з ч. 3 ст. 4 Закону «Про адвокатуру та адвокатську діяльність» адвокат може здійснювати адвокатську діяльність індивідуально або в організаційно-правових формах адвокатського бюро чи адвокатського об'єднання (організаційні форми адвокатської діяльності).

З ч. 3 ст. 4 Закону «Про адвокатуру та адвокатську діяльність» випливає, що поняття організаційних (організаційно-правових) форм адвокатської діяльності лежить у площині видів суб'єктів (адвоката, адвокатського бюро, адвокатського об'єднання) цієї діяльності. Тому цілком логічно припустити, що організаційні форми адвокатської діяльності повинні були б відображати певні типи, варіанти побудови адвокатської діяльності, що різняться один від одного різними організаційними аспектами, які характеризують тих чи інших суб'єктів адвокатської діяльності. Проте така логічна конструкція потребує аналізу, так само, як і вживання іншого поняття – «форми здійснення адвокатської діяльності» [4, с. 618].

Поняття «форма» походить від латинського «*forma*», що означає зовнішній вигляд, зовнішній вияв, зовнішнє вираження. Форма – це обриси, контури, зовнішні межі предмета, що визначають його зовнішній вигляд, конфігурація; тип, будова, спосіб організації чого-небудь; видимість, зовнішній бік чого-небудь, що не відображає суті справи; спосіб здійснення, виявлення будь-якої дії; суворо встановлений порядок у будь-якій справі [5, с. 665].

Такий зміст поняття «форма» говорить про об'єктивність її запровадження та існування. Однак тут слід відзначити, що організаційна форма адвокатури має не тільки удосконалюватися відповідно до сучасних потреб, а й передбачати шляхи розвитку. У зв'язку із цим доцільно використовувати поняття «модель», що символізуватиме не сталу «конструкцію», а здатну до видозмінювання організаційну структуру.

У праві питання організаційно-правової форми використовується, зокрема, стосовно господарської діяльності чи щодо організаційно-правової форми юридичної особи.

Так, наприклад, зазначається, що організаційно-правовою формою господарської діяльності є свого роду конституція, модель, основа, на підставі якої здійснюється господарська діяльність суб'єкта господарювання [6, с. 107]. Організаційно-правова форма є визначальною для характеристики об'єкта

прав, обов'язків, меж відповідальності конкретного суб'єкта підприємницької діяльності [7, с. 185–186]. З організаційно-правовою формою пов'язані питання формування майна, організаційної структури, взаємовідносини з учасниками та учасників один із одним; відповідальність учасників перед юридичною особою та юридичної особи перед її учасниками та іншими суб'єктами підприємницького обігу [8, с. 162–163]. У правовій літературі під час дослідження організаційно-правової форми юридичної особи висловлено також думку, що поняття організаційно-правової форми є синонімом виду юридичної особи [9, с. 26–28; 10, с. 18], їх поділу за окремими критеріями, пов'язаними з організацією юридичної особи.

На думку А. В. Іванцової, сучасна організаційна структура адвокатури України проявляється через діяльність: (а) адвокатських утворень (адвокати й адвокатські об'єднання); (б) професійних об'єднань (організацій) адвокатів (спілки та асоціації) [1, с. 11]. Проте, як зазначає С.О. Іваницький, поняття структури адвокатури часто використовується замість поняття системи адвокатури, хоча за своїм змістом структура є формою розміщення елементів системи [11, с. 460-461].

Повертаючись до поняття форми, очевидним є те, що поняття форми загалом та поняття організаційної форми зокрема є багатозначними, але в контексті дослідження організації адвокатської діяльності прийнятним є значення форми як типу, будови, способу організації адвокатської практики.

Поняття адвокатської діяльності як незалежної професійної діяльності адвоката означає, що цю діяльність безпосередньо здійснює виключно адвокат. Хоча адвокатські бюро та адвокатські об'єднання виступають стороною договору про надання правової допомоги, вони безпосередньо не є суб'єктами здійснення адвокатської діяльності. Адвокатську діяльність здійснюють адвокати, які працюють у складі адвокатського об'єднання або бюро. Адвокатські бюро та адвокатські об'єднання лише визначають організацію діяльності адвокатів. У зв'язку із цим застосоване в Законі словосполучення «організаційні (організаційно-правові) форми адвокатської діяльності» спотворено відображає той об'єкт, який є предметом видового поділу в характеристиці організаційних форм, що існують в адвокатурі.

У понятті «організаційна форма адвокатської діяльності» предметом поділу виступає адвокатська діяльність з надання правової допомоги, а в понятті «форма організації адвокатської діяльності» – саме організація цієї діяльності, що є більш точним.

Застосований у Законі підхід щодо формулювання досліджуваного поняття саме як «організаційні форми адвокатської діяльності» очевидно ґрунтується на окремих висловлених у науці думках. Так, зокрема, С.Д. Гусарев, аналізуючи організаційні форми юридичної діяльності, зазначив, що це реальні інституції, установи, органи, філії, регіональні представництва, а разом з ними приміщення, персонал, конкретна територія – тобто ряд параметрів інституційного характеру, що розглядаються як необхідні формалізовані атрибути діяльності. Законодавець оперує термінами «система органів», «підрозділи», «організація», «установа», «з'їзд», «бюро»,

«контора», «об'єднання», «спілка» «асоціація», які в реальній дійсності є зовнішнім проявом змісту – формою діяльності в її організаційному аспекті [12, с. 106]. Проте висловлена точка зору є дискусійною.

Зовнішнім проявом юридичної діяльності загалом та адвокатської діяльності зокрема є ті дії, які вчиняє суб'єкт цієї діяльності. Зовнішнім проявом адвокатської діяльності будуть дії адвоката, пов'язані з наданням правової допомоги. Зазначені С.Д. Гусаревим терміни хоча й характеризують організацію юридичної діяльності, проте більше відображають вид суб'єкта цієї діяльності, його організаційно-правову форму або ж навіть форму саме організації цієї діяльності, а не зміст діяльності як об'єкта загалом.

У зв'язку із цим очевидно, що під час дослідження питань організації адвокатської діяльності необхідно вести мову не про «організаційні форми адвокатської діяльності» або «форми здійснення адвокатської діяльності», а, принаймні, про «форми організації адвокатської діяльності». Таке поняття матиме більш правильне змістове навантаження, ґрунтовно та адекватно відображатиме ті характеристики, які властиві саме існуючим в адвокатурі організаційно-правовим формам.

Висновки. Закріплене в ч. 3 ст. 4 Закону «Про адвокатуру та адвокатську діяльність» поняття організаційної (організаційно-правової) форми саме адвокатської діяльності спотворено відображає той об'єкт, який є предметом видового поділу в характеристиці організаційних форм, що існують в адвокатурі. У понятті «організаційна форма адвокатської діяльності» предметом поділу виступає адвокатська діяльність з надання правової допомоги, а в понятті «форма організації адвокатської діяльності» – саме організація цієї діяльності, що є більш точним. Із цих підстав доцільно замінити термін «організаційні форми адвокатської діяльності» на «форми організації адвокатської діяльності» в законодавстві про адвокатуру та адвокатську діяльність.

Подальші дослідження форм організації адвокатської діяльності доцільно спрямувати на визначення особливостей кожної форми організації адвокатської діяльності, специфіки індивідуальної адвокатської діяльності, організації роботи в адвокатських бюро та адвокатських об'єднаннях.

Література

1. Іванцова А.В. Організаційні форми діяльності адвокатури : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.10 / А.В. Іванцова ; Нац. юрид. акад. України ім. Я. Мудрого. – Харків, 2010. – 20 с.
2. Книгін К.Г. Організаційно-правові форми надання правової допомоги адвокатом за чинним законодавством України / К.Г. Книгін // Актуальні проблеми держави і права. – 2014. – Вип. 72. – С. 417–423. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://nbuv.gov.ua/UJRN/apdp_2014_72_62.
3. Книгін К.Г. Суб'єкти договору надання правових послуг адвокатом / К.Г. Книгін // Актуальні проблеми держави і права. – 2012. – Вип. 63. – С. 480–489. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://nbuv.gov.ua/UJRN/apdp_2012_63_74.
4. Адвокатура України : підручник. У 2 кн. Кн. 1. Організація адвокатури (з практикумом) / за заг. ред. С.Я. Фурси та Н.М. Бакаянної. – 2-ге вид., допов. і переробл. – Київ : Алерта, 2016. – 864 с.
5. Новий тлумачний словник української мови. У 3 т. Т. 3. П–Я / уклад.: В.В. Яременко, О.М. Сліпущко. – 2-ге вид. – Київ : АКОНІТ, 2004. – 862 с.

6. Коваль І.Ф. Щодо застосування поняття «організаційно-правова форма» в Господарському кодексі України / І.Ф. Коваль, Н.В. Щербакова // Форум права. – 2015. – № 3. – С. 107–112. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://nbuv.gov.ua/j-pdf/FP_index.htm_2015_3_21.pdf.
7. Саніахметова Н.О. Підприємницьке право : Суб'єкти підприємництва. Кредитування. Оренда. Лізинг. Зовнішньоекономічна діяльність. Антимонопольне законодавство. Захист від недобросовісної конкуренції. Реклама : навч. посіб. / Н.О. Саніахметова. – Київ : А.С.К., 2002. – 704 с.
8. Корпоративное право : учеб. курс : учебник / отв. ред. И.С. Шиткина. – Москва : КНО-РУС, 2011. – 1120 с.
9. Жаринов С.Е. Организационно-правовые формы коммерческих организаций: парадоксы Гражданского кодекса / С.Е. Жаринов // Законодательство. – 1998. – № 12. – С. 26–28.
10. Кучеренко І.М. Організаційно-правові форми юридичних осіб приватного права : монографія / І.М. Кучеренко ; Ін-т держави і права ім. В.М. Корецького НАН України. – Київ, 2004. – 328 с.
11. Іваницький С.О. Теоретичні основи організації адвокатури в Україні: принципи та система : монографія / С.О. Іваницький. – Київ : Інтерсервіс, 2017. – 800 с.
12. Гусарев С.Д. Юридична діяльність: методологічні та теоретичні аспекти / С.Д. Гусарев. – Київ : Знання, 2005. – 375 с.

А н о т а ц і я

Бакаєнова Н. М. Форми організації адвокатської діяльності та їх правове регулювання. – Стаття.

У статті досліджується поняття організаційної (організаційно-правової) форми адвокатської діяльності. Автор доводить, що поняття організаційної (організаційно-правової) форми саме адвокатської діяльності спотворено відображає той об'єкт, який є предметом видового поділу при характеристиці організаційних форм, що існують в адвокатурі. У понятті «організаційна форма адвокатської діяльності» предметом поділу виступає адвокатська діяльність з надання правової допомоги, а в понятті «форма організації адвокатської діяльності» – саме організація цієї діяльності, що є більш точним. Із цих підстав доцільно замінити термін «організаційні форми адвокатської діяльності» на термін «форми організації адвокатської діяльності» в ч. 3 ст. 4 Закону України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність».

Ключові слова: адвокатура, адвокатська діяльність, організаційна форма адвокатської діяльності, адвокатське бюро, адвокатське об'єднання.

А н н о т а ц и я

Бакаєнова Н. М. Формы организации адвокатской деятельности и их правовое регулирование. – Статья.

В статье исследуется понятие организационной (организационно-правовой) формы адвокатской деятельности. Автор доказывает, что понятие организационной (организационно-правовой) формы адвокатской деятельности искаженно отображает тот объект, который является предметом деления на виды при характеристике организационных форм, существующих в адвокатуре. В понятии «организационная форма адвокатской деятельности» предметом деления выступает адвокатская деятельность по оказанию правовой помощи, а в понятии «форма организации адвокатской деятельности» – именно организация этой деятельности, что является более точным. На этом основании целесообразно заменить термин «организационные формы адвокатской деятельности» на термин «формы организации адвокатской деятельности» в ч. 3 ст. 4 Закона Украины «Об адвокатуре и адвокатской деятельности».

Ключевые слова: адвокатура, адвокатская деятельность, организационная форма адвокатской деятельности, адвокатское бюро, адвокатское объединение.

S u m m a r y

Bakaianova N. M. Forms of organization of advocacy activity and its legal regulation. – Article.

The article deals with the concept of organizational (organizational and legal) form of advocacy. The author proves that the notion of an organizational (organizational and legal) form of a lawyer's activity is distortingly reflects the object which is the subject of a distinctive division in characterizing the organizational forms existing in the advocacy. In the notion of «organizational form of advocacy» the subject of division is the lawyer's activity in providing legal aid, and in the notion of «form of organization of advocacy» - the very organization of this activity, which is more precise. For these reasons, it is expedient to replace the term «organizational forms of advocacy» with «forms of organization of advocacy» in the Part 3 of Art. 4 of the Law of Ukraine «On Advocacy and Advocacy».

Key words: advocacy, advocate activity, organizational form of advocacy, law office, advocate association.

Х. Бехруз

**МЕЖДУНАРОДНОЕ И НАЦИОНАЛЬНОЕ ПРАВО:
ПРОБЛЕМЫ ВЗАИМОДЕЙСТВИЯ НА ПРИМЕРЕ
ПРАВОВЫХ СИСТЕМ ИСЛАМСКИХ ГОСУДАРСТВ**

Взаимодействие норм исламского права и неисламских правовых норм: исторический ракурс. Наряду с нормами исламского права, определяющими особенности функционирования основных компонентов исламской правовой системы с первых дней ее существования, в ней присутствовали неисламские правовые нормы.

Начальный этап становления исламского права, как известно, был связан с появлением двух основополагающих источников исламской религии – Корана и Сунны, в которых содержатся также основные принципы и нормы исламского права, обеспечивающие правовое регулирование, прежде всего, отношения членов исламской уммы (общины). Однако, в связи с территориальным расширением границ Арабского халифата, общественные отношения все более усложнялись, и необходимость их регулирования детерминировала формирование новых источников права, способных на основе вышеуказанных источников регулировать общественные отношения, тем самым удовлетворить потребности общественного развития. В результате появления двух последующих источников исламского права – иджмы и кияса. На их основе была сформирована исламско-правовая доктрина, базировавшаяся, помимо основных источников исламского права, и на других правовых традициях. При этом главным условием выступала их непротиворечивость основным принципам исламского права.

Определенные положения, принципы и нормы римского права оказали как прямое, так и косвенное влияние на формирование отдельных положений исламского права. На некоторых территориях исламского халифата было санкционировано действие отдельных нормативно-правовых актов неисламского происхождения. С приходом династии Омаядов столица Арабского халифата была перенесена в Дамаск. В этот период в Сирии действовал Сирийско-римский кодекс, который вобрал в себя как нормы обычного права, так и многие положения римского права. После перехода мусульман действия многих положений этого уникального документа не было отменено.

С первого периода существования исламской уммы (общины) на ее территории суды руководствовались как нормами исламского права, так и правовыми нормами неисламского происхождения, тем самым существовал дуализм судебной системы. Особо следует отметить действие «право конфессий», т.е. возможность решения вопросов, подлежащих регулированию религиозными нормами той или иной конфессии (вопросов заключения брака, наследования), в рамках конфессиональных судов. Необходимость существования светских судов была обусловлена многими факторами. Одна из причин состояла в конфессиональной неоднородности халифата, а также в развитии торговых отношений с другими государствами. Юрисдикция светского суда распространялась на разрешение спорных вопросов взаимоотношений членов исламской уммы, а также других граждан с представителями государственной власти.

Следующий этап эволюции исламского права, а также взаимодействия норм исламского права и неисламских правовых норм связан с периодом существования Османской империи. Хотя несколько веков в начальном периоде ее существования исламское право находилось в застойном состоянии, однако во второй половине XIX в. начинается период «исламской реформации». Эти реформы были обусловлены рядом факторов, в частности изменениями в политической, экономической и социальной сферах исламского общества под нарастающим влиянием западноевропейских государств. В частности, был провозглашен принцип равенства мусульман и немусульман перед законом, ставший, согласно Парижскому трактату 1856 г., международным обязательством Турции.

Если до середины XIX в. исламское право как система действующих норм, занимало ведущее место в правовых системах исламских государств, то, начиная с середины XIX в., в большинстве из них можно наблюдать ограничение применения правовых норм и институтов, которые сформировались под прямым влиянием классического исламского права. В сфере действия исламского права осталось регулирование, прежде всего, вопросов личного статуса мусульман.

Важным направлением реформирования правовых систем исламских государств в этот период являлась судебная система. Его суть заключалась в сужении сфер деятельности исламских судов, а в некоторых случаях – в их упразднении. Например, согласно Уголовно-процессуальному кодексу Египта для смешанных (1875 г.) и национальных (1883 г.) судов, основанных на заимствованных европейских образцах, преимущественно французских, ограничивалась сфера действия исламских судов, юрисдикция которых свелась, главным образом, к регулированию отношений личного статуса и правового положения вакфов. Этот процесс имел продолжение. Так, в Малайзии, согласно закону о мусульманском суде 1965 г., нормы классического исламского права применяются лишь на уровне морали и воспитательно-пропагандистской деятельности [1, с. 406].

Кодификация норм в правовых системах исламских государств в начале XX в. затронула сферу уголовного законодательства, ориентированного

на западные образцы. В частности, примером может служить принятие в Иране Уголовного кодекса 1926 г., построенного на основе заимствования основных положений Уголовного кодекса Франции 1810 г. Необходимо отметить, что данный кодекс предлагал альтернативу любым исламским наказаниям в виде санкций, характерных для светского уголовного права.

Современная история развития исламских государств и обществ не является однозначной и поступательной в одном направлении. Это проявляется в том, что на протяжении всего XX в. не возобладало единое направление их развития. Начало XX в. характеризуется относительным ослаблением влияния исламско-правовой доктрины на развитие правовых систем исламских государств, и этот процесс сопровождается заимствованием правовых положений в рамках сформировавшихся национальных правовых систем исламских государств у западных правовых системах. Имплементация принципов и норм международного права, проводимая в рамках правовых систем исламских государств, осуществляется как одна из форм общения с внешним миром. Реформирование исламского права в направлении заимствования западных законодательных образцов, преимущественно из континентальной правовой системы, осязательным образом повлияло на их правовую систему, а также на их государственное и общественное устройство. Однако во многом этот процесс привел не столько к ломке традиционного религиозного мировоззрения, сколько к использованию новых методов упорядочивания нормативно-правового материала, а именно – в виде отраслевых нормативно-правовых актов, которые не предусматривали существенных изменений религиозной основы регламентации. Этот процесс особенно проявляется в отношении регулирования «личного статуса». Таким образом, эти изменения затронули преимущественно формальные аспекты правовых систем исламских государств, а что касается его содержательных аспектов, то такое влияние является ограниченным.

Отказ от применения шариата, как справедливо отмечает Абдуллахи Ахмед Ан-Наим, психологически можно объяснить стремлением мусульман сохранить шариат в неприкосновенности хотя бы в теории, даже если его уже невозможно применять на практике. Мусульмане не могут больше уважать себя и гордиться собой, нарушая свой религиозный долг беспрекословно подчиняться требованиям ислама. Однако публичное шариатское право вызывает очень серьезные моральные и практические проблемы. Это противоречие между религиозной приверженностью исламскому праву и очевидным несоответствиям ряда аспектов этого права в его шариатской форме нормам современной. Исламское право должно быть адаптировано и приспособлено к условиям и потребностям современной жизни в контексте ислама в целом, даже если это предполагает пересмотр отдельных положений исторического шариата и более того – отказ от них [2].

Концепция исламского международного права. Исламская цивилизация зародилась в сложных условиях, когда взаимоотношения исламской уммы (общины) с другими племенами, обитавших на Аравийском полуострове, была враждебной. Исламская община на начальном периоде должна была

боротся за свое существование, наладив отношения с соседними племенами, затем начался период ее завоевательных походов, благодаря которым происходит территориальное расширение Арабского халифата. В этот период можно говорить о существовании скорее межплеменных отношений. Однако после того как Арабский халифат завоевал значительную территорию, вопросы о его взаимоотношениях с другими государствами нуждались в межгосударственном правовом регулировании.

Арабский халифат граничил на северо-западе – с Византийской империей, а на северо-востоке – с Сасанидской империей. Применение силы или угроза ею считалось тогда нормой в отношениях различных племен и государств. Таким образом, к моменту образования Арабского халифата, именно применение силы определяло то, что сегодня интерпретируются как международные, точнее межгосударственные отношения. Поэтому исламское право должно было неизбежно регулировать отношения по поводу использования силы во взаимоотношениях мусульман с немусульманами, на уровне общин, племен и государств. Согласно доктрине исламского права исламское государство использовало силу, лишь того когда другая сторона отказывается от подчинения законам шариата.

Коран, как основной источник исламского права, содержит положения в отношении возможности применения силы, в частности «если они [лицемеры] отойдут от вас, не сражаясь с вами и предложат вам мир, то Аллах не дает вам никакого пути против них» [стих 4:90]. «И сражайтесь с ними [с неверными] пока не будет искушения и вера вся будет принадлежать Аллаху. А если они удержатся... ведь Аллах видит то, что они делают!» [Стих 8: 39]. «А если они [неверные] склонятся к миру, то склонись и ты к нему и полагайся на Аллаха: ведь Он – слышащий и знающий» [стих 8:61] [3].

На основе этих положений, при проведении военных походов и попытках территориального расширения Арабского халифата

исламские полководцы предлагали противной стороне возможность принять ислам, при положительном решении запрещалось применения силы. В противном случае, если это касалось «людей писания», то им предлагалось заключить договор о зимме, который предполагал оплату джизьи (специального налога для немусульман) и подчинение власти мусульман. Взамен им обеспечивалась безопасность и защита, касавшейся их жизни и имущества. Если противная сторона оказывались немусульмане – не «люди писания», то им предлагалось возможность принять ислам, в случае отказа им предлагалось платить джизью. Только тогда, если предложения было отвергнуто, то разрешалось применение силы.

Доктринальная разработка исламского международного права была осуществлена исламским ученым Мухаммедом ибн ал Хасаном аш-Шайбани (749-805 гг.) в книге «Катаб ас-сийар ал кабир» (Большая книга об образе жизни), сохранившееся только в составе комментария ас-Сарахси [4].

Заслуживающей внимания является исламская концепция международного права, основанная на разделении мира на несколько групп:

Дар аль-Ислам (Мир ислама) – это территория, находящаяся под юрисдикцией исламского государства, на которой распространяется шариат и соответственно на ней действуют нормы исламского права. Долгом каждого мусульманина является защищать данную территорию. На ней могут проживать и немусульмане, но при этом они должны подчиняться власти мусульман. Выделяется или Дар аль-Куфр (территория неверия) или Дар аль-Харб (Мир войны) – это территория тех государств, которые отказались принять ислам и считается враждебной по отношению к Миру ислама. Также выделяется Дар аль-Агд (Мир договора) или Дар ас-Сульх (территория перемирия) – это те территории, с которыми исламское государство договорилось о мирном сосуществовании. На данной территории не распространяется юрисдикция исламского государства, при этом проживающие мусульмане пользуются его защитой и религиозной свободой.

Необходимо согласиться с тем, что исламское международное право требует модернизации, благодаря которой сможет соответствовать современным потребностям исламских государств. В настоящее время предпринимаются попытки по приспособлению данной отрасли исламского права к современным реалиям. Так, активно разрабатываются такие вопросы, как: исламское государство в системе международных отношений; отношения исламского государства с международными организациями; участие в международных договорах и конвенциях. Рассматриваются также перспективы разработки проекта декларации по международному праву с точки зрения ислама [5, с. 153–154].

Влияние международного права на национальное законодательство исламских государств. Международное право – это система принципов и норм, регулирующих отношения властного характера между государствами и другими субъектами международного общения. К ним относятся отношения между государствами, между государствами и международными организациями, между государствами и государство подобными образованиями, между международными межправительственными организациями. Данные отношения составляют предмет международного права. Национальное право регулирует разнообразные общественные отношения внутри государства.

Взаимодействие международного и национального права имеет большое значение для функционирования данных правовых массивов. Нормы международного права могут быть реализованы на национальном уровне либо непосредственно (Selfexecuting), либо через процедуру имплементации (Implementation). В первом случае основанием для этого может служить то, что возможность применения некоторых норм международных договоров предусматривается национальным правом. В международных договорах, применяемых непосредственно, государственные органы, в особенности суды и другие правовые органы должны создать основу при принятии решения. Договор непосредственно применяется тогда, когда по своему содержанию он направлен на правовые органы или суд [6, с. 310].

Во втором случае, когда международно-правовые нормы не могут быть реализованы непосредственно, требуются имплементация этих норм,

путем принятия соответствующего нормативно-правового акта на национальном уровне, в результате чего, положения и нормы международного права становятся частью национального права.

В формировании и функционировании современного международного права большую роль сыграли и продолжают играть исламские государства. У истоков создания ООН и разработки Устава ООН стояли такие исламские государства как Египет, Иран, Ливан, Сирия и Турция. Они стали первыми членами ООН. Затем к этому процессу сразу же присоединились Ирак, Афганистан, Пакистан, Йемен и др.

В настоящее время также исламские государства как субъекты международного права все активнее участвуют в международно-правовых отношениях, укрепляя свои политические и экономические позиции в современном мире.

Формирование нового глобализирующегося миропорядка, базирующегося на международном праве, порождает серьезные вызовы для религиозного сознания индивидуума и религиозных институтов в целом. Поэтому сегодня большинство исламских государств сталкиваются со сложными процессами внутренней трансформации, вызванной изменениями, как в пределах этих стран, так и за их границами.

Безусловно, современное международное право оказывает большое влияние на национальное право исламских государств. Это влияние носит специфический характер, где важнейшую роль играет религиозный фактор. Влияние религии здесь проявляется в сложных социально-политических, культурно-идеологических проблемах, обусловленных разнообразием их содержания и многогранностью форм, что, в свою очередь, определяет специфику путей их разрешения.

При имплементации международно-правовых норм в правовых системах исламских государств необходимо учитывать не только природу этих норм, но и особенности исторически сформировавшейся правовой системы, напрямую связанных с ее религиозным характером. Следовательно, правовые системы исламских государств подвергаются всесторонней трансформации, которая осуществляется не только с учетом специфики функционирования каждой национальной правовой системы, но и принципов и норм международного права.

Современный правопорядок характеризуется признанием приоритета принципов и норм международного права перед национальным. Действие этого принципа в рамках правовых систем современных исламских государств ограничивается важной оговоркой, не позволяющей его однозначного применения: в рамках этих государств могут применяться только те нормы и принципы международного права, которые соответствуют основным принципам исламского права, основанных на важнейших постулатах исламской религии.

Необходимо отметить, что согласно некоторым исламским международно-правовым доктринам, сохраняющим традиционные представления о примате исламского права перед международным, принято считать, что

международный договор не является основным источником правового регулирования международных отношений. В ряде случаев это обуславливает необходимость дополнительного закрепления того или иного соглашения, заключенного с участием исламского государства, нормами традиционного исламского права. Примером может служить Кэмп-Дэвидское соглашение по Ближнему Востоку, подписанное в 1979 г. между Египтом и Израилем. Шейх университета аль-Азхар обнародовал специальную «фетву» (заключение знатоков исламской религии и исламского права), в которой утверждалось, что договор с Израилем не содержит положений несовместимых с нормами шариата и исламского права.

Взаимоотношение принципов и норм международного и национального права является предметом регулирования, прежде всего, конституционно-правовых норм исламских государств. В частности, в Преамбуле Конституции Мавритании, имеются ссылки на Африканскую Хартию прав человека от 28 июня 1981 г. и Общую Декларацию прав человека от 10 декабря 1948 г. [7], что подтверждает признание принципов и норм международного права. В Конституции Йеменской Народной Республики (ст. 5) содержится положение, согласно которому государство подтверждает свою приверженность нормам Устава ООН, Всеобщей Декларации прав человека, Уставу Лиги арабских государств и общепризнанным нормам международного права [8].

Вместе с тем имеется и иная практика, так в Конституции Судана (ст. 55) отмечается, что правовая система страны состоит из исламского права, конституции, принятой на референдуме и норм обычаев (адат). Однако здесь не отмечается какая-либо взаимосвязь с нормами международного права. Нет также упоминания о статусе международных договоров, которые ратифицируются страной или к которым она присоединяется. Лишь в ст. 73 Конституции отмечается функция национальной Ассамблеи об утверждении международных договоров и соглашений [9].

Конституционные нормы большинства исламских государств определяют форму и порядок имплементации норм международного права в национальное законодательство этих государств. Так, в Конституции государства Бахрейн отмечается, что положения того или иного международного договора или конвенции вступают в силу после ратификации правового акта и размещения в «Официальных новостях» [10]. После этого нормативно-правовые акты начинают иметь значение для государственных структур, отдельных граждан, иностранцев, и т.д. Так, в «Официальных новостях» от 28 февраля 1990 г. была опубликована Конвенция 1965 г. о ликвидации всех форм расовой дискриминации, тем самым Конвенция стала составным элементом законодательства Бахрейна и таким образом местные суды получили возможность на ссылку на указанный документ. В Конституции Султаната Оман (ст. 72) отмечается, что исполнение конституционных норм не противоречит международным договорам, заключенным с другими государствами и международными организациями. В то же время подчеркивается, что подобные соглашения и договоры вступают в силу после их ратификации [11].

Основные принципы международного права, закрепленные международно-правовыми документами, как демократия, равенство, свобода, уважение прав человека и др., также, получили отражение, в конституционном законодательстве исламских государств. Так, конституционные нормы данных государств содержат положения, закрепляющие равенство граждан перед законом, независимо от конфессиональной принадлежности. Конституция Афганистана (ст. 22) запрещает любую дискриминацию в отношении граждан и провозглашает равноправие граждан, включая женщин и мужчин перед Законом [12]. Представителям других конфессий предоставляются определенные права, такие как право на исповедование своей религии, право на применение норм законодательства, регулирующих вопросы «личного статуса» в соответствии с положениями исповедуемой религии, право на защиту со стороны государства, право на правосудие и другие.

Конституция Иранской Исламской Республики закрепляет положение в соответствии с которыми в отношении прав человека страна исходит из таких международных принципов, как равенство всех людей, отсутствие дискриминации не зависимо от расы, языка и богатства [13].

Базирующееся на основополагающих источниках исламской религии и получившее дальнейшее обоснование, и развитие в рамках исламской правовой доктрины, исламское право по-прежнему остается мощнейшим фактором, определяющим характеристику и особенности функционирования правовых систем исламских государств. Несмотря на имплементацию многих принципов и норм международного права, а также правовой аккультурации, в результате чего происходит заимствование правовых положений у западного права, особенности функционирования этих положений в рамках национального законодательства исламских государств определяются исламской правовой доктриной. Что касается содержательных аспектов правовой системы, то их функционирование в основном зависит от основополагающих принципов исламского права, основанных на исламской религии.

Литература

1. Правовые системы стран мира. Энциклопедический справочник / отв. ред. А.Я. Сухарев. – М. : НОРМА-ИНФА, 2001. – 840 с.
2. Абдуллахи Ахмед Ан-Наим На пути к исламской реформации. Гражданские свободы, права человека и международное право / Ахмед Ан-Наим Абдуллахи. – М. : Музей и общественный центр им. А. Сахарова, 1999. – С. 8.
3. Коран / пер. с араб. акад. И.Ю. Крачковского. – М. : Раритет, 1990. – 528 с.
4. Ибн Араби // Новая философская энциклопедия : в 4 т. / пред. науч.-ред. совета В.С. Стёпин. – 2-е изд., испр. и доп. – М. : Мысль, 2010.
5. Постановления и рекомендации Совета исламской академии правопедения (фикха) – фетвы / пер с араб. М.Ф. Муртазина. – М. : Ладомир, 2003. – 278 с.
6. Jackson B.D. Status of Treaties in Domestic Legal System: A Policy Analysis / B. D. Jackson // American Journal of International Law. – 1982. – № 86. – 385 p.
7. Конституция Исламской Республики Мавритании [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://worldconstitutions.ru/?p=65>.
8. Конституция Йеменской Арабской Республики [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://worldconstitutions.ru/?p=81>.
9. Конституция Республики Судан [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://worldconstitutions.ru/?p=74>.

10. Конституция государства Бахрейна [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://worldconstitutions.ru/?p=79>.
11. Конституция Султаната Оман/[Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://worldconstitutions.ru/?p=88>.
12. Конституция Исламской Республики Афганистан [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://worldconstitutions.ru/?p=24>.
13. Конституция Иранской Исламской Республики [Электронный ресурс]. – Режим доступа : http://www.cis-emo.net/sites/default/files/imagesimce/constitution_of_iran.pdf.

А н н о т а ц и я

Бехруз Х. Международное и национальное право: проблемы взаимодействия на примере правовых систем исламских государств. – Статья.

Исследованы проблемы взаимодействия международного и национального права на примере исламских государств. Современное международное право оказывает большое влияние на национальное право данных государств. При этом такое влияние носит специфический характер, где важнейшую роль играет религиозный фактор. Отмечено, что взаимоотношение принципов и норм международного и национального права является предметом регулирования, прежде всего, конституционно-правовых норм исламских государств. Подчеркнуто, что, несмотря на имплементацию многих принципов и норм международного права, особенности функционирования этих положений в рамках национального законодательства исламских государств определяются исламской правовой доктриной.

Ключевые слова: международное право, национальное право, правовые системы, исламское право, исламские государства.

А н о т а ц і я

Бехруз Х. Міжнародне та національне право: проблеми взаємодії на прикладі правових систем ісламських держав. – Стаття.

Досліджено проблеми взаємодії міжнародного та національного права на прикладі ісламських держав. Сучасне міжнародне право має великий вплив на національне право даних країн. При цьому такий вплив носить специфічний характер, де найважливішу роль відіграє релігійний чинник. Відзначено, що взаємовідношення принципів і норм міжнародного та національного права є предметом регулювання, перш за все, конституційно-правових норм ісламських держав. Підкреслено, що, незважаючи на імплементацію багатьох принципів і норм міжнародного права, особливості функціонування цих положень у рамках національного законодавства ісламських держав визначаються ісламською правовою доктриною.

Ключові слова: міжнародне право, національне право, правові системи, ісламське право, ісламські держави.

S u m m a r y

Bekhruz Kh. International and national law: problems of co-operation on the example of the legal systems of the Islam states. – Article.

The problems of cooperation of international and national law are investigational on example of the Islam states. Modern international law has a great influence on the national law of these states. At the same time, such influence carries specific character, where a major role is played by a religious factor. It is noted that the relationship of principles and norms of international and national law is the subject of regulation, first of all, the constitutional and legal norms of Islamic states. It is emphasized that, despite the implementation of many principles and norms of international law, the specific functioning of these provisions within the framework of the national legislation of Islamic states is determined by Islamic legal doctrine.

Key words: international law, national law, legal systems, Islamic law, Islamic states.

УДК 340.132.1:796(477)

М. Д. Василенко

**РОЗВИТОК СПОРТИВНОГО ПРАВА ЯК НЕОБХІДНА УМОВА
ФОРМУВАННЯ ЄВРОПЕЙСЬКИХ СТАНДАРТІВ
СПОРТИВНОГО ВИХОВАННЯ (ОСВІТИ):
ЗАГАЛЬНОНАУКОВІ АСПЕКТИ**

Постановка проблеми. Не викликає сумнівів той факт, що спорт став однією з найважливіших сфер суспільного життя, виступаючи як засобом підвищення життєстійкості та працездатності людей, так і засобом різного роду маніпуляцій. У той же час нормативна регламентація суспільних відносин у сфері спорту в більш-менш розвинутих країнах посідає важливе місце у діяльності органів державної влади та суспільства в цілому. Так, ст. 49 Конституції України проголошує, що держава, поміж іншого, дбає про розвиток фізичної культури і спорту [1]. Нормативне визначення спорту прописано у профільному Законі України «Про фізичну культуру і спорт», який визначає правові, організаційні та соціально-економічні засади розвитку спорту та фізичної культури [2]. Отже, значення спорту для сучасного суспільства спонукає до удосконалення його правового регулювання. Відбувається генезис розвитку структури як самого спорту, так і розширення його функцій, що, своєю чергою, обумовило потребу формування нової самостійної комплексної галузі права – спортивного права. Втім, слід відзначити, що протягом останньої чверті століття відбувається такий принциповий процес в галузі спорту як його суттєва комерціалізація. Саме вона, значною мірою, вплинула на збільшення обсягу правовідносин, які виникають у спорті та пов'язаних з ним процесах. При цьому виникають суперечливі питання, що вимагають розв'язання у правовій площині шляхом прийняття нових нормативно-правових актів та створення нових інституційних установ. Розвиток спортивного права вимагає підготовки нових спеціалістів. Для впорядкування всіх правовідносин, що виникають у сфері спорту, низкою фахівців, у тому числі й автором цієї роботи вважається за доцільне виділення спортивного права в окрему галузь права (див. [3–5]). У роботі [6] автором (М.В.) завдяки аналізу методологічних аспектів розвитку спорту і права доведено існування спортивного права в Україні як самостійної галузі права. У США, країнах-членах ЄС ще

з 1990-х рр. спортивне право було виокремлено як самостійна комплексна галузь права. У підтвердження цього доречно зауважити, що в цих країнах навчальні заклади на сьогодні готують профільних фахівців, створені різні спортивні судові інстанції тощо, на що звертав увагу автор цієї роботи при обґрунтуванні становлення спортивного права як галузі правової науки.

Метою статті є виявлення загальнонаукових аспектів розвитку спортивного права та визначення його генезису як галузі юридичної науки в контексті формування стандартів спортивного виховання різних верств населення.

Виклад основного матеріалу. Знаковою прикметою сучасного суспільства став потужний розвиток спортивного шоу-бізнесу (спортивних ігор), в який інвестуються величезні кошти, викликаючи необхідність створення системи правових норм, які регулюють спортивні правовідносини. Такі правові норми, конкретизуючи правовідносини, передбачають впровадження визначеної нормативної регламентації правового статусу спортсмена, процедури спортивного арбітражу, особливостей захисту прав та інтересів суб'єктів спортивних правовідносин тощо. Розуміння сукупності всіх складових частин спортивного права визначає конкретний предмет його регулювання як сукупності суспільних відносин, які виникають і реалізуються в процесі організації та формування спортивного професійного середовища, в тому числі формування спортивних команд, встановлення вимог до професійних спортсменів, а також під час проведення контролю за дотриманням спеціальних правил (регламентів). Очевидно, що в цьому сенсі коло правовідносин, що охоплюється сферою спортивного права, стає доволі широким та має яскраво визначену комплексну спрямованість. Воно включає в себе [7]:

- спорт і фізична культура як об'єкт правового регулювання;
- організаційно-правові основи державного управління фізичною культурою і спортом;
- правове регулювання професійного спорт;
- правове регулювання сфери студентського спорту;
- правове забезпечення суспільних фізкультурно-спортивних об'єднань;
- правовий статус спортсменів, тренерів та інших учасників спортивної діяльності;
- правові засади організації та проведення спортивних змагань;
- регулювання податкових відносин у сфері спорту;
- право інтелектуальної власності у сфері спортивної діяльності;
- правове регулювання дитячо-юнацького спорту.

До предмету спортивного права також, безумовно, слід віднести суспільні відносини у сфері спортивного арбітражу (медіації), спортивної відповідальності як специфічного виду юридичної відповідальності, спортивного суддівства, а також відносини міжнародного співробітництва у галузі спорту. Останнє положення набирає актуальності у зв'язку з тим, що останнім часом міжнародний менеджмент щодо спортивних ігор використовується як засіб політичного впливу та тиску.

Раніше в роботі [5] автор приводив аргументи та акцентував увагу науковців на тому, що спортивне право знаходиться на стику багатьох галузей права. Це викликано тим, що висока соціальна значущість спорту зобов'язує створити для цієї сфери діяльності відповідні всеохоплюючі правові основи. Очевидним стає та обставина, що в правовій системі України складається значний масив правових приписів, який поєднує в собі норми конституційного, адміністративного, цивільного та інших галузей права. Тим самим спортивне право регулює досить різноманітні правовідносини за участю суб'єктів спортивної діяльності: спортсменів; клубів; організаторів змагань; продавців трансляцій змагань; постачальників спортивного устаткування; продажу сувенірної продукції тощо. Відносини між цими суб'єктами можна віднести до спортивних правовідносин, які регулюються різними галузями права у широкому сенсі слова.

Можливо, про спортивне право слід говорити як про галузь законодавства, яке складається, подібно до військового або медичного законодавства. Можна допустити, що саме спортивне право або його частина (олімпійське право) склалося і як галузь законодавства, і як галузь права. Однак при цьому важко виділити ознаки регулювання спортивним правом суспільних відносин. Специфіка спортивного права багато в чому полягає в тому, що у всьому світі відносини, пов'язані із спортом, регулюються нормами так званого «м'якого права» [8]. Це статuti, регламенти і правила федерацій, спортивних асоціацій та інших організацій суто корпоративної власності. Ці норми регулюють відносини суб'єктів спортивного права деколи ефективніше, ніж норми, що продукуювані державою у вигляді законів і підзаконних актів.

В Україні нормативну основу виникнення, зміни та припинення спортивних правовідносин складає вже зазначений вище Закон України «Про фізичну культуру і спорт» в редакції 2009 року з чисельними змінами [2] (в першій редакції Закон був прийнятий ще у 1993 році), а також Закон України «Про антидопінговий контроль у спорті» 2017 року [9]. Згідно із ст. 2 Закону України «Про фізичну культуру і спорт» «законодавство базується на Конституції України і складається із цього Закону, відповідних міжнародних договорів України та інших нормативно-правових актів, що регулюють правовідносини у цій сфері». Однак дослівне тлумачення змісту наведеної норми вказує на відсутність єдиного концептуального нормативно-правового акта, дія якого здатна врегулювати різні аспекти спортивних правовідносин.

У ст. 4 Закону України «Про фізичну культуру і спорт» [2] визначено засади державної політики у сфері фізичної культури і спорту. Зокрема, йдеться про те, що визнання фізичної культури і спорту є пріоритетним напрямом гуманітарної політики держави, а спорт визнається як важливий чинник досягнення фізичної та духовної досконалості людини, формування патріотичних почуттів у громадян та позитивного міжнародного іміджу держави. Більше того, держава забезпечує підтримку громадських організацій фізкультурно-спортивної спрямованості та орієнтується на

сучасні міжнародні стандарти у сфері фізичної культури і спорту, поєднання вітчизняних традицій і досягнень із світовим досвідом у цій сфері. Відзначається, що державне управління фізичною культурою і спортом (ст. 5) здійснюється центральним органом виконавчої влади у сфері фізичної культури і спорту за сприяння інших органів державної влади та органів місцевого самоврядування.

До сьогодні актуальними залишаються питання про вирішення спорів у спорті та встановлення відповідних критеріїв оцінки діяльності в означеній сфері [10]. Так, відомо, що ст. 45 Закону України «Про фізичну культуру і спорт» передбачає, що вирішення спорів, які виникають між суб'єктами у сфері фізичної культури і спорту, здійснюється відповідно до закону постійно діючим спортивним третейським судом. Адже більшість національних спортивних федерацій в Україні не мають ані спеціалістів з розгляду спортивних спорів, ані створених у структурі федерації органів з вирішення таких спорів (квазіарбітражних органів). Прикладом мала би бути Федерація футболу України, яка включає в себе також дві інстанції дисциплінарних органів (Контрольно-дисциплінарний комітет та Апеляційний комітет) та окрему Палату з вирішення спорів між клубами та футболістами. Однак для більшості інших федерацій такий стандарт залишається практично недосяжним. Наразі для вирішення дисциплінарних питань існують уповноважені виконавчі органи федерації, а переглядати їх можуть тільки вищестоящі органи управління – конгреси чи конференції.

Спортивні федерації були і залишаються громадськими організаціями, в складі яких іноді немає навіть юриста, вже не кажучи про спортивного юриста зі знанням англійської мови й практичним досвідом роботи, адже всі документи та рішення квазіарбітражних спортивних органів публікуються англійською мовою [11]. Якщо ж такий спеціаліст є, то він займається питаннями федерації у другорядному порядку, маючи, звісно ж, основну роботу, а тому говорити про якісний та неупереджений розгляд справ не завжди правильно. Крім того, досить часто керівні посади таких органів займають люди з юридичною освітою, але вони не мають досвіду роботи у сфері спорту, не орієнтуються у специфіці, результатом чого стає ухвалення несправедливих рішень або таких, що суперечать регламентним нормам міжнародних федерацій з видів спорту.

Отже, з урахуванням цього очевидно є необхідність створення спеціалізованого суду, в складі якого повинні бути саме кваліфіковані юристи-спеціалісти сфери спортивного права. На жаль, в Україні таких спеціалістів мало. Потрібно, щоб вони професійно та незалежно, неупереджено розглядали спірні питання і переглядали рішення спортивних федерацій з можливістю подальшого оскарження в Спортивному арбітражному суді (САС). САС (англ. – Court of Arbitration for Sport (CAS), а фр. – Tribunal Arbitral du Sport (TAS)) представляє собою міжнародний арбітражний орган, який вирішує спори, що мають відношення до спорту [12]. Штаб-квартира цього суду знаходиться в Лозані (Швейцарія). У 1996 році були створені відділення суду в США. Акцентуємо увагу на тому, що САС все ж

таки є справжнім арбітражним судом у сенсі тлумачення положень національного законодавства. Фактично він є незалежним та компетентним, тому внесення спортивною федерацією арбітражного застереження у свої нормативні документи не є зловживанням; САС забезпечує дотримання прав сторін (насамперед, спортсменів) і справедливий розгляд спорів; арбітражне застереження дійсне, навіть якщо право на звернення до суду загальної юрисдикції, передбачене Конституцією, обмежене. Рішення САС виконуються в порядку, передбаченому Конвенцією ООН «Про визнання та приведення у виконання іноземних арбітражних рішень» 1958 р. (тобто рішення САС не може бути переглянуто місцевим судом, воно не потребує додаткового рішення місцевого суду для виконання). Окрім того, до процедури виконання рішень САС у порядку Конвенції справа і не доходить – спортивні федерації мають настільки дієвий та сильний апарат адміністративного примусу, що це просто не є потрібним. Рішення САС автоматично й добровільно виконуються міжнародними та національними спортивними асоціаціями, спортсменами, організаторами змагань тощо. Рішення ж національного суду виконуються у всім відомому порядку. При цьому судді не є професіоналами у сфері спорту, розгляд справ тягнеться роками. Проте іноді, якщо мова йде про спір між спортсменом та національною федерацією, арбітражне застереження щодо САС відсутнє, і спортсмени звертаються до судів загальної юрисдикції. Окрім того, вартість звернення до суду загальної юрисдикції набагато нижча для спортсменів, аніж звернення до САС, навіть за умови отримання спортсменом правової допомоги. Важливо відзначити, що рішення САС може бути переглянуте або скасоване лише Верховним федеральним судом Швейцарії, місцеві (національні) суди не мають юрисдикції з перегляду та скасування рішень САС. Натомість їхня роль зводиться до визнання та виконання рішень САС у порядку, передбаченому вищезгаданою Конвенцією. Національний суд може відмовити у визнанні та виконанні рішення САС, якщо таке виконання суперечитиме публічному порядку країни цього суду.

Підсумовуючи зазначене вище, підкреслимо, що коли правила міжнародної федерації вступають у конфлікт з рішеннями національних судів, національна федерація (або спортсмен) знаходяться «між двох вогнів» – рішенням місцевого суду і рішенням міжнародної федерації, які часто можуть бути діаметрально протилежними. Однак треба завжди мати на увазі, що рішення національного суду або третейського суду завжди обмежене його юрисдикцією, тобто країною. Коли спортсмен чи федерація не підпадають під юрисдикцію такого суду, його рішення не може бути виконане. У зв'язку із цим Національний олімпійський комітет (НОК) України вже займається питанням створення спортивного третейського суду в Україні: розроблені та ухвалені регламентні документи, формується можлива палата суддів, і справа лише за реєстрацією такого третейського суду [11]. Однак Закон України «Про фізичну культуру і спорт», незважаючи на своє значення, має суттєвий недолік. Він ніяким чином не систематизує норми спортивного права, як це зроблено в кодифікованих галузевих актах.

Такий стан речей ускладнює регулювання спортивних правовідносин, породжує затвердження неоднорідних вимог до одних і тих самих відносин.

Принциповим залишається ще одне нерозв'язане питання. Спортивне право як самостійна галузь права тісно пов'язане з рівнем розвитку спортивного руху в Україні, який за нормальних умов може забезпечити економічний (особливо у сфері інвестування, туризму), соціально-культурний (зростання національної самоідентифікації) та інший розвиток держави. Принциповим суттєвим ускладненням розвитку спорту в Україні є те, що Верховною Радою України досі не ратифіковано низку міжнародно-правових договорів у сфері спортивного права (наприклад, Кодекс спортивної етики, Кодекс спортивного арбітражу). Це породжує неможливість звернення суб'єктів спортивних правовідносин в Україні до САС, оскільки в країні відсутні відповідні інституції.

У контексті обговорення зазначеної теми слід звернути увагу на документ десятирічної давнини – «Державну програму розвитку фізичної культури і спорту на 2007 – 2011 роки» (програма була затверджена Постановою Кабінету Міністрів України ще в 2006 році) [13]. У цій програмі прописані основні причини, що гальмують розвиток спорту в Україні, і з того часу принципів змін не відбулося. А саме відзначалися такі негаразди, як недосконала нормативно-правова база регулювання спортивних правовідносин; відсутність уніфікованих правил функціонування спортивних організацій тощо. Крім того, в документі вказувалось про відсутність необхідної інфраструктури для проведення міжнародних спортивних змагань.

В Україні за останні роки в питанні правового регулювання щодо професійного спорту відбулися помітні покращення. Відмітимо, що в березні цього року було прийнято постанову Кабінету Міністрів України № 115 «Концепція Державної цільової соціальної програми розвитку фізичної культури та спорту на період до 2020 року» [14].

Концепція Програми була схвалена розпорядженням Кабінету Міністрів України від 9 грудня 2015 р. № 1320 [15].

Слушно відзначити, що метою Програми є надання фізичній культурі та спорту в Україні провідної ролі як важливого чинника здорового способу життя, профілактики захворювань, формування гуманістичних цінностей, створення умов для всебічного гармонійного розвитку людини, сприяння досягненню фізичної та духовної досконалості людини, реалізації резервних можливостей організму людини, формування патріотичних почуттів у громадян і позитивного іміджу держави в світовій спільноті.

Очікується, що виконання Програми дасть можливість:

- підвищити рівень обхвату населення руховою активністю на 1-2 відсотки щорічно;
- створити умови для соціальної адаптації і реабілітації інвалідів і осіб з обмеженими фізичними можливостями;
- підвищити рівень готовності молоді до служби в Збройних Силах та в інших військових формуваннях, визначених законам, правоохоронних

органах, рятувальних і інших спеціальних службах із метою захисту суверенітету і незалежності держави;

– підвищити рівень зацікавленості дітей і молоді в соціальних, профілактичних акціях, направлених на мотивацію свідомого відношення до власного здоров'я;

– підвищити рівень інформованості і обізнаності різних груп населення щодо формування здорового способу життя і профілактики негативних явищ серед дітей і молоді;

– забезпечити надання якісних фізкультурно-спортивних послуг спортивним клубам і фізкультурно-оздоровчими закладами, які функціонуватимуть відповідно до встановлених стандартів;

– повернути до 13 відсотків дітей і молоді у віці від 6 до 18 років до занять в дитячо-юнацьких спортивних школах, створити умови для розвитку резервного спорту і ефективного поповнення складу національних збірних команд;

– забезпечити збереження провідних позицій українських спортсменів у міжнародних змаганнях різного рівня для підняття авторитету держави в світовій спортивній спільноті;

– забезпечити збереження і створення розгалуженої мережі сучасних спортивних споруд (спортивні зали, плавальні басейни, спортивні майданчики і т. д.), які відповідають національним і міжнародним стандартам, зокрема із залученням засобів інвесторів;

– забезпечити підвищення професійних знань, професійного рівня і вміння працювати в нових соціально-економічних умовах, а також здійснення контролю за станом здоров'я, профілактикою травматизму, захворювань і якістю тих, що надаються медичних послуг.

Фінансування Програми планується здійснювати за рахунок засобів державного бюджету, інвестицій і інших джерел, не заборонених законодавством.

Як юрист, який добре знайомий з різними галузями права в різних правових системах, зазначу, що в нашій країні існує хибна точка зору про те, що у разі виділення спортивного права у правовій системі України може виникнути негативна практика подрібнення вже сформованих галузей права: конституційного, адміністративного, трудового, цивільного. Однак, на притивагу існуючим поглядам, виділення спортивного права в самостійну галузь права тільки сприятиме вдосконаленню своєрідних за своєю сутністю і змістом правовідносин, що ґрунтуються на загальних принципах права, нормах Конституції України, законодавства, що регулює порядок здійснення державного управління в галузі економіки, освіти та спорту. На користь самостійності спортивного права слід охарактеризувати характер правопорушень у цій сфері та відповідальність за їх вчинення. На відміну від законодавства про адміністративні правопорушення та трудового права, законодавство в галузі фізичної культури і спорту передбачає такі санкції, як: дискваліфікація гравця; обмеження участі в матчах,

турнірах; виключення спортивної команди (клубу) із складу галузевих об'єднань, турнірів, змагань чи обмеження такої участі. Реалізація цих засобів впливу потребує не лише деталізації підстав для їх застосування (складів правопорушень), але і розробки процедури, порядку розгляду і вирішення спорів та порядку застосування таких санкцій у галузі спорту.

З огляду на становлення нової галузі права виникає питання співвідношення спортивного права із стандартами. Стандарт у широкому сенсі слова представляє собою зразок, еталон, модель, що приймається для зіставлення з ними інших подібних об'єктів. У нашому випадку під стандартом мається на увазі нормативний документ, що встановлює правила, а сам документ відрізняється особливостями розробки, твердження, способів використання, а також спрямованістю на особливу мету. По суті, стандарт можна характеризувати як узгоджений метод виконання чого-небудь. Це може бути виробництво виробу, управління процесом, надання послуги або постачання матеріалів. Стандарти можуть охоплювати широке коло дій і об'єктів. Стандарти є концентрованою мудрістю людей, що володіють експертними знаннями у своїх областях знань і які знають, що є потрібним організаціям, які вони представляють. Йдеться про виробників, продавців, покупців, споживачів, галузеві асоціації, користувачів і законодавців.

З точки зору права і спорту Україні фактично потрібна модель реформування спорту з урахуванням європейських стандартів. Очевидно, що держава в реаліях сьогодення не здатна управляти спортом: потрібна модель, яка включає автономію спорту. Це означає, що держава повинна діяти за вимогами, які задають федерації, що працюють за стандартами Олімпійської хартії або за хартіями (правилами) міжнародних федерацій. При цьому держава залишає за собою адміністративну функцію – функцію ухвалення рішення. Вона задає державну політику в галузі спорту, але не втручається в такі питання, як : якому спортсмену їхати на змагання; якого кольору надіти форму, які встановити правила тощо. Для того, щоб перейти до реформування, необхідним є усвідомлене рішення, політична воля, ясність і чистота помислів людей, які відповідають за процес реформування. Процес реформування – це проект. Він повинен мати часові межі. Так само виділяється певна сума коштів, яка йде на перенавчання людей, що працювали в тій системі, на створення академічних фундаментів, тому що сьогодні люди бояться реформування, адже вони не знають, як можна жити в інших умовах. Таким чином, не дивлячись на те, що спортивне право в Україні як галузь права практично сформувалась, спортивні стандарти потребують вдосконалення,

Висновки. На сьогодні функції учасників спортивних правовідносин (держава, федерації за видами спорту, органи місцевого самоврядування, клуби, спонсори і меценати, батьки, організатори спортивної роботи в улюблених закладах і силових структурах та інші суб'єкти) залишаються

розмитими, не чітко визначені їх повноваження і відповідальність, що заважає розвитку їх ефективної взаємодії. Цікавим на сьогодні є дослідження правового статусу замовника спортивної послуги, спонсора, мецената у сфері спорту. Таким чином, потребує цілеспрямованого реформування система спортивних правовідносин України, яку необхідно привести у відповідність з нормами Олімпійської хартії, рішеннями Генеральної Асамблеї ООН і викликами часу. Активну участь в процесі оновлення мають приймати спортивні клуби, об'єднані федераціями, з участю спортивних шкіл всіх форм власності.

Література

1. Конституція України : Закон України від 28 червня 1996 р. № 254к/96-ВР // Відомості Верховної Ради України. – 1996. – № 30. – Ст. 14.
2. Про фізичну культуру і спорт : Закон України від 24 грудня 1993 р. № 3808-XII // Відомості Верховної Ради України. – 1994. – № 14. – Ст. 80.
3. Бордюгова Г.Ю. Спортивне право як нова комплексна галузь права / Г.Ю. Бордюгова // Адвокат. – 2008. – № 8. – С. 13.
4. Чередник Р.В. Становлення спортивного права як комплексної галузі в правовій системі України / Р.В. Чередник // Актуальні проблеми політики : зб. наук. праць. – 2011. – Вип. 42. – С. 272.
5. Василенко М.Д. Становлення спортивного права в Україні як галузі юридичної науки в контексті розвитку міжнародного спортивного права / М.Д. Василенко // Актуальні проблеми держави і права. – О. : Видавничий дім «Гельветика», 2017. – Вип. 78. – С. 34.
6. Василенко М. Спортивне право: показники його формування (методологічний та учбовий аспекти) / М. Василенко // Юридичний вісник – Одеса. – 2017. – № 2.
7. Гаро Г.О. Спортивне право: огляд національного законодавства і міжнародних стандартів / Г.О. Гаро, О.О. Кушнір // Протокол : юридичний інтернет-ресурс. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://protokol.com.ua/ru/sportivne_pravo_oglyad_natsionalnogo_zakonodavstva_i_mignarodnih_standartiv/.
8. Заярний О. Спортивне право в Україні. Ознаки самостійної галузі / О. Заярний, А. Куц // Юридичний Вісник України. – № 50(859), 17-23 грудня. – 2011.
9. Про антидопінговий контроль у спорті : Закон України від 7 лютого 2017 № 1835-VIII // Відомості Верховної Ради, – 2017. – № 11, – Ст. 102.
10. Гаро Г.О. Особливості медіації конфліктів і суперечок в професійному спорті [Електронний ресурс] / Г.О. Гаро, О.О. Кушнір // Протокол : юридичний інтернет-ресурс [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://protokol.com.ua/ua/osoblivosti_mediatsii_konfliktiv_i_superechok_v_profesijnomu_sportii/.
11. Бордюгова А. Формування спортивного права як галузі тільки починається / Анна Бордюгова, Єгор Желтухін // Юридична газета. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://yur-gazeta.com/interview/formuvannya-sportivnogo-prava-yak-galuzi-tilki-pochinaetsya.html>.
12. «О спорт, ты – мир!» Роль міжнародного права, lex sportiva и lex olympica в регулюванні міжнародних спортивних отношений. – М. : ГИ «Центральная типография», 2013 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : goo.gl/uZ1Ybu.
13. Про затвердження Державної програми розвитку фізичної культури і спорту на 2007-2011 роки : Постанова Кабінету Міністрів України від 15 листопада 2006 р. № 1594 // Офіційний вісник України – 2006. – № 46. – Стор. 45. – Ст. 3078.
14. Концепція Державної цільової соціальної програми розвитку фізичної культури та спорту на період до 2020 року : Постанова Кабінету Міністрів України від 1 березня 2017 № 115 // Офіційний вісник України. – 2017. – № 22. – Стор. 147. – Ст. 621.
15. Про схвалення Концепції Державної цільової соціальної програми розвитку фізичної культури і спорту на період до 2020 року : Розпорядженням Кабінету Міністрів України від 9 грудня 2015 р. № 1320 // Офіційний вісник України. – 2015. – № 102. – Стор. 163. – Ст. 3529.

А н о т а ц і я

Василенко М. Д. Розвиток спортивного права як необхідна умова формування європейських стандартів спортивного виховання (освіти): загальнонаукові аспекти. – Стаття.

У статті розглядаються загальнонаукові та організаційно-правові аспекти розвитку спортивного права як самостійної галузі права в контексті формування європейських стандартів спортивного виховання. Обговорюється необхідність створення спортивного третейського суду в Україні. Надано рекомендації щодо розробки спортивних стандартів.

Ключові слова: спортивне право, галузь права, законодавство, «м'яке право», виховання, європейські стандарти, спортивні організації.

А н н о т а ц и я

Василенко Н. Д. Развитие спортивного права как необходимое условие формирования европейских стандартов спортивного воспитания (образования): общенаучные аспекты. – Статья.

В статье рассматриваются общенаучные и организационно-правовые аспекты развития спортивного права как самостоятельной отрасли права в контексте формирования европейских стандартов спортивного воспитания. Обсуждается необходимость создания спортивного третейского суда в Украине. Представлены рекомендации по разработке спортивных стандартов.

Ключевые слова: спортивное право, отрасль права, законодательство, «мягкое право», воспитание, европейские стандарты, спортивные организации.

S u m m a r y

Vasylenko N. D. Development of sport law as essential condition to forming european standards for sport training (education): generally scientific aspects. – Article.

In the article the generally scientific and organizing legal aspects for development of sport law as the independent branch of law in the context to forming of the European standards for sport education are examined. The necessity of creation of court for sport arbitration in Ukraine is discussed. Recommendations for development of sport standards are given.

Key words: sport law, branch of law, legislation, «soft law», education, European standards, sport organizations.

УДК 347.124

*П. Д. Гуйван***ЧАСОВІ ХАРАКТЕРИСТИКИ ПАТЕНТНОГО ПРАВА
ІНТЕЛЕКТУАЛЬНОЇ ВЛАСНОСТІ**

Постановка проблеми. Відповідно до Конвенції, якою була заснована Всесвітня організація інтелектуальної власності у 1967 р. у Стокгольмі, інтелектуальна власність об'єднує права, що належать до літературних, художніх і наукових здобутків, виконавчої діяльності артистів, звукозапису, радіо- і телевізійних передач, наукових відкриттів у галузях людської діяльності, винаходів та промислових зразків, товарних знаків, знаків обслуговування, фірмових найменувань і комерційних позначень, захисту від недобросовісної конкуренції, всі інші права, що належать до інтелектуальної власності у виробничій, науковій, літературній і художній галузях. Як бачимо, під загальним терміном об'єднано досить багато різних за змістом і навіть зовнішніми проявами та ознаками явищ. Спільними рисами, які характеризують право на об'єкти інтелектуальної власності, в науковій літературі визнано наступні. Це їхній абсолютний характер, обмеженість строку дії, виключність по відношенню до третіх осіб, обмеженість території застосування. Загальним рисами різних прав інтелектуальної власності є також одноманітність способів правового захисту їх у разі порушення іншими особами [1, с. 27]. Разом із тим впадає в очі певна відмінність у способах правового опосередкування окремих відносин інтелектуальної власності, і ця відмінність передовсім викликана не однаковим характером таких відносин, що обумовлено специфікою об'єктів. Відтак проблематика потребує всебічного дослідження в різних напрямках.

Аналіз останніх наукових досліджень. Питання забезпечення прав на об'єкти права інтелектуальної власності розглядалася в наукових працях В.В. Луця, Р.О. Стефанчука, О.П. Орлюк, І.В. Венедиктової, О.Л. Підпригоди, О.Д. Святоцького О.В. Розгон, Ю.Л. Бошицького, В.О. Жарова та інших. Проте вказані дослідження та наукові розробки здебільшого досліджували змістовну сторону питання і не стосувалися сутності прав інтелектуальної власності в контексті їхніх часових координат і можливостей своєчасного здійснення закладених у них повноважень. Тож відповідна проблематика залишається ще недостатньо опрацьованою і потребує подальшого вивчення.

З огляду на це в даній праці предметом дослідження є темпоральний вплив на порядок виникнення, припинення, способи та можливості здійс-

нення права інтелектуальної власності особи на винаходи та інші об'єкти патентного права.

Мета – дослідити особливості встановлених законодавством часових чинників в їхньому взаємозв'язку з ринком інтелектуальних продуктів, встановлено реальний зміст відповідних темпоральних характеристик.

Виклад основного матеріалу. Попри схожість сутнісних характеристик темпоральний інструментарій, що забезпечує виміри в патентному праві, кардинально відрізняються від правових механізмів, що опосередковують те ж авторське право. Так, творець отримує статус суб'єкта авторського права від моменту створення твору, при цьому такий результат не залежить від публікації чи іншого оприлюднення. Втім, суб'єкт авторського права для засвідчення авторства (авторського права) на оприлюднений чи не оприлюднений твір, факту і дати опублікування твору чи договорів, які стосуються права автора на твір, у будь-який час протягом строку охорони авторського права може зареєструвати своє авторське право у відповідних державних реєстрах (ч. 5 ст. 11 Закону України «Про авторське право і суміжні права» [2]), але такий вчинок не є обов'язковим, він не породжує. А радше посвідчує назовні факт існування права інтелектуальної власності, яке виникло в момент створення твору.

Деякі складніші темпоральні критерії встановлені законом для реалізації так званого права слідування. Стаття 27 спеціального авторського закону зазначає, що автор твору образотворчого мистецтва, а в разі його смерті спадкоємці впродовж встановленого строку дії авторського права користуються щодо проданих автором оригіналів творів образотворчого мистецтва невідчужуваним правом на одержання п'яти відсотків від ціни кожного наступного продажу твору через аукціон, галерею, салон, крамницю тощо, що йде за першим його продажем, здійсненим автором твору. Виплата винагороди в цьому випадку здійснюється зазначеними аукціонами, галереями, салонами, крамницями тощо. Стаття 448 ЦКУ дає більш широке визначення кола об'єктів, щодо яких застосовується право слідування, поширюючи його дію на випадки продажу оригіналу художнього твору чи оригіналу рукопису літературного твору. Враховуючи, що ст. 433 ЦКУ поняттям літературних та художніх творів охоплює такі явища, як романи, поеми, статті та інші письмові твори; драматичні, музично-драматичні твори; музичні твори (з текстом або без тексту); аудіовізуальні твори; твори живопису, архітектури, скульптури та графіки; фотографічні твори; твори ужиткового мистецтва; ілюстрації, карти, плани, ескізи і пластичні твори, що стосуються географії, топографії, архітектури або науки; переклади, адаптації, аранжування та інші переробки літературних або художніх творів; збірники творів, якщо вони за доборою або упорядкуванням їх складових частин є результатом інтелектуальної діяльності, мусимо констатувати, що автор чи його спадкоємці вправі отримувати упродовж часу дії авторського права 5 відсотків від ціни кожного продажу оригіналу твору, причому не тільки на аукціонах, у галереях, салонах чи крамницях, а й у будь-якому іншому випадку.

Втім, вважаємо подібний підхід законодавця навряд чи виправданим, в першу чергу, з огляду на проблемність його реалізації, що і підтверджується практикою.

Від описаних досить спрощених механізмів набуття авторського та суміжного права досить суттєво відрізняється порядок отримання права інтелектуальної власності, встановлений патентним законодавством України. Його набуття пов'язане з державною реєстрацією прав на результати науково-технічної творчості, зокрема винахід, корисну модель, промисловий зразок. Саме внаслідок такої реєстрації вони отримують правову охорону, що посвідчується охоронним документом певної форми – патентом. (ст. 462 ЦКУ). Механізм державного контролю за порядком виникнення та здійснення патентного права інтелектуальної власності обґрунтовується підвищеною соціально-економічною цінністю даного виду творчої діяльності. Згідно з концепцією, висловленою Дж. Локком, монополія особина інтелектуальну власність базується на співставленні двох основних чинників: кожен має право власності на робочу силу свого тіла та розуму і застосування праці до речі, котра не має власника, створює право власності на дану річ. Розгляд даної теорії в контексті прав інтелектуальної власності дозволяє пояснити, чому саме винахідник отримує відповідний патент [3, с. 47].

Первинними суб'єктами права інтелектуальної власності на винахід, корисну модель, промисловий зразок є автори цих творінь (ст. 1 Закону України «Про охорону прав на винаходи і корисні моделі» [4], ст. 1 Закону України «Про охорону прав на промислові зразки» [5]). Суб'єктами майнового права інтелектуальної власності можуть бути й інші особи, вказані такими за законом. Так, ст. 9 винахідницького закону передбачає право роботодавця на одержання патенту на службовий винахід (корисну модель). Порядок реалізації вказаного повноваження встановлено наступний. Винахідник подає роботодавцю письмове повідомлення про створений ним службовий винахід (корисну модель) з описом, що розкриває суть винаходу (корисної моделі) достатньо ясно і повно. Роботодавець протягом чотирьох місяців від дати одержання від винахідника повідомлення має подати заявку на одержання патенту чи передати право на його одержання іншій особі або прийняти рішення про збереження службового винаходу (корисної моделі) як конфіденційної інформації. У цей же строк роботодавець повинен укласти з винахідником письмовий договір щодо розміру та умови виплати йому (його правонаступнику) винагороди відповідно до економічної цінності винаходу (корисної моделі) і (або) іншої вигоди, яка може бути одержана роботодавцем.

Як бачимо, механізм набуття роботодавцем майнового права на отримання патенту досить жорстко регламентований, у першу чергу, в темпоральному вимірі його реалізації [6, с. 108]. Якщо роботодавець не виконає зазначених вимог у встановлений строк, то право на одержання патенту на службовий винахід (корисну модель) переходить до винахідника або його правонаступника. У цьому випадку за роботодавцем залишається пе-

реважне право на придбання ліцензії. Строк збереження роботодавцем чи його правонаступником службового винаходу (корисної моделі) як конфіденційної інформації в разі його невикористання також обмежений. Він не може перевищувати чотирьох років, інакше право на одержання патенту на службовий винахід (корисну модель) також переходить до винахідника чи його правонаступника. Подібний інструментарій, хоча і в менш заформалізованому вигляді, застосовується під час здійснення права роботодавця на отримання патенту на службовий промисловий зразок (ст. 8 ЗУ «Про охорону прав на промислові зразки»).

Порядок отримання патенту також чітко врегульований чинним українським законодавством. У часовому плані він тісно пов'язаний із поданням заявки про видачу патенту. Датою подання заявки є дата одержання Установою (наразі це Державна служба інтелектуальної власності України) матеріалів, що містять принаймні: заяву в довільній формі про видачу патенту (деклараційного патенту), відомості про заявника та його адресу, матеріал, що справляє враження опису винаходу (корисної моделі). У випадку відповідності матеріалів заявки вимогам закону та наявності документа про сплату збору за подання заявки заявнику надсилається повідомлення про встановлену дату подання заявки. Якщо ж матеріали заявки не відповідають вимогам закону, заявнику негайно надсилається про це повідомлення. У разі усунення недоліків протягом двох місяців з моменту одержання заявником такого повідомлення датою подання заявки вважається дата одержання виправлених матеріалів. В іншому разі заявка вважається неподаною, про що заявнику надсилається повідомлення.

Заявник також має право на пріоритет попередньої заявки на такий же винахід (корисну модель) протягом 12 місяців від дати подання попередньої заявки до Установи чи до відповідного органу держави – учасниці Паризької конвенції про охорону промислової власності, якщо на попередню заявку не заявлено пріоритет. Концепція права інтелектуальної власності щодо права пріоритету полягає в наданні винахіднику обмеженого в часі переважного права на отримання патенту або іншого правоохоронного документу внаслідок того, що винахідник вже подав заявку на подібний об'єкт у іншій країні. Основною метою права пріоритету є забезпечення обмеженого періоду, протягом якого заявник може подати міжнародну заявку на отримання відповідного правоохоронного документу, подолавши таким чином негативні наслідки територіальності права промислової власності [7]. Для промислових зразків та торговельних марок пріоритет складає 6 місяців (ст. 13 Закону України «Про охорону прав на промислові зразки», ст. 9 Закону України «Про охорону прав на знаки для товарів і послуг» [8]).

Заявник, який бажає скористатися правом пріоритету, протягом трьох місяців від дати подання заявки до центрального органу виконавчої влади, що забезпечує формування державної політики у сфері інтелектуальної власності, подає заяву про пріоритет з посиланням на дату подання і номер попередньої заявки та її копію, якщо ця заявка була подана в іно-

земній державі – учасниці Паризької конвенції про охорону промислової власності У межах цього строку зазначені матеріали можуть бути змінені. Якщо ці матеріали подано несвоєчасно, право на пріоритет заявки вважається втраченим, про що заявнику надсилається повідомлення. Якщо ж строки пропущені заявником через непередбачені і незалежні від нього обставини, вони можуть бути продовжені на 2 місяці з дати закінчення (ст. 15 ЗУ «Про охорону прав на винаходи і корисні моделі»).

Встановлення пріоритету промислового зразка має свої особливості. Так, заявник, який бажає скористатися правом пріоритету, протягом трьох місяців від дати подання заявки до Державної служби подає заяву про пріоритет із посиланням на дату подання і номер попередньої заявки та її копію, якщо ця заявка була подана в іноземній державі – учасниці Паризької конвенції з перекладом на українську мову, або документ, що підтверджує показ зазначеного промислового зразка на виставках, проведених на території держави – учасниці Паризької конвенції. У межах цього строку зазначені матеріали можуть бути змінені. Якщо ці матеріали подано пізніше трьох місяців, то право на пріоритет заявки вважається втраченим, про що заявнику надсилається повідомлення. Щодо заявки в цілому чи її частини може бути заявлено пріоритет кількох попередніх заявок. При цьому строки, початковим терміном яких є дата пріоритету, обчислюються від найбільш ранньої дати пріоритету. Під час встановлення дати пріоритету за попередньою заявкою проводять перевірку відповідності промислового зразка, який зображено в матеріалах попередньої заявки, промислового зразку, щодо якого заявляється пріоритет. Пріоритет поширюється лише на ті ознаки промислового зразка, які зазначені в попередній заявці, пріоритет якої заявлено [9, п. 3.3].

Якщо об'єкти інтелектуальної власності створено двома чи більше особами незалежно один від одного, то право на одержання патенту (декларційного патенту) на винахід, патенту на промисловий зразок чи декларційного патенту на корисну модель належить заявнику, заявка якого має більш ранню дату подання до Установи або, якщо заявлено пріоритет, більш ранню дату пріоритету, за умови, що вказана заявка не вважається відкликаною, не відкликана або за якою не прийнято рішення про відмову у видачі патенту.

Після того як заявка прийнята Установою до розгляду, відбувається її дослідження компетентними органами. З огляду на необхідність відповідності вказаних об'єктів техніко-економічним вимогам, отримання патенту супроводжується дотриманням певної процедури. Мова йде про встановлення умов патентоздатності. Скажімо, винахід має бути новим, промислово придатним та мати винахідницький рівень. Що стосується корисної моделі, то набуття права інтелектуальної власності на неї визначається законодавцем внаслідок дотримання двох умов патентоздатності – новизни та придатності для промислового використання. А промисловий зразок набуває властивості бути забезпеченим патентним посвідченням, якщо він відповідає умові патентоздатності – новизні. Відповідність об'єкта, вка-

заного в заявці, описаним критеріям встановлюється шляхом проведення необхідних експертних досліджень (формальна та кваліфікаційна експертизи). Тривалість подання необхідних документів, уточнюючих довідок та часу проведення цих досліджень визначається законодавством (ст. 16 Закону України «Про охорону прав на винаходи і корисні моделі»).

Тож, як бачимо, між моментом створення певного об'єкту та визнання його винаходом, промисловими зразком чи корисною моделлю проходить певний, іноді досить тривалий період. Упродовж його перебігу винахідник мусить обґрунтувати промислову придатність винаходу (як правило, це пов'язано з виготовленням промислової (пробної) партії пристрою чи іншого об'єкту), підготувати та подати заявку до Установи, дочекатися позитивного висновку експертиз та видачі патенту, який попередньо треба оплатити. При цьому інтервал між моментом, коли пристрій, спосіб чи інший об'єкт, що претендує на патентний захист шляхом визнання його винаходом, став публічно відомим та часом подання заявки до установи, не повинен перевищувати одного року, бо інакше він втратить таку ознаку патентоздатності, як новизна. Щодо промислового зразка, то визнання його патентоспроможним не спростовується розкриттям інформації про нього автором або особою, яка одержала від автора прямо чи опосередковано таку інформацію протягом шести місяців до дати подання заявки до установи, або якщо заявлено пріоритет до дати її пріоритету [10, с. 190].

Між тим монополія, що забезпечує право інтелектуальної власності на об'єкти науково-технічної творчості, не може бути абсолютною, в усіх суспільствах вона досить жорстко обмежена в часі. При цьому враховується й існуюча конкуренція аналогічних товарів, технологій, торговельних марок тощо. Відтак згідно з нашим законодавством строк дії деклараційного патенту встановлено тривалістю 10 років, патенту на винахід – 20 років (ч. 4 ст. 6 Закону України «Про охорону прав на винаходи і корисні моделі»). Обчислюється вказаний період не від моменту видачі чи реєстрації патенту, а від часу подання заявки. Але, як ми вже розказували вище, від моменту подання заявки до видачі (реєстрації) патенту спливає тривалий строк, більш того, до закінчення встановленого законом часу чинності охоронюваного права інтелектуальної власності (наприклад, до спливу 10 літнього періоду існування деклараційного патенту) з урахуванням тривалості різноманітних експертиз, часу на оскарження подібних дій та поширеного в Україні нехтування судами встановленого законом строку для розгляду спорів, досить вірогідною (та підтвердженою на практиці) є ситуація, коли суб'єкт, що подав заявку до Установи, так і не отримує патентного захисту свого інтелектуального права з огляду на сплив строку чинності патенту, який, повторимо, обчислюється від моменту подачі заявки. У кращому разі суб'єкт звернення отримує правовий захист свого права на винахід, але його тривалість явно буде значно меншою від номінального строку чинності патенту. Відтак права, що впливають з патенту, діють від дати публікації відомо-

стей про його видачу, а сам патент стає чинним набагато раніше – від дати подання заявки.

Висновки: Як ми переконалися, головна проблема щодо часового виміру прав інтелектуальної власності на об'єкти патентного права перебуває в площині тривалості виключних прав творця. На наше переконання, дане питання потребує прискіпливої уваги. Звісно, бажаний результат може досягатися за рахунок коригування темпоральних координат виключних прав творця. Але то не обов'язково. Одним із способів його досягнення є вдосконалення чинного законодавства про примусове відчуження прав на винахід, коли за рішенням суду надається дозвіл заінтересованій особі на використання винаходу (корисної моделі) з визначенням обсягу його використання, строку дії дозволу, розміру та порядку виплати винагороди власнику патенту. Наразі слід встановити більш конкретні підстави для подібних вчинків та механізм (в тому числі і часові чинники) їхнього здійснення. Крім того, назріла необхідність змінити правила обчислення строків чинності майнових прав, що випливають із патенту (те ж саме стосується і свідоцтв). Строки чинності патенту, яким посвідчується право інтелектуальної власності творця, повинні обчислюватися від моменту їхньої державної реєстрації. Це дозволить наповнити зміст даного охоронного документу реальною сутністю відповідно до свого призначення впродовж усього періоду дії.

Література

1. Воробьева К.И. Интеллектуальная собственность как объект правовой и экономической защиты [Текст] / К.И. Воробьева, С.И. Корочкова // Научная периодика: проблемы и решения. – № 4 / 2011 – С. 27.
2. Закон України «Про авторське право і суміжні права» [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/3792-12>.
3. Locke J. The Second Treatise. Section 27 in Two Treatises of Government edited by Peter Laslett. Cambridge University Press. 1970. – 464 p.
4. Закон України «Про охорону прав на винаходи і корисні моделі» [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/3687-12>.
5. Закон України «Про охорону прав на промислові зразки» [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/3688-12>.
6. Воронін Я. Проблеми регулювання правових відносин між працівником та роботодавцем, які виникають внаслідок створення службового винаходу [Текст] / Я. Воронін // Право України. – 2009. – № 5. – С. 107.
7. Рішення Апеляційної палати Європейського патентного відомства № 15/01 від 17 липня 2004 року [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.epo.org/law-practice/case-law-appeals/pdf/t010015ex1.pdf>.
8. Закон України «Про охорону прав на знаки для товарів і послуг» [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/3689-12>.
9. Наказ Міністерства освіти і науки України № 198 від 18.03.2002 року «Про затвердження Правил розгляду заявки на промисловий зразок» [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/z0313-02>.
10. Ульянова Г.О. Реалізація права інтелектуальної власності на промисловий зразок [Текст] / Г.О. Ульянова // Міжнародний юридичний вісник: збірник наукових праць Національного університету державної податкової служби України. – Вип.1(2). – 2015. – С. 190.
11. Закон України «Про охорону прав на топографії інтегральних мікросхем» [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/621/97-%D0%B2%D1%80>.

А н о т а ц і я

Гуйван П. Д. Часові характеристики патентного права інтелектуальної власності. – Стаття.

У роботі проведено дослідження темпоральних чинників, що визначають тривалість окремих процесів під час набуття та здійснення права інтелектуальної власності на об'єкти патентного права. Вивчені питання щодо порядку отримання патенту та окремі часові виміри даного процесу. Зроблено порівняльний аналіз механізмів фіксації права інтелектуальної власності на різні об'єкти. Виявлені окремі невдалі підходи, що мають місце в чинному українському законодавстві. Запропоновані заходи для поліпшення ситуації в коментованій сфері.

Ключові слова: строк дії виключних майнових прав інтелектуальної власності, строк дії патенту.

А н н о т а ц и я

Гуйван П. Д. Временные характеристики патентного права интеллектуальной собственности. – Статья.

В работе проведено исследование темпоральных факторов, определяющих продолжительность отдельных процессов при приобретении и осуществлении права интеллектуальной собственности на объекты патентного права. Изучены вопросы о порядке получения патента и отдельные временные измерения данного процесса. Сделан сравнительный анализ механизмов фиксации права интеллектуальной собственности на различные объекты. Выявленные отдельные неудачные подходы, которые имеют место в действующем украинском законодательстве. Предложены меры по улучшению ситуации в комментируемой сфере.

Ключевые слова: срок действия исключительных имущественных прав интеллектуальной собственности, срок действия патента.

S u m m a r y

Guiwan P. D. Temporary characteristics of the patent right of intellectual property. – Article.

The work investigates the temporal factors that determine the duration of individual processes when acquiring and implementing intellectual property rights to objects of patent law. Questions on the procedure for obtaining a patent and certain time measurements of this process were studied. A comparative analysis of the mechanisms for fixing the right of intellectual property to various objects is made. Identified some unsuccessful approaches that take place in the current Ukrainian legislation. Suggested measures to improve the situation in the commented area.

Key words: term of validity of exclusive property rights of intellectual property, term of validity of a patent.

УДК 349.4.34

*І. І. Каракаш***ПРАВОВЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ АГРАРНО-ЗЕМЕЛЬНОЇ РЕФОРМИ
В УКРАЇНІ: МИНУЛЕ, СУЧАСНЕ, МАЙБУТНЄ**

Постановка проблеми. Україна є найбільшою країною європейського континенту, площа якої складає 603,7 тис. км² або близько 6 % території Європи. Для порівняння площі окремих європейських країн становлять: Франції – 547,03 тис. км²; Іспанії – 497,3 тис. км²; Швеції – 449,96 тис. км²; Норвегії – 385,18 тис. км²; Німеччини – 357,02 тис. км²; Фінляндії – 337,03 тис. км²; Польщі – 312,68 тис. км²; Італії – 309,54 тис. км²; Великої Британії – 244,82 тис. км². При цьому Україна є потужною аграрною країною з величезним потенціалом аграрно-земельних ресурсів. Станом на 1 січня 2016 року її сільськогосподарські землі склали 42726,4 тис. га, або 70,8%, у тому числі сільськогосподарські угіддя – 41507,9 тис. га або 68,8%. У складі цих земель виділяють: рілля – 32541,3 тис. га, або 53,9%; пасовища – 5434,1 тис. га, або 9,0%; сіножаті – 2406,4 тис. га, або 4,0%; багаторічні насадження – 892,4 тис. га, або 1,5%; перелоги – 233,7 тис. га, або 0,4%; інші сільськогосподарські землі – 1218,5 тис. га, або 2,0%. За даними Держземкадастру, в структурі сільськогосподарських угідь України площа особливо цінних земель становить понад 12 млн. га [1]. Тому основним видом діяльності в агропромисловому комплексі є виробництво продовольчої продукції та сільськогосподарської сировини. Одночасно цей комплекс охоплює потужні системи виробничих, переробних, науково-дослідних, сервісних й інших підприємств та їх об'єднань.

Мета – аналіз позитивних досягнень та допущених прорахунків за минулий період проведення земельної реформи в Україні.

Виклад основного матеріалу. Відомо, що вже в 60-ті роки минулого століття відбулося відродження і поновлення національної економіки країни, зруйнованої Другою світовою війною. Проте в подальшому післявоєнні економічні, організаційні, управлінські, правові та інші заходи на практиці не надавали очікуваних результатів. Економічний потенціал сільськогосподарських підприємств використовувався неефективно, земельні площі належали їм лише на праві безстрокового користування, а праця селян майже не стимулювалася. Потрібно було поступово усувати застарілі консервативні методи ведення господарської діяльності та впроваджувати

нові організаційно-правові форми і соціально-економічні засади господарювання. Але це не відбувалося, що призвело до визнання 80-х років минулого століття застійними.

В умовах панування виключної державної власності на землю та колгоспно-кооперативної форми власності на інші засоби виробництва основними товаровиробниками сільськогосподарської продукції були колгоспи і радгоспи, а роль регуляторів суспільних відносин у сфері ведення сільського господарства відігравали спочатку колгоспне, а пізніше – сільськогосподарське законодавство і право. Слід також зазначити, що в 60-і роки було прийнято декілька відчутних «замахів» на існування та діяльність особистих підсобних господарств селян із метою усунення причин їх відволікання від громадського виробництва. Це також вплинуло на обсяги виробництва сільськогосподарської продукції та рівень продовольчого забезпечення населення країни.

Багаторічна діяльність колгоспів і радгоспів демонструвала, що нарощування поставок селу сільськогосподарської техніки, мінеральних добрив, паливно-мастильних та інших ресурсів, а також багатолюдна зайнятість працівників у сільському господарстві не надавали належної віддачі. Економіко-господарський стан агропромислового комплексу знаходився в занепаді та викликав стурбованість не тільки владних структур, а й широкого кола селян та інших верств населення. Така стурбованість була викликана недостатнім задоволенням продовольчою продукцією жителів країни на протязі тривалого часу. Кризова ситуація в сільському господарстві негативно впливала на економіку всього народногосподарського комплексу та підвищувала соціальну напруженість у суспільстві.

Важке становище в агропромисловому комплексі країни пояснювалось багатьма причинами: низьким рівнем виробництва праці, плановою системою господарювання, волюнтаризмом у постановках програмних завдань перед сільським господарством, адміністративно-командною системою управління, необґрунтованим втручанням державних і місцевих органів у діяльність сільськогосподарських підприємств тощо. Крім цього, застарілі організаційні форми господарювання на селі не забезпечували зацікавленість селян у результатах своєї праці та не дозволяли підвищувати ефективність громадського виробництва. З цих та інших причин на початку 90-х років минулого століття агропромисловий комплекс країни набув стабільних ознак своєї збитковості.

Низьку ефективність діяльності сільськогосподарських підприємств можна продемонструвати такими даними: громадський сектор країни займав 83% земель сільськогосподарського призначення, а виробляв не більше 43% валової продукції сільського господарства. Одночасно особисті підсобні господарства селян мали у своєму користуванні лише 17% земельних ресурсів і виробляли 57% сільськогосподарської продукції без будь-якої підтримки з боку державних чи місцевих органів влади.

Соціально-економічна ситуація в країні набула такої глибини, що не було реального резону здійснювати відповідні вкладення в збиткове виробництво. Виправлення глибоко кризового і соціально небезпечного становища з продовольчим забезпеченням населення країни звичайними повсякденними засобами адміністрування вже не мало перспектив. Єдиним шляхом виходу з кризового стану, включаючи й аграрне виробництво, був шлях проведення радикальних економічних реформ із переходом від планової економічної системи до ринкових засад господарювання.

Слід зазначити, що всі реформи минулих часів, як правило, починалися з проведення реформаторських заходів стосовно аграрних і земельних відносин. Так було в останні півтора століття, в тому числі на території сучасної української держави. З реформування селянсько-земельних відносин розпочалася радикальна реформа на підставі проголошення імператорського Маніфесту від 19 лютого 1861 року [2]. Так звана Столипінська аграрна реформа також була започаткована з видання царського указу «Про доповнення деяких постанов діючих законів, які стосуються селянського землеволодіння і землекористування» від 9 листопада 1906 року [3]. Відомо, що реформування земельних відносин радянською владою розпочалася з проголошення декрету «Про землю» від 26 жовтня (7 листопада) 1917 року [4]. Засади сучасної аграрно-земельної реформи в українській державі були закладені Земельним кодексом України від 18 грудня 1990 року [5] та його наступною редакцією від 13 березня 1992 року [6], які супроводжувалися постановами Верховної Ради України «Про земельну реформу» від 18 грудня 1990 року [7] та «Про прискорення земельної реформи та приватизацію землі» від 13 березня 1992 року [8].

Варто звернути увагу і на те, що всі зазначені реформування аграрно-земельних відносин у наступному приводили до реформування інших сфер суспільного життя, докорінного перегляду засад виробництва та перетворення основ функціонування державних інституцій, зокрема оновлення адміністративно-територіального устрою, реформування правової та судової системи, проведення реформ в освітній сфері і навіть проведення військової реформи. Можна вважати, що прояв зазначеної закономірності є відображенням основоположного впливу аграрно-земельних відносин на всі інші суспільні відносини і засадничою підставою для гармонізації всієї системи організації суспільного життя.

Реформування аграрно-земельних відносин завжди належало до надто складних завдань і найважливіших напрямів соціально-економічної політики держави. У постанові «Про земельну реформу» зазначається, що земельна реформа є складовою частиною економічної реформи, здійснюваної в Україні у зв'язку з переходом економічної системи в державі на ринкові відносини. Завданням реформи є перерозподіл земель з одночасною передачею їх у приватну та колективну власність, а також у користування підприємствам, установам і організаціям з метою створення умов для рівноправного розвитку різних форм господарювання на землі, формування багатокладної економіки, раціонального використання та охорони земель.

З метою законодавчого забезпечення переходу незалежної української держави до ринкової економіки була прийнята низка реформаторських законодавчих актів, у тому числі у сфері реформування аграрно-земельних відносин. До них, зокрема, відносились Закони України «Про форми власності на землю» від 30 січня 1992 року [9], «Про власність» від 7 лютого 1991 року [10], «Про господарські товариства» від 19 вересня 1991 року [11], «Про селянське (фермерське) господарство» від 20 грудня 1991 року [12], «Про колективне сільськогосподарське підприємство» від 14 лютого 1992 року [13] та інші важливі правові акти, які відкривали принципово новий підхід до регулювання усієї системи економічних відносин, включаючи й аграрно-земельний сектор. Проте реформаторські перетворення, насамперед, стосуються відносин власності на землю, тобто володіння, користування та розпорядження землею як основним засобом виробництва в сільському та лісовому господарстві, а також використання землі як просторового базису для розташування будь-яких об'єктів на земній поверхні.

Коло господарюючих суб'єктів у сільському господарстві значно розширювалося завдяки появі нових організаційно-правових форм і видів агро-виробників. Сфера аграрного і земельного законодавства мала охоплювати правове регулювання діяльності приватних, комунальних і державних підприємств, спільних підприємств, агрофірм та агрохолдингів, усіх видів сільськогосподарських кооперативів, фермерських і особистих селянських господарств, сільськогосподарських акціонерних товариств і товариств з обмеженою відповідальністю, приватно-орендних підприємств та їх об'єднань, різноманітних агроасоціацій і агроспілок та інших агрогосподарських утворень і формувань. Така різноманітність суб'єктів аграрного права була обумовлена реальним запровадженням різних форм власності та розширенням організаційно-правових форм господарювання на землі. Усе зазначене сприяло утворюванню нових засад функціонування і діяльності ефективних товаровиробників у сільському господарстві.

Слід зауважити, що соціально-економічні та громадсько-політичні умови, в яких здійснювалася аграрно-земельна реформа, були надзвичайно несприятливими і надто складними. Економічна криза, що охопила майже всі сфери суспільного життя, вимушувала застосовувати термінових, не завжди популярних, а інколи недостатньо виважених заходів і рішень. До того ж, навколо питань реформування аграрних і земельних відносин тривалий час точилася гостра боротьба різних поглядів і підходів. Звичайно, земельні відносини є серцевиною аграрної політики держави, а їх реформування, перш за все, має відповідати інтересам селянства.

Отже, наближення сільського працівника як справжнього виробника продовольчої продукції до володіння земельними ресурсами й іншими засобами виробництва та його утвердження як самостійного господаря землі слід розглядати в якості одного з головних завдань земельної та аграрної реформи. Проте за різними і взаємно протилежними поглядами зазначене завдання може досягатись як завдяки реалізації стародавнього принципу

«земля має належати тим, хто її обробляє», так і запровадженням економічних, організаційних і правових механізмів, форм і методів господарювання на землі з ефективною державною підтримкою сільського господарства без приватної власності на землю, оскільки вона не створена працею людини і суспільними витратами. Безумовно, обидві точки зору мають право на існування, але лише як наукові погляди з відповідною аргументацією, а завданням законодавця є впровадження обраного напряму за своєю суверенною волею.

Практичною складовою частиною проведення аграрної реформи стала реструктуризація сільськогосподарських підприємств, які функціонували на основі колективної форми власності. Колективна власність та засновані на ній організаційно-правові форми агровиробничих структур за багаторічними показниками демонстрували свою малоефективну результативність. Саме це стало домінуючим фактором необхідності реформування аграрного сектора економіки, зокрема перетворення колективних агропідприємств у підприємства, що засновані на приватній формі власності. Проте слід зауважити, що колективна власність в якості законодавчої основи діяльності господарюючих суб'єктів-підприємств у даний час все ж зберігається в главі 10 Господарського кодексу України від 16 січня 2003 року [14].

Правовою основою реорганізації та перетворення колективних сільськогосподарських підприємств (КСП) у різноманітні форми приватних та кооперативних підприємств став указ Президента України «Про невідкладні заходи щодо прискорення реформування аграрного сектору економіки» від 3 грудня 1999 року [15]. Метою президентського указу було забезпечення реалізації державної аграрної політики, прискорення реформування та розвитку аграрного сектора економіки на засадах приватної форми власності.

Відповідно до положень зазначеного указу реформування колективних сільськогосподарських підприємств мало здійснюватися в напрямі створення: приватних сільськогосподарських підприємств, які підпадають під правовий режим таких підприємств; фермерських господарств, статус яких визначався спеціальним законом; господарських товариств, правове становище яких також визначалось спеціальним законом; сільськогосподарських кооперативів, що мали формуватися згідно із Законом України «Про сільськогосподарську кооперацію» [16]; приватно-орендних підприємств, які, крім власної земельної ділянки, могли орендувати землю в інших землевласників (у держави і територіальної громади, юридичних та фізичних осіб). Президентським указом також передбачалося формування необхідної інфраструктури аграрного ринку, в тому числі аграрних бірж, оптових ринків, агроторгівельних домів, аукціонів, ярмарків, заготівельних кооперативів, які б забезпечували заготівлю, переробку і реалізацію сільськогосподарської продукції та постачання агровиробникам необхідних матеріально-технічних ресурсів. Слід зазначити, що переважна більшість реформаторських заходів була реалізована у встановлені президентським указом строки, тобто до квітня 2000 року.

Проте не слід вважати, що реформування аграрних відносин виконанням цих заходів була завершена. Оскільки аграрні перетворення пов'язані зі структурними змінами і оновленням усій економічної системи агровиробництва, то процес реформування продовжувався протягом тривалого періоду і триває до теперішнього часу. Вона заснована і забезпечується такими важливими законодавчими, якими є Закони України: «Про особисте селянське господарство» від 15 травня 2003 року [17]; «Про захист прав покупців сільськогосподарських машин» від 5 червня 2003 року [18]; «Про кооперацію» від 10 липня 2003 року [19]; «Про державну підтримку сільського господарства України» від 24 червня 2004 року [20]; «Про сільськогосподарський перепис» від 23 вересня 2008 року [21], «Про оптові ринки сільськогосподарської продукції» від 25 червня 2009 року [22], «Про виробництво та обіг органічної сільськогосподарської продукції та сировини» від 3 вересня 2013 року [23] та іншими актами діючого законодавства України.

Таким чином, можна визначити декілька складових частин реформування аграрно-земельних відносин: проведення земельної реформи; перетворення майнових відносин в агропромисловому комплексі; утворення в процесі зміни майнових і земельних відносин нових суб'єктів господарської діяльності, найбільш адаптованих до ринкових умов; формування аграрного ринку та ринкової інфраструктури в аграрному секторі економіки; визначення і застосування державних важелів підтримки розвитку підприємництва на селі. Зазначені ринкові перетворення сприяли утворенню потужного і конкурентоспроможного аграрного сектору економіки, який забезпечує продовольчу безпеку країни та соціальну стабільність у суспільстві, що наглядно демонструє вітчизняне сільське господарство в даний час свого функціонування.

Проте аграрно-земельні перетворення не проходили без прорахунків, поспішності, необґрунтованих заходів та інших недоліків. До них можна віднести таке: початковий етап проведення земельної реформи був покладений на обласні, районні, міські, селищні та сільські ради, які не мали ані відповідних повноважень, ані певного досвіду для її проведення; тривалий час земельна реформа носила не економічний, а суто адміністративний характер, заснований на спонтанних рішеннях центральних органів влади; мали місце прояви ігнорування «консервативного» характеру земельних відносин, які не піддаються швидкому реформуванню; земельна реформа була розпочата без достатньої підготовки до її проведення, зокрема без відповідного кадрового забезпечення тощо.

Прорахунками в здійсненні земельної реформи юридичного характеру слід визнати не підготовленість належної реформаторської правової бази, застарілість окремих положень і суперечливість нових правових актів, непослідовне і фрагментарне доповнення земельного законодавства, що надавало йому не стабільний характер. Мали місце не продумані та не обґрунтовані рішення щодо надмірного розпаювання земель сільськогосподарського призначення і поспішної реорганізації сільськогосподарських

підприємств. Саме це в даний час висунуло на порядок денний проблеми консолідації земель та утворення крупних організаційно-правових форм виробництва масової продовольчої та сировинної продукції в сільському господарстві. Зазначене свідчить про те, що в даний час ще зарано стверджувати про вичерпне виконання реформаторських цілей і завдань у сфері аграрно-земельних відносин.

На сучасному етапі розвитку українського суспільства аграрно-земельна реформа знаходиться в процесі вдосконалення економічних відносин та організації виробництва в усіх галузях агропромислового комплексу [24]. Головним напрямом його розвитку мають стати перетворення виробничих відносин у землеробстві шляхом оптимізації розмірів власницької належності земельних ресурсів, приватизації засобів виробництва, виробленого продукту та одержаних доходів, запровадження нових технологій виробництва і дотримання сівозмін та інших чинників. Аграрно-земельна реформа стане дієвою лише за умови, якщо в ній будуть визначені не тільки цілі і завдання, а й всебічно відпрацьовані всі без винятку аспекти перетворень: соціальні, економічні, екологічні, правові, кадрові, професійно-освітні, культурологічні тощо.

Найважливішими складовими частинами розвитку сучасних аграрних відносин є: вдосконалення структури аграрного виробництва та зміцнення нових форм господарювання на селі; реформування ціноутворення з метою досягнення паритету цін на сільськогосподарську продукцію, промислові засоби виробництва (техніку, механізми, обладнання, насіння, добрива, засоби захисту рослин) і виробничі послуги; розв'язання соціальних проблем на селі шляхом забезпечення соціальної спрямованості аграрних перетворень; створення гарантованої правової бази для усталеного існування реформованих відносин тощо. Нині в чинних актах аграрного і земельного законодавства передбачені передумови для істотного прискорення ринкових перетворень на селі шляхом закріплення відносин власності на землю, виробниче майно та інші засоби виробництва, поглиблення ринкових відносин між суб'єктами господарювання, створення ефективних організаційно-правових структур, впровадження нових механізмів регулювання аграрних відносин [25] тощо. У законодавчих актах відзначається необхідність збереження, цілісності господарського використання приватними формуваннями земельних та майнових ресурсів на основі оренди земельних часток (паїв), що забезпечує їх ефективне використання, а також розвиток соціальної сфери на селі.

Важливою умовою продовження аграрно-земельної реформи є істотне вдосконалення правового забезпечення з боку правотворчих органів. Наразі правове регулювання аграрних і земельних відносин у країні забезпечують законодавчі акти про приватизацію, про перетворення земельних та майнових відносин, про безперешкодну діяльність сільськогосподарських підприємств та аграрних товаровиробників, про власницькі засади їх діяльності, про пріоритетність соціального розвитку села тощо. Важлива роль тут належить урядовим рішенням, які мають оперативно реагувати на нові

явища в агропромисловому комплексі та визначати їх розвиток на тривалу перспективу [26].

Наукові обґрунтування продовження аграрних і земельних перетворень мають базуватися на об'єктивних економічних закономірностях, чільне місце серед яких займають: закон безперервно зростаючих матеріальних і духовних потреб людини, закон підвищення продуктивності праці, закон суспільного поділу праці, закон вартості, закон грошового обігу тощо. Без урахування зазначених об'єктивних факторів у перетвореннях, що здійснюються в агропромисловому комплексі, важко розраховувати на швидкі просування та позитивні результати.

Поряд з удосконаленням законодавства важливим є забезпечення паритетності в розвитку аграрного і промислового секторів економіки, усунення перекосів у ціноутворенні на їхню продукцію, що негативно впливає на розвиток сільськогосподарського виробництва. Українському суспільству потрібна така аграрно-земельна реформа, яка б не руйнувала вже побудоване, а створювала б рівні організаційні, економічні, фінансові, податкові та правові умови для усіх товаровиробників незалежно від форми власності. В умовах побудови правової держави проблема охорони прав та інтересів всіх суб'єктів аграрно-земельних відносин заслуговує ретельної уваги законотворців, урядовців і науковців.

Висновки. Сучасним земельним законодавством позитивно вирішені питання безоплатної передачі земельних ділянок громадянам у межах визначених норм, надання земельних ділянок в оренду, забезпечення цільового використання земель та зберігання родючості ґрунтів, визначення та закріплення прав і обов'язків землекористувачів, юридичного захисту селянина як власника землі тощо. Одночасно чинний Земельний кодекс України відкриває перспективні напрями для поглиблення і вдосконалення земельної реформи та створення повноцінних ринкових земельних відносин.

Специфіка землі як природного ресурсу, засобу виробництва і просторового операційного базису, як і не обґрунтоване втручання у сферу сільськогосподарського виробництва, не терплять некомпетентного і поспішного впливу на хід об'єктивних процесів, що мають визріти і сформуватись. Забезпечення належного і поступового розвитку аграрних і земельних відносин має забезпечити стабільний розвиток суспільства і держави. У зв'язку із цим навряд чи є обґрунтованими пропозиції щодо завершення сучасної аграрно-земельної реформи в Україні.

Література

1. Земельний фонд України станом на 1 січня 2016 року : інфографіка на сайті Держгеокадастру України від 13 травня 2016 року.
2. Хрестоматія з історії держави і права України. З найдавніших часів до початку ХХ століття: навч. посібник / Уклад. В.Д. Гончаренко. – К., 1997. – Т. 1. – С. 231.
3. Столипінська аграрна реформа // Енциклопедія історії України: у 10-и томах. / Голова редкол. В.А. Смолій. Інститут історії України НАН України. – К. : Наукова думка, 2012. – Т. 9. – С. 859.
4. Про землю: декрет II-го Всеросійського з'їзду рад від 26 жовтня 1917 року // СУ РСФСР. – 1917. – № 1. – Ст. 3.

5. Земельний кодекс України від 18 грудня 1990 року. // Відомості Верховної Ради Української РСР. – 1991. – № 10. – Ст. 98. Кодекс втратив чинність з 1 січня 2002 року.

6. Земельний кодекс України в редакції Закону від 13 березня 1992 року // Відомості Верховної Ради України. – 1992. – № 25. – Ст. 354. Кодекс втратив чинність з 1 січня 2002 року у зв'язку з веденням у дію Земельного кодексу України від 25 жовтня 2001 року // Відомості Верховної Ради України. – 2002. – № 3-4. – Ст. 27.

7. Про земельну реформу : постанова Верховної Ради Української РСР № 563-XII від 18 грудня 1990 року // Відомості Верховної Ради Української РСР. – 1991. – № 10. – Ст. 100.

8. Про прискорення земельної реформи та приватизацію землі : постанова Верховної Ради України № 2200-XII від 13 березня 1992 року // Відомості Верховної Ради України. – 1992. – № 25. – Ст. 355.

9. Про форми власності на землю : Закон України від 30 січня 1992 року // Відомості Верховної Ради України. – 1992. – № 18. – Ст. 225. Закон втратив чинність на підставі Закону № 1377-IV від 11 грудня 2003 року // Відомості Верховної Ради України. – 2004. – № 15. – Ст. 228.

10. Про власність : Закон України від 7 лютого 1991 року // Відомості Верховної Ради Української РСР. – 1991. – № 20. – Ст. 249. Закон втратив чинність на підставі Закону № 997-V від 27 квітня 2007 року // Відомості Верховної Ради України. – 2007. – № 33. – Ст. 440. Втрата чинності Законом «Про власність» пов'язана із закріпленням його основних положень у діючому Цивільному кодексу України.

11. Про господарські товариства : Закон України від 19 вересня 1991 року // Відомості Верховної Ради України. – 1991. – № 49. – Ст. 682. У даний час цей закон діє, за винятком ст. ст. 24-49 глави 1, які втратили чинність у частині, що стосуються акціонерних товариств, на підставі Закону України «Про акціонерні товариства» від 17 вересня 2008 року. // Відомості Верховної Ради України. – 2008. – № 50-51. – Ст. 384.

12. Про селянське (фермерське) господарство : Закон України від 20 грудня 1991 року // Відомості Верховної Ради України. – 1992. – № 14. – Ст. 186. Закон втратив чинність на підставі Закону України «Про фермерське господарство» № 973-IV від 19 червня 2003 року // Відомості Верховної Ради України. – 2003. – № 45. – Ст. 363.

13. Про колективне сільськогосподарське підприємство : Закон України від 14 лютого 1992 року // Відомості Верховної Ради України. – 1992. – № 20. – Ст. 272. Закон є чинним, проте колективні сільськогосподарські підприємства припинили своє існування у зв'язку з їх реорганізацією на підставі указу Президента України «Про невідкладні заходи щодо прискорення реформування аграрного сектора економіки» № 1529/99 від 3 грудня 1999 року // Офіційний вісник України. – 1999. – № 49.

14. Господарський кодекс України від 16 січня 2003 року // Відомості Верховної Ради України. – 2003. – № 18, № 19-20, № 21-22. – Ст. 144.

15. Про невідкладні заходи щодо прискорення реформування аграрного сектора економіки : указ Президента України № 1529/99 від 3 грудня 1999 року // Офіційний вісник України. – 1999. – № 49.

16. Про сільськогосподарську кооперацію : Закон України від 17 липня 1997 року // Відомості Верховної Ради України. – 1997. – № 39. – Ст. 261.

17. Про особисте селянське господарство : Закон України від 15 травня 2003 року // Відомості Верховної Ради України. – 2003. – № 29. – Ст. 232.

18. Про захист прав покупців сільськогосподарських машин : Закон України від 5 червня 2003 року // Відомості Верховної Ради України. – 2003. – № 38. – Ст. 315.

19. Про кооперацію : Закон України від 10 липня 2003 року // Відомості Верховної Ради України. – 2004. – № 5. – Ст. 35.

20. Про державну підтримку сільського господарства України : Закон України від 24 червня 2004 року // Відомості Верховної Ради України. – 2004. – № 49. – Ст. 527.

21. Про сільськогосподарський перепис : Закон України від 23 вересня 2008 року // Відомості Верховної Ради України. – 2009. – № 9. – Ст. 115.

22. Про оптові ринки сільськогосподарської продукції : Закон України від 25 червня 2009 року // Відомості Верховної Ради України. – 2009. – № 51. – Ст. 755.

23. Про виробництво та обіг органічної сільськогосподарської продукції та сировини : Закон України від 3 вересня 2013 року // Відомості Верховної Ради України. – 2014. – № 20-21. – Ст. 721.

24. Статівка А.М. Правові засади сучасної аграрної реформи в Україні та роль селянина в її проведенні / А.М. Статівка // Науковий вісник Національного університету біоресурсів і природокористування України. – 2014. – Вип. 197. – Ч. 1. – С. 45–55.

25. Єрмоленко В.М. Аграрні майнові правовідносини приватних сільськогосподарських підприємств в Україні : автореф. дис... док. юрид. наук / В.М. Єрмоленко. – Харків, 2008. – 36 с.

26. Стратегія удосконалення механізму управління у сфері використання та охорони земель сільськогосподарського призначення державної власності та розпорядження ними: затверджено постановою Кабінету Міністрів України від 7 червня 2017 року № 413. // Офіційний вісник України. – 2017. – № 51. – Ст. 1569.

А н о т а ц і я

Каракаш І. І. Правове забезпечення аграрно-земельної реформи в Україні: минуле, сучасне, майбутнє. – Стаття.

Стаття присвячена аналізу позитивних досягнень та допущених прорахунків за минулий період проведення земельної реформи в Україні. Одночасно автором пропонуються конкретні заходи щодо подальшого реформування аграрно-земельних відносин на засадах належно утвореної законодавчої бази.

Ключові слова: земельні ресурси, аграрно-земельна реформа, ринкові відносини, вдосконалення законодавчої бази.

А н н о т а ц и я

Каракаш И. И. Правовое обеспечение аграрно-земельной реформы в Украине: прошлое, настоящее, будущее. – Статья.

Статья посвящена анализу позитивных достижений и допущенных просчетов за истекший период проведения земельной реформы в Украине. Одновременно автором предлагаются конкретные меры по дальнейшему реформированию аграрно-земельных отношений на основе надлежаще созданной законодательной базы.

Ключевые слова: земельные ресурсы, аграрно-земельная реформа, рыночные отношения, совершенствование законодательной базы.

С и м м а р у

Karakash I. I. Legal support of agrarian and land reform in Ukraine: past, present, future. – Article.

The article is devoted to the analysis of positive achievements and admitted mistakes for the expired period of land reform in Ukraine. At the same time, the author suggests concrete measures for further reform of agrarian and land relations based on a properly established legislative framework.

Key words: land resources, agrarian and land reform, market relations, improvement of the legislative base.

УДК 347.44:347.15/17(477)

О. Я. Кузьмич

**ПРАВОВІ ПОЛОЖЕННЯ ЩОДО УЧАСТІ ТРЕТІХ ОСІБ
У ЗОБОВ'ЯЗАННЯХ ЗІ СТВОРЕННЯ ЗАГРОЗИ ЖИТТЮ,
ЗДОРОВ'Ю, МАЙНУ ФІЗИЧНОЇ ОСОБИ
АБО МАЙНУ ЮРИДИЧНОЇ ОСОБИ**

Постановка проблеми. Як свідчить аналіз доктринальних досліджень, юридична природа зобов'язань зі створення загрози життю, здоров'ю, майну фізичної особи або майну юридичної особи (глава 81 ЦК України) неодноразово ставала предметом уваги з боку науковців, однак і до сьогоднішнього дня чимало питань юридичної природи таких зобов'язань, про що свідчить аналіз доктринальних досліджень, залишаються дискусійними, одним з яких є питання з приводу можливості участі в таких зобов'язаннях третіх осіб як суб'єктів цивільних правовідносин.

Оцінка стану літератури. Як свідчить аналіз юридичної літератури, на сучасному етапі розвитку науки цивільного права питання зобов'язань зі створення загрози життю, здоров'ю, майну фізичної особи або майну юридичної особи (глава 81 ЦК України) досліджувалися в працях В.В. Луця, Є.О. Мічуріна, М.Р. Габріадзе, О.О. Отраднкової тощо, однак що стосується питань участі в таких правовідносинах третіх осіб, то вони, як правило, залишалися поза увагою.

Формулювання мети та завдань дослідження. З огляду на специфіку правового регулювання зобов'язань зі створення загрози життю, здоров'ю, майну фізичної особи або майну юридичної особи (глава 81 ЦК України), а також розуміння третіх осіб як суб'єктів цивільних правовідносин основним завданням цього наукового дослідження буде визначення можливості участі в таких правовідносинах третіх осіб.

Виклад основного матеріалу. Надавши правову регламентацію цьому інституту, законодавець в ч. 1 ст. 1163 ЦК України відзначає, що фізична особа, життю, здоров'ю або майну якої загрожує небезпека, а також юридична особа, майну якої загрожує небезпека, мають право вимагати її усунення від того, хто її створює. Як зауважив В.В. Луць, діяльність деяких суб'єктів господарювання (юридичних, фізичних осіб) іноді пов'язана зі створенням загрози життю, здоров'ю, майну фізичної особи або майну юридичної особи (викиди шкідливих речовин, радіаційне або хімічне за-

бруднення навколишньої території тощо). У попередженні та ліквідації шкідливих наслідків такої діяльності можуть застосовуватися заходи екологічного, адміністративного чи кримінального характеру. Немаловажну роль тут можуть відігравати і норми цивільно-правового інституту усунення загрози життю, здоров'ю фізичної особи або майну юридичної особи [4, с. 227]. Не чикаючи шкодонесучих наслідків, як пише Є.О. Мічурін, фізична особа, життю, здоров'ю або майну якої загрожує небезпека, в силу ст. 1163 ЦК України мають право вимагати її усунення від того, хто її створює. На відміну від загального правила, згідно з яким деліктне зобов'язання виникає внаслідок настання шкоди як одного з необхідних елементів деліктної відповідальності, в деяких випадках, завважається автором, лише створення такої небезпеки породжує недоговірне зобов'язання [5, с. 360].

Встановлення в цивільному законодавстві таких зобов'язань, як відзначається О.Є. Кухаревим, обумовлюється перенесенням центру ваги зі шкідливого результату на більш ранній ступінь, коли протиправне діяння лише створює можливість заподіяння шкоди або коли сама діяльність має небезпечні властивості [3, с. 206]. У главі 81 ЦК України, завважається автором, мова йде про два види зобов'язань – зобов'язання, що виникають унаслідок створення загрози завдання шкоди, та зобов'язання з відшкодування шкоди, завданої внаслідок неусунення такої загрози, що, безперечно, впливає на підстави їх виникнення [3, с. 207]. Для першого виду зобов'язань достатньою умовою їх настання є факт створення загрози життю, здоров'ю, майну фізичної особи або майну юридичної особи. При цьому категорії «загроза» та «ризик», завважається О.Є. Кухаревим, наближаються. За наявності шкоди, завданої неусуненням загрози життю, здоров'ю, майну фізичної особи або майну юридичної особи, зобов'язання виникає за наявності таких підстав: наявність шкоди; протиправна поведінка (дія або бездіяльність) особи, якою створена загроза, що надалі призвела до завдання шкоди; неусунення загрози життю, здоров'ю, майну фізичної особи або майну юридичної особи на вимогу заінтересованої особи; причинний зв'язок між поведінкою (дією або бездіяльністю), якою створено загрозу, і подальшим її неусуненням та шкодою, яку зазнала заінтересована особа [3, с. 209]. Тобто, як відзначається автором, визначати підстави виникнення зобов'язань внаслідок створення загрози життю, здоров'ю, майну фізичної особи або майну юридичної особи варто з урахуванням їх класифікації на два види: зобов'язання, що виникають унаслідок *створення загрози завдання шкоди*, та зобов'язання з *відшкодування шкоди*, завданої внаслідок неусунення такої загрози. Водночас загроза розглядається як ризик настання певних негативних наслідків (шкоди) в майбутньому. При цьому загроза повинна бути наявною і реальною настільки, щоб створювати небезпеку завдання шкоди заінтересованій особі. Реальність небезпеки обумовлюється характером поведінки боржника. Утім, як відзначається, загроза є суб'єктивним фактором, що повністю залежить від сприйняття окремим суб'єктом діяльності інших осіб [3, с. 207].

Суб'єктами (сторонами) зобов'язання, що виникає зі створення загрози, є, з одного боку, уповноважена особа – кредитор, якому загрожує певна небезпека, а з другого – боржник, який своїми діями створив цю загрозу [4, с. 227]. Підставою виникнення такого зобов'язання можуть бути як дії, так і бездіяльність учасників цивільних відносин. Як кредитором, так і боржником у цьому зобов'язанні можуть бути і фізичні, і юридичні особи. Жодних обмежень в правосуб'єктності для фізичних осіб у межах аналізованого виду зобов'язання законодавець не передбачає.

З приводу можливості інших учасників цивільних відносин бути сторонами такого зобов'язання, зокрема з тих, про які йдеться в ч. ч. 1, 2 ст. 2 ЦК України. Як відзначив М.Р. Габріадзе, держава з огляду на положення ст. 1163 ЦК України потерпілим суб'єктом у цьому виді цивільно-правових зобов'язань виступати не може. Такий висновок, як вважає автор, випливає з формулювання назви глави 81 ЦК України (створення загрози життю, здоров'ю, майну фізичної особи або майну юридичної особи), а також з найменування та змісту норм цієї глави, де говориться про «створення загрози життю, здоров'ю, майну фізичної особи або майну юридичної особи». Але, крім того, такий висновок, зауважується, випливає ще із того загального положення, що в ст. 2 ЦК України держава, Автономна республіка Крим, територіальні громади взагалі не іменуються «особами». Із цих міркувань, вважає автор, відповідно до концепції ЦК України держава, Автономна Республіка Крим, територіальні громади, інші соціально-публічні утворення не можуть виступати як окремих, самостійний суб'єкт, майну якого створено небезпеку. Натомість, очевидно, таким суб'єктом можуть бути окремі юридичні особи, що є самостійними учасниками цивільних відносин, але не представляють у даному випадку державу чи інші соціально-публічні утворення [2, с. 15].

Крім того, на таких самих засадах, як пише М.Р. Габріадзе, боржниками можуть стати Автономна Республіка Крим, органи місцевого самоврядування тощо [2, с.16].

Що стосується обсягу суб'єктивних прав та обов'язків, які виникають у сторін цього зобов'язання, то необхідно відзначити, що з моменту виникнення такого зобов'язання в боржника виникає суб'єктивний обов'язок усунути загрозу, якому відповідає право вимоги кредитора. Невиконання боржником такого обов'язку буде підставою для виникнення в нього інших обов'язків, із відповідним правом вимоги кредитора, зокрема, як передбачено ч. 1 ст. 1164 ЦК України, в разі неусунення загрози життю, здоров'ю, майну фізичної особи або майну юридичної особи заінтересована особа має право вимагати : 1) вжиття невідкладних заходів щодо усунення загрози; 2) відшкодування завданої шкоди; 3) заборони діяльності, яка створює загрозу.

Отже, як випливає зі специфіки зобов'язань, про які йдеться, а також розуміння третіх осіб як суб'єктів цивільного правовідношення, які діють від власного імені чи найменування, можуть володіти самостійними правами та (або) обов'язками, а також мають самостійний інтерес, юридична

природа зобов'язань зі створення загрози життю, здоров'ю, майну фізичної особи або майну юридичної особи (глава 81 ЦК України) є такою, яка виключає участь у них третіх осіб.

З огляду на відсутність будь-яких обмежень у правосуб'єктності сторін аналізованого виду цивільних правовідносин, виникає запитання з приводу особливостей усунення загрози, яка виходить від осіб із вадами в цивільній дієздатності. Даючи відповідь на поставлене запитання, не можна не звернути увагу на позиції, які висловлені із цього приводу в юридичній літературі. Так, як пише В.В. Луць, якщо загрозу створила недієздатна або обмежено дієздатна особа, вимога щодо усунення загрози має бути звернена до осіб, які несуть відповідальність за наслідки поведінки малолітніх, обмежено дієздатних, недієздатних осіб (батьків, опікунів, піклувальників тощо) [4, с. 227]. Аналогічна думка висловлена й М.Р. Габріадзе. Як вважає автор, у випадках створення загрози неделіктоздатними особами обов'язок відшкодування шкоди покладається на осіб, вказаних у законі, – батьків, усиновлювачів, опікунів, піклувальників (з певними обмеженнями), на заклади, під наглядом яких перебували зазначені особи, тощо. Крім того, в деяких випадках обов'язок відшкодування шкоди покладається на державу, яка зобов'язана відшкодувати шкоду, завдану внаслідок створення загрози протиправними діями чи бездіяльністю посадових або службових осіб державних органів, самих державних органів, судових та правоохоронних органів [2, с. 15].

Отож, як випливає з наведеного, а також специфіки аналізованого правовідношення, в разі виникнення загрози з боку осіб, які мають вади в цивільній дієздатності усунення такої загрози за загальним правилом, має здійснюватися безпосередньо їхніми законними представниками, яких, з огляду на специфіку інституту законного представництва, підстав для визнання в якості третіх осіб, немає.

З огляду на специфіку аналізованого правового інституту, а також можливості в окремих випадках усунення загрози особами, які не мали безпосереднього відношення до створення такої загрози, а саме особами, які є законними представниками останніх, виникає запитання з приводу можливості усунення відповідної загрози безпосередньо особами, які не є законними представниками і водночас не мали ні безпосереднього, ні опосередкованого відношення до виникнення відповідної загрози, тобто третіми особами? Як уже відзначалося, можливість покладення виконання (ч. 1 ст. 528 ЦК України) як правова конструкція може використовуватися суб'єктами цивільних правовідносин як щодо зобов'язань, які виникають із договорів, так і недоговірних зобов'язань, винятком із правила можуть бути хіба що обмеження, які випливають із специфіки кожного із зобов'язань. Враховуючи, що для кредитора в даному зобов'язанні немає суттєвого значення, чи така загроза усунута буде безпосередньо боржником особисто, чи залученою ним третьою особою на підставі ч. 1 ст. 528 ЦК України, відповідь на поставлене запитання в частині можливості покладення виконання (ч. 1 ст. 528 ЦК України) має бути позитивною. Інше питання, чи специфіка існуючої загрози дозволить залучати боржникам третіх осіб.

З іншого боку, передумовою виникнення небезпеки може бути й загроза з боку фізичних чи юридичних осіб, усунення якої може призвести до усунення небезпеки, яка загрожувала фізичній особі, життю, здоров'ю або її майну. Водночас, якщо усунення такої небезпеки здійснюватиметься через дії, які кваліфікуватимуться як крайня необхідність чи необхідна оборона, то чи будуть в даному випадку підстави для визнання відповідних осіб, дії яких охоплюються конструкцією необхідної оборони чи крайньої необхідності в якості третіх осіб?

Так, згідно із ч. 1 ст. 1171 ЦК України шкода, завдана особі у зв'язку з вчиненням дій, спрямованих на усунення небезпеки, що загрожувала цивільним правам чи інтересам іншої фізичної або юридичної особи, якщо цю небезпеку за даних умов не можна було усунути іншими засобами (крайня необхідність), відшкодовується особою, яка її завдала. Особа, яка відшкодувала шкоду, має право пред'явити зворотню вимогу до особи, в інтересах якої вона діяла.

Враховуючи обставини, за яких було завдано шкоди в стані крайньої необхідності, суд може покласти обов'язок її відшкодування на особу, в інтересах якої діяли особи, яка завдала шкоди, або зобов'язати кожного з них відшкодувати шкоду в певній частці, або звільнити їх від відшкодування шкоди частково або в повному обсязі (ч. 2 ст. 1171 ЦК України).

Необхідність в юридичній літературі визначається як стан, за якого для усунення небезпеки виникнення шкоди охоронюваним законом правам чи інтересам іншого учасника цивільних відносин особа змушена завдати шкоди учасникам цивільних відносин, не пов'язаних зі створенням загрози, оскільки зазначену небезпеку за даних умов відвернути іншими засобами було неможливо [1, с. 10].

Таким чином, як впливає з наведеного, вчинення дій, які спрямовані на усунення небезпеки, може мати місце як у власному інтересі, так і в чужому, тому у випадку, якщо небезпека впливала із існуючої загрози, і з усуненням такої небезпеки усувалася й загроза, тому усунення останньої може мати місце й через вчинення дій з боку осіб, які не є сторонами цього зобов'язання.

Аналогічний висновок необхідно зробити й в контексті необхідної оборони як правової категорії. Зокрема, необхідна оборона полягає в завданні шкоди правопорушнику з метою припинити правопорушення і захистити власний інтерес. Завдання шкоди в стані крайньої необхідності припускає завдання шкоди невинній особі з метою відвернення небезпеки, за умови, що завдана шкода менша, ніж та, яка загрожувала [6, с. 264]. Так, згідно із ч. 1 ст. 1169 ЦК України шкода, завдана особою під час здійснення нею права на самозахист від протиправних посягань, у тому числі в стані необхідної оборони, якщо при цьому не були перевищені її межі, не відшкодовується. Крім того, як передбачено ч. 2 аналізованої правової норми, якщо в разі здійснення особою права на самозахист вона завдала шкоди іншій особі, ця шкода має бути відшкодована особою, яка її завдала. Якщо такої шкоди завдано способами самозахисту, які не заборонені законом та не

суперечать моральним засадам суспільства, вона відшкодовується особою, яка вчинила протиправну дію.

Як впливає з наведеного, в окремих випадках і необхідна оборона, і крайня необхідність є такими, які можуть бути наслідками вчинення дій у чужому інтересі, тобто на момент вчинення відповідних дій той чи інший учасник цивільних відносин, який діє в чужому інтересі, не є суб'єктом цивільного правовідношення, що є важливим для визнання тих чи інших учасників цивільних відносин (ст. 2 ЦК України) в якості третіх осіб, а отже, підстав для визнання його в якості третьої особи щодо аналізованого виду цивільного правовідношення не буде.

Що стосується відшкодування шкоди (п. 2 ч. 1 ст. 1164 ЦК України) як одного з правових наслідків неусунення загрози життю, здоров'ю, майну фізичної особи або майну юридичної особи, то в цьому випадку, як передбачено ч. 1 ст. 1165 ЦК України, така шкода відшкодовуватиметься за правилами про відшкодування шкоди, які передбачені в загальних положення ЦК України (глава 81 ЦК України).

Висновки і перспективи подальших наукових досліджень. Отож, як впливає зі специфіки зобов'язань, про які йдеться, а також розуміння третіх осіб як самостійних суб'єктів цивільного правовідношення, які діють від власного імені чи найменування, можуть володіти самостійними правами та (або) обов'язками, а також мають самостійний інтерес юридична природа зобов'язань зі створення загрози життю, здоров'ю, майну фізичної особи або майну юридичної особи (глава 81 ЦК України) є такою, яка виключає участь у них третіх осіб. Не допускає участі третіх осіб специфіка правовідносин, про які йдеться, й у випадку усунення загрози, яка виходить від осіб з вадами у цивільній дієздатності, їхніми законними представниками, а також усунення такої загрози іншими особами, які не виступають ні сторонами такого правовідношення, ні законними представниками осіб з вадами в дієздатності, від яких виходила загроза.

Література

1. Волков О.А. Зобов'язання відшкодування шкоди, завданої в стані крайньої необхідності за цивільним законодавством України : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.03 «Цивільне право та цивільний процес; сімейне право; міжнародне приватне право» / О.А. Волков. – Одеса, 2009. – 22 с.
2. Габріадзе М.Р. Зобов'язання, що виникають внаслідок створення загрози життю, здоров'ю, майну фізичної особи або майну юридичної особи, у цивільному законодавстві України : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.03 «Цивільне право та цивільний процес; сімейне право; міжнародне приватне право» / М.Р. Габріадзе. – К., 2007. – 22 с.
3. Кухарев О.Є. Підстави виникнення зобов'язань унаслідок створення загрози життю, здоров'ю, майну фізичної особи або майну юридичної особи / О.Є. Кухарев // Право і безпека. – № 2 (34). – 2010. – С. 205.
4. Луць В.В. Строки і терміни у цивільному праві : монографія / В.В. Луць. – К. : Юрінком Інтер, 2013. – 320 с.
5. Мічурін Є.О. Обмеження майнових прав фізичних осіб (теоретико-правовий аспект) : монографія / Є.О. Мічурін. – Х. : Юр світ, НДІ Приватного права та підприємництва АПРН України, 2008. – 482 с.

6. Чернат В.А. Зобов'язання внаслідок рятування здоров'я та життя фізичної особи / В.А. Чернат // Актуальні проблеми держави і права. – 2005. – Вип. 25. – С. 260.

А н о т а ц і я

Кузьмич О. Я. Правові положення щодо участі третіх осіб у зобов'язаннях зі створення загрози життю, здоров'ю, майну фізичної особи або майну юридичної особи. – Стаття.

Стаття присвячена питанням можливої участі третіх осіб у зобов'язаннях зі створення загрози життю, здоров'ю, майну фізичної особи або майну юридичної особи, з огляду на особливості правового регулювання останніх та розуміння третіх осіб як суб'єктів цивільних відносин.

Ключові слова: третя особа, фізична особа, юридична особа, майно, держава, інша особа.

А н н о т а ц и я

Кузьмич О. Я. Правовые положения относительно участия третьих лиц в обязательствах по созданию угрозы жизни, здоровью, имуществу физического лица или имуществу юридического лица. – Статья.

Статья посвящена вопросам возможного участия третьих лиц в обязательствах по созданию угрозы жизни, здоровью, имуществу физического лица или имуществу юридического лица, учитывая особенности правового регулирования последних и понимание третьих лиц как субъектов гражданских отношений.

Ключевые слова: третье лицо, физическое лицо, юридическое лицо, имущество, государство, другое лицо.

S u m m a r y

Kuzmich O. Ya. Legal provisions regarding the participation of third parties in obligations to create a threat to life, health, property of an individual or property of a legal entity. – Article.

The article is devoted to the possible participation of third parties in obligations to create a threat to life, health, property of an individual or property of a legal entity, taking into account the specifics of legal regulation of the latter and the understanding of third parties as subjects of civil relations.

Key words: third person, natural person, legal entity, property, state, other person.

О. Є. Кухарев

СУТНІСТЬ ІМПЕРАТИВНОСТІ В СПАДКОВОМУ ПРАВІ

Постановка проблеми. Для нормального функціонування будь-якого суспільства, забезпечення стабільності майнового обороту, а також дотримання та захисту прав суб'єктів необхідним є регулювання відповідних правовідносин за допомогою обов'язкових правил, які не дозволяють суб'єктам обрати для себе певний варіант поведінки. Не є виключенням в цьому аспекті і цивільне право, в якому при переважанні диспозитивного методу правового регулювання встановлюються й певні заборони, що обмежують самостійність та ініціативу учасників цивільних правовідносин.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання імперативності в цивільному праві виступало предметом наукових досліджень Н.С. Кузнєцової, Я.М. Романюка, С.О. Погрібного, М.М. Сібільова, Є.О. Суханова, Р.А. Майданика, П.М. Рабіновича, І.О. Маньковського, І.О. Діковської, Е.О. Євстігнеєва, А.Г. Карапетова, О.В. Грушевської та інших авторів. Причому сутність категорії імперативності, її співвідношення з диспозитивністю традиційно розглядається в цивілістиці переважно у сфері договірної права. У спадковому праві ця проблематика обмежувалася лише аналізом правила про обов'язкову частку в спадщині та окремо не досліджувалася. Водночас нез'ясованими повною мірою залишаються питання функціонального призначення імперативності в спадковому праві, інші, крім обов'язкової частки в спадщині, прояви зазначеної правової категорії. Актуалізація цих питань сприятиме більшому розумінню сутності спадкових правовідносин та їх специфіки, усуненню можливих складнощів у реалізації відповідних норм, а також створенню дієвого механізму підтримання балансу інтересів між спадкоємцями за заповітом і найближчими родичами померлого власника та членами його сім'ї.

Тож **метою** даної статті є виявлення особливостей імперативності в спадковому праві та з'ясування її прояву в цій сфері, визначення ролі імперативних приписів у відносинах посмертного наступництва.

Виклад основного матеріалу. Імперативність – феномен присутності в праві категоричних приписів як ознаки та властивості будь-якої правової норми незалежно від того, до якого виду вона належить на підставі того чи іншого класифікаційного критерію [1, с. 222]. Отже, імперативність

повною мірою проявляється в імперативних правових нормах, які представляють собою особливу форму публічного начала у цивільному праві [2, с. 91].

Сутність імперативних норм у цивільному праві полягає в тому, що вони обмежують правову свободу (диспозитивність) та ініціативність суб'єктів цивільних правовідносин, тобто *визначають межі диспозитивності*. При цьому імперативні норми не регулюють відносини між суб'єктами, а визначають умови реалізації суб'єктивного права. Важливо врахувати, що розподіл імперативних норм у різних підгалузях та інститутах цивільного права є неоднорідним. Зокрема, в одних елементах системи цивільного права їх незначна кількість, в інших – вони переважають. За твердженням Є.О. Суханова, у сфері приватноправового регулювання імперативний характер носять переважно правила, що визначають правовий статус учасників майнових відносин та правовий режим належних їм різноманітних майнових прав, тобто статичу (стан) приватноправових відносин. Як виняток, імперативний характер інколи надається правилам самого майнового обороту, що визначають динаміку (рух, розвиток) таких відносин [3, с. 4, 5].

Можна констатувати, що в спадковому праві переважають імперативні норми, а сама підгалузь відрізняється високим ступенем формалізованості. В юридичній літературі основною причиною існування імперативних норм в цивільному праві називають їх направленість на врахування державних інтересів. Зокрема, О.В. Грушевська наголошує, що в ситуації, коли цивільно-правові відносини урегульовані імперативно, йдеться лише про наявність елементів публічності, точніше, про охорону публічного інтересу імперативними нормами цивільного права. У даному випадку безпосередньо не виникають відносини влади-підпорядкування, цивільні відносини продовжують існувати у своїй якості, норми цивільного права не змінюють своєї галузевої належності [4, с. 96]. Публічними (державними) інтересами пояснює наявність об'єктивних підстав для включення до складу цивільного права правових норм з імперативною конструкцією і Я.М. Романюк [5, с. 359, 360].

Історично склавшись як правовий інструмент, що забезпечує баланс між суспільними та приватними інтересами у сфері майнових відносин, сучасне спадкове право виступає не лише однією з підстав набуття права власності, але й створює умови для матеріального забезпечення найближчих родичів власника та членів його сім'ї. Спадкове право має свою специфіку, обумовлену забезпеченням *посмертного* переходу прав та обов'язків від однієї особи (спадкодавця) до інших осіб (спадкоємців) в порядку універсального наступництва. Це, безумовно, впливає на функціональне призначення імперативних норм у цій сфері, яке дослідники спадкового права зазвичай бачать у забезпеченні найбільш важливих державних та суспільних інтересів. У цьому аспекті окрема має бути викладена позиція Є.О. Рябоконя, який пояснює перевагу імперативних норм прагненням законодавця закріпити чітку процедуру реалізації спадкових прав з метою запобігання їх порушенню та мінімізувати випадки виникнення спорів між спадкоємцями [6, с. 32].

Дійсно, спадкове право певною мірою забезпечує суспільні та державні інтереси, проте виключно цією обставиною не можна пояснити таку обмежену дію диспозитивності в досліджуваних відносинах. На нашу думку, вміщення імперативних норм в матерію спадкового права пояснюється низкою чинників.

По-перше, спадкове право, як підгалузь цивільного права, має тісний зв'язок із відносинами шлюбу, сім'ї, споріднення, що значно зближує спадкове право із сімейним. Про тотожність суб'єктів сімейних відносин та відносин спадкування за законом у зв'язку з тим, що останні засновані на родинних відносинах [7, с. 30], а також навіть про сімейний характер всього спадкового права [8, с. 12, 225] неодноразово наголошувалося в юридичній літературі. Специфіка сімейного права дозволяє окремим дослідникам стверджувати про його віднесення до публічних галузей права на підставі пріоритету публічного інтересу та домінування імперативного метода [9, с. 75–81; 10, с. 15, 16]. Хоча тут слід зробити застереження, що наведена точка зору не є переважаючою в правовій доктрині та можна назвати не менш поширеними погляди щодо переваги диспозитивних засад регулювання сімейних відносин [11, с. 15; 12, с. 22].

Таким близьким зв'язком із сімейним правом пояснюється обмежене коло учасників спадкових правовідносин. У більшості випадків спадкоємцями виступають фізичні особи, пов'язані із спадкодавцем сімейними, родинними зв'язками. Зокрема, ст. 1222 Цивільного кодексу України (далі за текстом – ЦК), що визначає основних учасників спадкових правовідносин – спадкоємців, містить загальне правило про те, що спадкоємцями за заповітом та за законом можуть бути фізичні особи, які є живими на час відкриття спадщини, а також особи, які були зачаті за життя спадкодавця і народжені живими після відкриття спадщини. І лише як виняток спадкоємцем за заповітом можуть бути юридичні особи та інші учасники цивільних відносин (ст. 2 ЦК). Із цього приводу О.П. Печений сформулював висновок, що спадкоємцем за заповітом слід вважати саме юридичних осіб приватного права [13, с. 214].

Додамо до цього, що на розвиток спадкового законодавства істотно впливають національні традиції, звичаї, а також моральні уявлення про формування кола спадкоємців за законом.

По-друге, основна причина переважно імперативного регулювання спадкових правовідносин криється в реалізації принципу соціальної справедливості, який «червоною ниттю» проходить через все спадкове право. Наведений принцип характеризується багатогранністю та повною мірою втілюється майже у всіх інститутах спадкового права. Так, саме принципом соціальної справедливості можна пояснити захист слабкої сторони у сфері спадкування. Йдеться, передусім, про інтереси зачатої, але ненародженої на момент відкриття спадщини дитини спадкодавця (т. з. «насцитуруса»), яка визнається спадкоємцем за законом першої черги (ст. 1261 ЦК). Утім насцитуруса можна умовно назвати «стороною», адже він не є суб'єктом права, а законом лише охороняються його інтереси та «резервується» суб'єктивне

цивільне право до моменту народження. Крім того, згідно з ч. 2 ст. 1298 ЦК видача свідоцтва про право на спадщину і розподіл спадщини між усіма спадкоємцями може відбутися лише після народження дитини.

Встановлення переважного права окремих спадкоємців на отримання певних речей, що входять до складу спадщини, також забезпечує інтереси членів сім'ї спадкодавця та втілює тим самим соціальну справедливість. Зокрема, ст. 1279 ЦК визначається переважне право окремих спадкоємців на виділ їм спадкового майна в натурі. За змістом зазначеної норми спадкоємці, які протягом не менш як одного року до часу відкриття спадщини проживали разом із спадкодавцем однією сім'єю, мають переважне право перед іншими спадкоємцями на виділ їм у натурі предметів звичайної домашньої обстановки та вжитку в розмірі частки в спадщині, яка їм належить. Спадкоємці, які разом із спадкодавцем були співвласниками майна, мають переважне право перед іншими спадкоємцями на виділ їм у натурі цього майна, в межах їхньої частки в спадщині, якщо це не порушує інтересів інших спадкоємців, що мають істотне значення.

Принципом соціальної справедливості можна пояснити і встановлення обмеженої відповідальності спадкоємців за боргами спадкодавця в межах вартості майна, одержаного в спадщину (ч. 1 ст. 1282 ЦК). Необмежену відповідальність спадкоємців за боргами спадкодавця важко визнати справедливою, оскільки кредитор отримав би додаткове джерело для задоволення своїх вимог, на яке він не міг розраховувати за життя боржника. Спадкоємці в такому випадку фактично виступали б поручителями за боргами спадкодавця поза своєю волею. Як відзначав свого часу В.І. Серебровський, покладення на спадкоємця необмеженої відповідальності було б явно несправедливим; може статися, що спадкоємець внаслідок прийняття спадщини не тільки не набуває жодного майна, а й втрачає йому особисто належне [14, с. 225].

Слід вказати, що викладений вище принцип визначається в правовій доктрині по-різному: державно-правовий захист непрацездатних родичів і членів сім'ї заповідача [15, с. 30, 31; 16, с. 86]; принцип охорони інтересів членів сім'ї та інших родичів [17, с. 17]; принцип охорони прав та інтересів близьких спадкодавцю осіб у поєднанні з правами та інтересами інших осіб [18, с. 34].

Реалізація принципу соціальної справедливості забезпечує баланс інтересів між учасниками спадкових правовідносин, які потребують додаткової допомоги у зв'язку з істотними обставинами (вік, стан здоров'я) та спадкоємцями за заповітом. Це зумовило не лише обмеження свободи заповіту шляхом закріплення правила про обов'язкову частку в спадщині (ст. 1241 ЦК), а й включення до спадкоємців за законом п'ятої черги утриманців спадкодавця, які не були членами його сім'ї (ч. 2 ст. 1265 ЦК); можливість зміни черговості одержання права на спадкування (ч. 2 ст. 1259 ЦК). Така яскраво виражена соціальна спрямованість спадкового права становить його специфіку та не властива цивільному праву в цілому. Невипадково в сучасній юридичній літературі лунають заклики до збільшення імперативних засад

регулювання спадкових правовідносин шляхом розширення за соціальними ознаками кола обов'язкових спадкоємців і кола черг спадкоємців за законом. Це пояснюється, зокрема, тим, що сучасне спадкове право недостатньо відповідає ідеям охорони інтересів сім'ї та справедливого приватного забезпечення певних осіб за рахунок спадкового майна [19, с. 3, 4].

По-третьє, є всі підстави погодитися із О.О. Останіною, яка пояснює наявність імперативних засад у спадковому праві природним прагненням поважати волю спадкодавця [20, с. 19]. Забезпечення реалізації волі спадкодавця, який у встановлений законом спосіб розпорядився своїм майном за життя або поклався на законодавчу регламентацію права спадкування, є однією з найважливіших задач спадкового права. Саме цим можна пояснити визначені в ст. 1274 ЦК обмеження в частині відмови від прийняття спадщини, які зводяться до наступного. Спадкоємець за заповітом має право відмовитися від прийняття спадщини на лише користь іншого спадкоємця за заповітом. Спадкоємець за законом має право відмовитися від прийняття спадщини виключно на користь будь-кого із спадкоємців за законом незалежно від черги. Крім того, виділеним чинником обумовлено вміщення в цивільне законодавства імперативних положень про форму та порядок посвідчення заповіту, надання обмеженому колу суб'єктів повноваження на посвідчення заповіту (ст. ст. 1247, 1248, 1251, 1252 ЦК).

І, нарешті, *по-четверте*, на переважно імперативний характер регулювання спадкових відносин суттєво впливає та обставина, що *більшість юридично значимих дій у цій сфері вчиняються за участю нотаріуса або уповноваженої на це посадової особи відповідного органу місцевого самоврядування*. Процедури в спадковому праві просто не можуть функціонувати за відсутності суб'єкта, наділеного публічно-правовими функціями, на якого покладено не лише сприяння в здійсненні, а й охорона спадкових прав та спадкового майна (управління та охорона спадщиною). Додамо до цього широке застосування у сфері спадкування державної реєстрації як публічно-правового засобу. Це, у свою чергу, надає досліджуванім правовідносинам «публічного забарвлення», а в публічному праві, як відомо, переважає державне (зовнішнє) регулювання відповідних правовідносин.

Найбільш повно імперативні засади проявляються в особливостях вчинення правочинів у сфері спадкування. Відповідні правовідносини характеризуються обмеженою дією принципу свободи договору, що виявляється в можливості укладення договорів, які прямо визначені в Книзі 6 ЦК, тобто йдеться про закритий (вичерпний) перелік таких договорів. Договори у сфері спадкування мають допоміжний, локальний характер. Укладаючи той чи інший договір, сторони не можуть змінити основну мету спадкування – забезпечення належного переходу прав та обов'язків від однієї особи (спадкодавця) до її правонаступників (спадкоємців) у зв'язку зі смертю. Тому договори існують у межах такого переходу. Більш того, можливість договірного регулювання допускається в окремих випадках в певних видих правовідносинах. Скажімо, змінити черговість шляхом укладення договору між спадкоємцями можливо лише при спадкуванні за законом.

Тому договір відіграє в спадковому праві не таку важливу роль у регулюванні правовідносин, як в інших підгалузях та інститутах цивільного права. Це, у свою чергу, зумовлює і незначне договірне регулювання відносин між спадкоємцями, які незалежні один від одного, а відтак у переважній більшості випадків процесу узгодження воля не відбувається.

Низка заборон і обмежень діють стосовно свободи заповіту, що складає диспозитивну засаду всього спадкового права. І це не вичерпується лише правилом про обов'язкову частку в спадщині, про яке відзначалося в межах даної роботи. Важливо врахувати, що спадкодавець має право розпоряджатися в заповіті своїм майном, призначати (підпризначати) спадкоємців, виконавця заповіту тощо, але речові права, які він встановлює, мають входити у вичерпний перелік речових прав, встановлених у ЦК. Заповіт не може породжувати нових речових прав, не передбачених законом. Наведене обмеження означає, що власник позбавлений можливості заповісти річ з тим, що вона не вибувала з власності спадкоємця та перейшла до його нащадків. Так саме заповідач не може покласти на спадкоємців обов'язок відповідати по своїх зобов'язаннях без обмеження їх вартості. Відтак внутрішнє регулювання (саморегулювання) обмежене в даному випадку зовнішнім (імперативним) регулюванням.

Висновки. У спадковому праві переважають імперативні норми, а сама підгалузь відрізняється високим ступенем формалізованості. Це пояснюється в роботі низкою чинників: тісним зв'язком із сімейним правом; реалізацією принципу соціальної справедливості; належним забезпеченням реалізації дійсної волі заповідача; участю при вчиненні юридично значимих дій суб'єктів, наділених публічно-правовими функціями та широким застосування у сфері спадкування державної реєстрації прав як публічно-правового засобу. Імперативні приписи стосуються і правочинів у спадковому праві, зокрема їх закритого переліку та вимог щодо змісту.

Література

1. Байтин М.И. Сущность права (Современное нормативное правопонимание на грани двух веков) / М.И. Байтин. – Саратов : СГАП, 2001. – 416 с.
2. Брагинский М.И., Витрянский В.В. Договорное право. Книга первая: Общие положения / М.И. Брагинский. – 2-е изд. – М. : Статут, 2005. – 842 с.
3. Гражданское право. В 4 т. Т. 1: Общая часть ; отв. ред. Е.А. Суханов. – 3-е изд., перераб. и доп. – М. : Волтерс Клувер, 2007. – 720 с.
4. Грушевская Е.В. Императивность в гражданском праве: понятие и правовая природа / Е.В. Грушевская // Общество и право. – Краснодар. – 2008. – № 1. – С. 95–97.
5. Романюк Я.М. Застосування цивільно-правових норм у цивільному судочинстві України (питання теорії і практики) : монографія / Я.М. Романюк. – Київ : Ін Юре, 2016. – 536 с.
6. Заїка Ю.О., Рябоконець Є.О. Спадкове право: навч. посіб. / О.О. Заїка. – К. : Юрінком Інтер, 2009. – 352 с.
7. Левушкин А.Н., Митрошина О.В. Место наследственного права в системе отраслей российского права / А.Н. Левушкин // Нотариус. – Москва. – 2014. – № 1. – С. 29–32.
8. Никитюк П.С. Наследственное право и наследственный процесс / П.С. Никитюк. – Кишинев : Штиинца, 1973. – 258 с.
9. Ганага В.В. Публичная природа семейного права в контексте социальной безопасности государства (опыт Германии и России) / В.В. Ганага // Актуальные проблемы российского права. – Москва. – 2015. – № 5. – С. 75–81.

10. Семейное право. Учебник. – 3-е изд., перераб. и доп. / Гонгало Б.М., Крашенников П.М., Михеева Л.Ю., Рузакова О.А. ; под. ред. П.В. Крашенинникова. – М. : Статут, 2016. – 270 с.
11. Красицька Л.В. Проблеми здійснення та захисту особистих та майнових прав батьків і дітей: монографія / Л.В. Красицька. – К. : Видавництво Ліра-К, 2014. – 628 с.
12. Явор О.А. Юридичні факти в сімейному праві України: усталені підходи і новітні тенденції: монографія / О.А. Явор. – Х. : Право, 2016. – 352 с.
13. Харьковская цивилистическая школа: грани наследственного права: монографія / И.В. Спасибо-Фатеева, О.П. Печеный, В.И. Крат и др. ; под. ред. И.В. Спасибо-Фатеевой. – Х. : Право, 2016. – 608 с.
14. Серебровский В.И. Избранные труды по наследственному и страховому праву. Изд. 2-е, испр. / В.И. Серебровский. – М. : Статут, 2003. – 558 с.
15. Заїка Ю.О. Спадкове право України: становлення і розвиток: Монографія. 2-е вид. / Ю.О. Заїка. – К. : КНТ, 2009. – 288 с.
16. Козловська Л.В. Теоретичні засади здійснення і захисту спадкових прав: монографія / Л.В. Козловська. – К. : Юрінком Інтер, 2015. – 448 с.
17. Казанцева А.Е. Наследственное право : учеб. пособие / А.Е. Казанцева. – М. : Норма, 2012. – 352 с.
18. Наследственное право / Ин-т законодательства и сравн. правоведения при Правительстве Рос. Федерации; [Булаевский Б.А. и др.] ; отв. ред. К.Б. Ярошенко. – М. : Волтерс Клувер, 2005. – 448 с.
19. Чепига Т.Д. Идеология и проблемы реформы наследственного права России / Т.Д. Чепига // Наследственное право. – Москва. – 2007. – № 2. – С. 2–5.
20. Останина Е.А. Принцип диспозитивности в наследственном праве: к постановке проблемы / Е.А. Останина // Наследственное право. – Москва. – 2015. – № 1. – С. 16–20.

А н о т а ц і я

Кухарев О. Є. Сутність імперативності в спадковому праві. – Стаття.

Стаття присвячена з'ясуванню особливостей встановлення та прояву імперативності в спадковому праві. Визначається функціональне призначення імперативних норм у сфері спадкування.

Ключові слова: спадкування, свобода заповіту, імперативність, імперативна норма, диспозитивність.

А н н о т а ц и я

Кухарев А. Е. Сущность императивности в наследственном праве. – Статья.

Статья посвящена выявлению особенностей установления и проявления императивности в наследственном праве. Определяется функциональное назначение императивных норм в наследственном праве.

Ключевые слова: наследование, свобода завещания, императивность, императивная норма, диспозитивность.

S u m m a r y

Kukhariev O. Ye. The Imperativeness Essence in Inheritance Law. – Article.

The article considers the peculiarities of imperativeness and its realization in inheritance law. The functional use of imperative norms in inheritance is defined.

Key words: inheritance, testamentary freedom, imperativeness, imperative norm, dispositiveness.

УДК 342.92:614.2

Б. О. Логвиненко

**СИСТЕМА ОХОРОНИ ЗДОРОВ'Я УКРАЇНИ:
ПРАВОВІ ЗАСАДИ РЕГУЛЮВАННЯ В СУЧАСНИЙ ПЕРІОД**

Постановка проблеми. Реалії сьогодення засвідчують особливу актуальність наукових пошуків, які торкаються суміжних об'єктів. Вказане прямо стосується медичного права, котре опікується правовим регулюванням сфери охорони здоров'я громадян. Стан охорони здоров'я в Україні є незадовільним, що засвідчує необхідність здійснення комплексних заходів, спрямованих на його покращення. Сама система охорони здоров'я є складною та багаторівневою, що ускладнює реалізацію даних заходів. Наразі маємо активне просування ідей децентралізації, що також має враховуватись при побудові ключових засад публічного адміністрування охорони здоров'я. Важливим у цих процесах видається аналіз системи охорони здоров'я України з позицій правових засад регулювання у сучасний період.

Мета статті зводиться до системного аналізу існуючих точок зору стосовно системи охорони здоров'я України з позицій правових засад регулювання в сучасний період, а також формулювання авторських пропозицій, спрямованих на покращення стану справ у цій царині.

Виклад основного матеріалу. Право як соціальний регулятор забезпечує збалансований розвиток суспільних відносин у вигідному для держави і суспільства напрямі. Не є виключенням і медична діяльність, де є необхідність побудови належної системи охорони здоров'я, котра здатна виконувати функції та завдання, що перед нею стоять. А вони є більш ніж важливими, оскільки тут мова йде про життя та здоров'я людини – непересічні цінності.

Проблематиці медичного права як новітнього правового утворення, яке претендує на статус нової галузі права, а також питанням правового регулювання функціонування системи охорони здоров'я присвячені наукові праці В.І. Аكوпова, Я.М. Буздуган, І.О. Буряка, В.Д. Волкова, Ю.В. Вороненка, Л.М. Дешко, М.М. Малєїної, В.М. Пашкова, О.Г. Пелагеші, О.М. Піщити, О.О. Прасова, Л.О. Самілик, Р.О. Стефанчука, В.Ю. Стеценко, С.Г. Стеценка, Т.О. Тихомирової, Г.М. Токарева, Я.М. Шатковського, Н.В. Шевчук та ін.

Найважливіший чинник сучасної медицини з позицій її організаційно-правового врегулювання – функціонування первинної ланки надання медичної допомоги.

Чому проблематика первинної ланки медицини набуває особливої гостроти з позицій адміністративно-правового її забезпечення в умовах запровадження обов'язкового медичного страхування? На переконання В.Ю. Стеценко, причин такого стану декілька.

1. На рівні первинної медичної допомоги отримує необхідні медичні послуги переважна більшість осіб, котрі мають скарги на стан здоров'я.

2. Вона економічно менш затратна для держави, оскільки не потребує високоспеціалізованих високовартісних методів лікування, утримання стаціонарів тощо.

3. Вона дозволяє виявити захворювання людини на ранніх стадіях і, як наслідок, більш якісно та успішно його лікувати.

4. При цьому мінімізуються витрати як медичних закладів, так і фондів обов'язкового медичного страхування.

5. Сімейна медицина, як один із прикладів первинної медичної допомоги, дозволяє максимально наблизити пацієнтів до ресурсів медицини, до отримання медичної допомоги.

Матиме місце максимально виражена профілактична спрямованість вітчизняної медицини, що зменшить захворюваність та покращить виявленість патологій у стані здоров'я [1, с. 243].

Тому, без всякого сумніву, пріоритетом № 1 був і залишається належний порядок організації та фінансово-економічного забезпечення первинної ланки медичної допомоги, який максимально наблизений до людини, її потреб та очікувань. Саме первинна медицина, репрезентована передовсім сімейними лікарями, повинна стати ключовим об'єктом правового регулювання та фокусом модернізації в умовах медичної реформи.

Зважаючи на велику кількість проблем, що потребують вирішення, необхідно впровадити масштабні реформи, які поєднують термінові втручання з очікуваним покращенням у середньостроковій перспективі. Найголовніше полягає в консолідації всіх ресурсів – державних і приватних, національних та міжнародних – навколо єдиної мети: вивести Україну з теперішнього паралічу системи охорони здоров'я. У короткостроковій перспективі пріоритетними Ч. Фан вважає такі чотири кроки. По-перше, в нинішніх виняткових обставинах забезпечити надання безкоштовної допомоги, включно з фармацевтичними препаратами, людям, котрі найбільш гостро цього потребують і при лікуванні найбільш важливих захворювань. По-друге, усунути правові перешкоди на шляху до більш ефективного розподілу ресурсів, а також забезпечити перехід від моделі фінансування на кошторисній основі, за якою робиться акцент на кількості лікарняних ліжок, до моделі фінансування, що базується на кількості пролікованих пацієнтів. По-третє, в міру необхідності розпочати здійснення практичних кроків з усунення дублювання функцій та зменшення оптимізацію надлишкової кількості об'єктів шляхом реструктуризації та консолідації медичних закладів.

Нарешті, по-четверте – підвищити рівень прозорості та підзвітності в рамках пілотування запровадження нових платіжних механізмів чи «закупівлі» послуг, а також нових підходів до управління у деяких закладах первинної медико-санітарної допомоги та лікарнях. У міру реалізації цих короткострокових ініціатив необхідно підготувати й запровадити ширші заходи [2]. У цілому погоджуючись із такою оцінкою стану справ та пропозиціями, що наведені, все ж таки вкажемо на певні проблеми:

1) надання безкоштовної допомоги, включно з фармацевтичними препаратами, є недосяжною метою, навіть якщо це торкаються лише осіб, котрі найбільш гостро цього потребують. Це факт, який не можна ігнорувати, інакше реформи просто будуть декларативними та такими, що не призведуть до реальних позитивних змін;

2) запропонована оптимізація надлишкової кількості об'єктів шляхом реструктуризації та консолідації медичних закладів має бути узгоджена з приписами статті 49 Конституції України, де, як відомо, стверджується про неможливість скорочення існуючої мережі медичних закладів.

Щодо аналізу національної системи охорони здоров'я, С.Г. Стеценко та співавтори монографії «Медичне право України (правові засади забезпечення медичного страхування)» справедливо стверджують, що нинішній стан забезпечення реалізації прав людини на медичну допомогу в Україні не є задовільним. Значна частина населення Української держави об'єктивно вимушена сплачувати з власного гаманця частину коштів (а іноді й повну вартість) за отримання медичної допомоги. Керуючись положеннями ст. 49 Конституції України, а також загальновизнаними принципами та нормами міжнародного права, держава має забезпечувати надання мінімуму необхідних медичних послуг на безоплатній основі. Розуміючи відмінності в правових системах та організації надання медичної допомоги різних країн, фахівці констатують, що переважна більшість держав тією чи іншою мірою все ж таки забезпечує своїм громадянам можливість вільно отримувати медичну допомогу [3, с. 71].

Важливий напрям, який варто розглядати в якості одного з пріоритетів, – взаємодія публічно-правових суб'єктів адміністрування медичною галуззю з інституціями громадянського суспільства. Це важливо з багатьох причин, ключовою з яких може вважатись необхідність узгодження реформ, на які витрачаються державні та комунальні кошти із «адресатами» цих витрат, – самим пацієнтами, їх організаціями та представниками. Один із можливих варіантів – громадські ради при Міністерстві охорони здоров'я України та обласних департаментах (управліннях, відділах) охорони здоров'я. Як стверджується в статті О. Скрипник, серед напрямів, які постійно перебуватимуть у полі зору Громадської ради при Міністерстві охорони здоров'я, – ті, які стосуються фахових медичних питань, а також і прав пацієнтів. Важливими є тендерні закупівлі медпрепаратів, терміни їх поставок, питання ціноутворення, адже кожне подорожчання віддаляє ліки від хворих, вони не можуть їх придбати через дорожнечу. Війна загострила проблему соціально небезпечних захворювань, що теж

потребує посиленої уваги як держави, так і суспільства. Відзначається прагнення Громадської ради працювати на засадах відкритості й демократичності – громадські організації різних напрямів мусять діяти спільно, співпрацювати з міністерством, щоб уберегти систему охорони здоров'я від цілковитого зруйнування [4].

Ще один важливий напрям – права пацієнтів їх забезпечення та захист. За роки незалежності України прийнято низку законів і підзаконних нормативних актів, спрямованих на врегулювання окремих аспектів адміністративно-правового забезпечення прав пацієнта. Проте вітчизняне законодавство в цій сфері потребує вдосконалення. Формування нормативно-правової бази з питань забезпечення прав пацієнта має здійснюватися на основі єдиної концепції, з дотриманням засад конституційного розвитку законодавства, на принципах верховенства права й законності, системності й динамічності нормотворчого процесу, диференціації нормативно-правових актів [5, с. 9]. На наше переконання, вказана концепція має бути напрацьована в рамках медичного права – нового комплексного правового утворення, яке все активніше завойовує власні позиції в рамках системи права України.

Як ми зазначали у своїх публікаціях раніше, система права України представлена багатьма галузями права. Структурними елементами зазначеної системи є норми, субінститути, інститути та галузі права. Серед фундаментальних галузей, тобто таких, що утворюють невід'ємну складову, підвалин вітчизняної правової системи, виокремлюють: конституційне право, адміністративне право, цивільне право, кримінальне право. Натомість існує багато інших галузей, таких, що містять як норми основних галузей права, при цьому істотно їх спеціалізуючи, так і свої власні галузеві норми, які створюють їх базу. Такі галузі права називаються комплексними. Відповідно, медичне право є повноцінною комплексною галуззю права, що сформувалась порівняно недавно і врегульовує комплекс суспільних відносин у сфері медичної діяльності [6, с. 100].

Наступний чинник правових засад регулювання сфери охорони здоров'я громадян – запровадження на законодавчому рівні обов'язкового медичного страхування. Чому ми вважаємо, що обов'язкове медичне страхування є суттєвим кроком до вирішення багатьох проблем української медицини, – саме таким справедливим за своєю суттю питанням задається В.Ю. Стеценко на сторінках «Публічного права»? «Причин є достатньо, наведемо лише ключові: 1. Необхідність запровадження обов'язкового медичного страхування спрямована не тільки на зміну фінансування охорони здоров'я, але і на зміну організаційних структур медицини, котрі обумовлюють посилення безпеки медичної допомоги. 2. Ключовою фігурою медичної діяльності, об'єктом її правового регулювання стане пацієнт, на забезпечення безпеки надання медичної допомоги якому і має бути спрямоване реформування охорони здоров'я, в тому числі запровадження обов'язкового медичного страхування. 3. Необхідність забезпечення якості медичної допомоги – об'єктивного критерію задоволеності наданими медичними послугами з боку пацієнтів, а також наявністю правових від-

носин, які виникають між лікувальною установою, де надавалась медична допомога та страховою медичною організацією, яка фінансує медичну допомогу. Забезпечення якості та безпеки медичної допомоги має стати індикатором, за яким пересічні громадяни судитимуть про ефективність (неефективність) запровадження обов'язкового медичного страхування. 4. Реалізація на практиці соціальної функції держави, гарантованості соціальних прав людини. 5. Реальне впровадження стандартизації медичної допомоги. Під стандартизацією у сфері охорони здоров'я необхідно розуміти процес створення уніфікованих правил надання медичної допомоги, які в подальшому стають обов'язковими для всіх медичних працівників незалежно від форм власності лікувальних установ, де вони працюють [7, с. 51]. До речі, акцентуємо увагу, що чинні реформи, які проваджуються в життя профільним міністерством, поки що не передбачають традиційного варіанту обов'язкового медичного страхування. На жаль.

Так, у літературі зазначається, що з метою подолання проблем у сфері охорони здоров'я здійснюються структурні перетворення, які передбачають створення медичної системи, орієнтованої на попередження захворювань, забезпечення епідеміологічної безпеки, зниження ризиків, пов'язаних із забрудненням та шкідливим впливом довкілля і способом життя, забезпечення доступної та якісної медичної допомоги, вдосконалення правових та створення нових економічних та організаційних засад надання медичних послуг, соціальний захист медичних працівників [8, с. 91].

Загалом же, як нам видається, з першооснову реформування системи охорони здоров'я громадян необхідно суспільні відносини, що виникають у сфері медичної діяльності. Після врегулювання нормами права вони стають медичними правовими відносинами. Як стверджувала свого часу Н.Б. Болотіна, медичні відносини – дуже змістовна категорія. Вони становлять цілісне монолітне ядро у всій системі відносин з охорони здоров'я населення. У такому аспекті медичні відносини містять в собі всі елементи та всі напрямки в системі охорони здоров'я, які завершуються чи мають завершуватися безпосереднім впливом на здоров'я людини медичними засобами з боку медичних працівників. До складових медичних відносин відносяться всі питання по лінії «медичний працівник – пацієнт», у тому числі щодо лікування, здійснення медичних маніпуляцій, медичного втручання, вакцинації, правильного лікування, медичної помилки, обсягу медичної допомоги, її якості, отже, й стандартів медичної допомоги; особливостей надання медичної допомоги при окремих її видах (первинної, спеціалізованої, екстреної (невідкладної) медичної допомоги, трансплантації, допоміжних репродуктивних технологій, психіатричної допомоги, паліативної допомоги, забезпечення права людини на гідну смерть тощо); медико-біологічних експериментів з участю людини, згоди особи на проведення таких дослідів; інформованої згоди на медичну допомогу, відмови від медичної допомоги; обмеження прав при наданні медичної допомоги, недобровільного (вимушеного) лікування, ізоляції, карантину; інформації про діагноз та лікування пацієнту та іншим суб'єктам тощо [9, с. 35].

Висновки. Отже, підсумовуючи викладене, можна констатувати, що сутність системи охорони здоров'я України полягає в тому, що вона є складним комплексним утворенням, яке потребує свого правового унормування. Такі питання, як доступність медичної допомоги, захист прав пацієнтів, запровадження обов'язкового медичного страхування, взаємодія публічно-правових суб'єктів адміністрування медичною галуззю із інституціями громадянського суспільства тощо повинні бути першоосновою сучасного погляду на правове забезпечення системи охорони здоров'я.

Література

1. Стеценко В.Ю. *Обов'язкове медичне страхування в Україні (адміністративно-правові засади запровадження): Монографія* / В.Ю. Стеценко. – Київ : Атіка, 2010. – 320 с.
2. Фан Ч. Система охорони здоров'я України: час змін / Ч. Фан // *Дзеркало тижня*. – 2015. – № 12.
3. Стеценко С.Г., Стеценко В.Ю., Шатковський Я.М. *Медичне право України (правові засади забезпечення медичного страхування) : Монографія [За заг. ред. С.Г. Стеценка]*. – К. : Атіка, 2010. – 208 с.
4. Скрипник О. Як вийти із медичного котла? / О. Скрипник // *Дзеркало тижня*. – 2015. – № 8 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://gazeta.dt.ua/HEALTH/yak-viyti-iz-medichnogo-kotla-.html>.
5. Козаченко Ю.А. *Адміністративно-правове регулювання забезпечення прав пацієнта в Україні* : автореф. дис. канд. юрид. наук : спец.12.00.07 – адміністративне право і процес; фінансове право; інформаційне право / Ю.А. Козаченко ; Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого. – Харків, 2016. – 20 с.
6. Логвиненко Б.О. *Щодо аксіології медичного права* / Б.О. Логвиненко // *Вісник Запорізького національного університету: Збірник наукових праць. Юридичні науки*. – 2012. – № 2. – Ч. 1. – С. 98.
7. Стеценко В.Ю. *Обов'язкове медичне страхування як крок до вирішення багатьох проблем української медицини: правові засади* / В.Ю. Стеценко // *Публічне право*. – 2016. – № 3. – С. 48.
8. *Роханський А.О. Реформування державної системи охорони здоров'я – цілі прозорі, шляхи не визначені* / А.О. Роханський // *Право на медичну допомогу в Україні – 2008*. – Харківська правозахисна група. – Харків : Права людини, 2009. – 268 с.
9. Болотіна Н.Б. *Медичне право як галузь права і навчальна дисципліна* / Н.Б. Болотіна // *Сучасне українське медичне право : Монографія* / [За заг. ред. С.Г. Стеценка]. – К. : Атіка, 2010. – С. 24.

А н о т а ц і я

Логвиненко Б. О. Система охорони здоров'я України: правові засади регулювання у сучасний період. – Стаття.

Стаття присвячена аналізу системи охорони здоров'я в Україні з позицій пошуку шляхів правового регулювання. Акцентовано увагу на проблематиці доступності медичної допомоги, захисту прав пацієнтів, запровадженні обов'язкового медичного страхування.

Ключові слова: охорона здоров'я, правові засади, права пацієнтів, доступність.

А н н о т а ц і я

Логвиненко Б. А. Система здравоохранения Украины: правовые основы регулирования в современный период. – Стаття.

Стаття посвящена аналізу системи здравоохранения в Украине с позиций поиска путей правового регулирования. Акцентировано внимание на проблематике доступности

медицинской помощи, защиты прав пациентов, введения обязательного медицинского страхования.

Ключевые слова: здравоохранение, правовые основы, права пациентов, доступность.

S u m m a r y

Logvinenko B. O. The health care system in Ukraine: legal basis of regulation in the modern period. – Article.

The article is devoted to analysis of the health care system in Ukraine in terms of finding ways of legal regulation. The attention is focused on issues of access to health care, protection of patients ' rights, introduce compulsory medical insurance.

Key words: health care, legal framework, patients ' rights, availability.

УДК 342.7(477):352.07

*І. Й. Магновський***ОСОБЛИВОСТІ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ОСНОВНИХ ПРАВ
І СВОБОД ГРОМАДЯН УКРАЇНИ ОРГАНАМИ
МІСЦЕВОГО САМОВРЯДУВАННЯ**

Постановка проблеми. Європейські інтеграційні процеси обумовлюють необхідність вироблення єдиних підходів щодо утвердження та розвитку демократії в Україні, де одним із ключових стержнів у сфері забезпечення прав і свобод громадян постають органи місцевого самоврядування. Більше того, як наголошує Е.В. Горян, наближеність до людини, поєднання рис інституту громадянського суспільства й органу публічної влади зумовлює особливе місце органів місцевого самоврядування в конституційно-правовому механізмі забезпечення основних прав і свобод громадян України. При цьому ефективне функціонування органів місцевого самоврядування у сфері забезпечення основних прав і свобод громадян неможливе без взаємодії з іншими суб'єктами конституційно-правового механізму. У зв'язку із цим взаємодія з органами державної влади та інституціями громадянського суспільства розглядається під кутом здійснення органами місцевого самоврядування своїх повноважень [1, с. 3].

Враховуючи указане вище, існує витребувана часом нагальна потреба в новітніх підходах вивчення організаційно-правових проблем діяльності і практики функціонування органів місцевого самоврядування в контексті ефективного забезпечення прав та свобод громадян в умовах сьогодення. Усі ці обставини актуалізують і визначають доцільність та необхідність даних досліджень.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Означеній проблемі в певній мірі присвятили свої доробки такі вітчизняні науковці, як М.О. Баймуратов, О.М. Бориславська, К.Г. Волинка, Е.В. Горян, М.І. Корнієнко, В.В. Кравченко, А.М. Колодій, О.В. Марцеляк, А.Ю. Олійник, П.М. Рабінювич, В.О. Серьогін, Ю.М. Тодика, О.Ф. Фрицький, Ю.С. Шемшученко, О.Н. Ярмиш та ряд інших, напрацювання котрих містить корисний за обсягом фактичний матеріал та спонукає до подальших правових досліджень вітчизняної системи місцевого самоврядування як ключового фактора забезпечення основних прав і свобод громадян України, з урахуванням європейських стандартів.

Тому **метою** і завданням даної статті є висвітлення в конституційно-правовому аспекті особливостей забезпечення основних прав та свобод громадян України органами місцевого самоврядування з огляду сучасності, що сприятиме їх утвердженню.

Виклад основного матеріалу. Місцеве самоврядування нині виступає важливим фактором демократизації суспільного життя, децентралізації управління та необхідною передумовою становлення громадянського суспільства, наближення влади до її джерела – народу. В Україні закладено конституційні засади місцевого самоврядування, ратифіковано Європейську хартію місцевого самоврядування, прийнято низку базових нормативно-правових актів, які регулюють діяльність органів місцевого самоврядування. Разом із тим, як зазначено в Концепції реформування місцевого самоврядування та територіальної організації влади в Україні, система місцевого самоврядування на сьогодні не задовольняє потреб суспільства. Функціонування органів місцевого самоврядування в більшості територіальних громад не забезпечує створення та підтримку сприятливого життєвого середовища, необхідного для всебічного розвитку і самореалізації людини, захисту її прав, надання мешканцям територіальних громад якісних та доступних публічних послуг. Водночас недостатньо використовуються можливості, надані Законом України «Про місцеве самоврядування в Україні» від 21 травня 1997 року, у сфері захисту місцевого самоврядування шляхом реалізації заходів відповідальності за невирішення питань місцевого значення, розглянутих на місцевих референдумах, зборах, сходах громадян, рішень органів і посадових осіб місцевого самоврядування, прийнятих у межах їх повноважень [2, с. 3].

Органи місцевого самоврядування займають особливе місце серед уповноважених суб'єктів – держави, органів державної влади щодо створення необхідних умов для ефективної та повної реалізації, охорони та захисту відповідних прав і свобод громадян. Це зумовлено певними чинниками. По-перше, органи місцевого самоврядування не є державними органами, а формуються безпосередньо територіальними громадами і здійснюють від їх імені та в їх інтересах функції і повноваження місцевого самоврядування. Відповідно, вони краще, ніж інші органи публічної влади, обізнані з усіма потребами і проблемами територіальних громад та їх членів. По-друге, органи місцевого самоврядування сполучують риси інститутів громадянського суспільства і органів публічної влади. Як і громадські організації, вони є самоурядовчими органами, але їх діяльність спрямована на забезпечення не вузьких, окремо визначених інтересів (як політичні партії), а на забезпечення життєдіяльності та розвиток територіальних громад. Як і органи державної влади, органи місцевого самоврядування мають владні повноваження. Значення органів місцевого самоврядування в конституційно-правовому механізмі забезпечення основних прав і свобод слушно відмічається науковцями ближнього зарубіжжя, які вказують на моральну відповідальність органів місцевого самоврядування перед населенням, яку не зрівняти з відповідальністю органів державної влади. Деякі науковці

відмічають, що політичні моменти (в тому числі при утворенні місцевих громадських формувань) у місцевому самоврядуванні зводяться до мінімуму, їх заміщує самодіяльність, яка призначена для задоволення повсякденних людських потреб [3, с. 53]. Такі потреби – житло, транспорт, відпочинок, безпечне для життя та здоров'я довкілля, громадський порядок тощо – закріплюються в Конституції України як відповідні права людини і громадянина та забезпечуються насамперед на місцевому рівні. Однак не слід забувати про діяльність органів місцевого самоврядування щодо забезпечення проведення виборів – як загальнодержавних, так і місцевих, а також під час проведення всеукраїнських та місцевих референдумів. Тому варто погодитися з І. Дробушем, який вказує на політичний характер діяльності органів місцевого самоврядування, хоча й відмінний від громадсько-політичних асоціацій (партій), оскільки ради як представницькі органи територіальних громад є важливою формою вияву і акумуляції волі та інтересів своїх виборців, цивілізованою формою співробітництва і суперництва різних політичних та соціальних сил на місцевому рівні [4, с. 34].

Особливу роль органів місцевого самоврядування в забезпеченні прав і свобод людини та громадянина відмітила І.Л. Литвиненко [5]. По-перше, вони є основною ланкою представницької системи, на що справедливо наголошувалось як радянськими, так і сучасними науковцями [6, с. 14]. По-друге, органи місцевого самоврядування знаходяться найближче до громадян, які мешкають на відповідній території, тому можуть швидко, конкретно і з найменшими витратами вирішити значну частину питань, що виникають [7, с. 9]. Окрім того, вони володіють механізмами найширшого залучення громадян до розв'язання місцевих проблем – у такий спосіб відбувається посилення ролі самих членів територіальної громади в покращенні життєвого рівня населення і задоволенні своїх потреб [8, с. 45].

Місцевому самоврядуванню надається важлива роль і в європейських інтеграційних процесах. Особливістю міжнародних стандартів у сфері місцевого самоврядування є те, що вони регламентують спільно розроблені державами принципові підходи та міжнародні легальні принципи становлення, формування та функціонування інституту місцевого самоврядування на території певних держав. Вони повинні бути для всіх націй стандартами, яких необхідно прагнути, намагаючись досягти більш демократичного процесу, покращуючи у такий спосіб добробут свого населення [9, с. 13–15]. У переважній більшості європейські стандарти місцевого самоврядування були прийняті в рамках Ради Європи – єдиної міжнародної міжурядової організації, яка в рамках реалізації прав людини безпосередньо займається проблемами місцевого самоврядування. До таких відносять Європейську хартію місцевого самоврядування, яка слугує правовим фундаментом для муніципального законодавства держав-членів Ради Європи. Вона містить основні засади функціонування місцевого самоврядування, концепцію взаємовідносин місцевої (регіональної) та центральної влад тощо, Європейську рамкову конвенцію про транскордонне співробітництво

між територіальними громадами або властями, Європейську хартію урбанізму 1993 року, а також Європейську декларацію міських прав, де на думку вчених, цей документ являє значний інтерес для органів місцевого самоврядування в Україні, оскільки є системним комплексом умов стабільного розвитку та функціонування міських поселень в сучасних умовах. Окрім того, він є «кадастром міських прав, які повинні в обов'язковому порядку знайти своє закріплення у Хартіях (статутах) міст з урахуванням індивідуальних особливостей їх розвитку» [10, с. 95].

Діяльність органів місцевого самоврядування щодо забезпечення прав громадян знаходить своє відображення в принципах місцевого самоврядування. Вони визначаються як обумовлені природою публічної влади відправні засади, ідеї та вимоги, які лежать в основі організації та функціонування місцевого самоврядування, регламентації соціальних зв'язків, визначають форми й методи діяльності суб'єктів місцевого самоврядування [11, с. 41]. Ці принципи визначають побудову та функціонування муніципальної влади й виступають в якості критерію оцінки діючої системи місцевого самоврядування: її відповідність засадам та ідеям, які висловлені в принципах місцевого самоврядування. Вони сприяють збереженню наступності в розвитку інститутів місцевого самоврядування [12, с. 91].

На думку О. Прієшкіної, принципи, що гарантують право на участь у місцевому самоврядуванні, необхідно «тлумачити в розширювальному аспекті як принципи дотримання прав і свобод людини та громадянина на рівні локальної демократії. Тому навіть незначне порушення законності, недотримання прав і свобод людини в діяльності місцевого самоврядування розцінюються як зазіхання і попрання принципів демократії та громадянського суспільства. Відтак закріплені та гарантовані Конституцією України права і свободи людини обумовлюють та визначають основну і повсякденну діяльність органів місцевого самоврядування» [13, с. 52–53]. Інші науковці В. Головченко та О. Корпань вказують, що «до конституційних принципів місцевого самоврядування можна віднести такі: пріоритет прав людини, ... захист прав, свобод і законних інтересів громадян, ... додержання балансу інтересів особи, суспільства та держави тощо» [14, с. 14].

Неможливо залишити поза увагою і функції органів місцевого самоврядування, під котрими розуміють такі напрями їх діяльності, які висловлюють волю та інтереси населення, що проживає на території органу й відповідають потребам суспільного життя і закономірностям розвитку держави. Іншими словами, це головні напрями діяльності органів місцевого самоврядування. Функції органів місцевого самоврядування є похідними від цілей і завдань територіальних громад місцевого самоврядування [15, с. 22].

Дослідники виділяють наступні основні функції органів місцевого самоврядування, які визначають їх місце і роль у процесі забезпечення основних прав та свобод людини і громадянина: 1) забезпечення оптимального соціально-економічного та культурного розвитку відповідних територіальних громад; 2) забезпечення реальної участі жителів територіальних громад

у вирішенні питань місцевого значення та суспільно-державних справах; 3) забезпечення задоволення потреб населення в соціально-культурних, комунально-побутових та інших життєво важливих послугах. При цьому забезпечення прав і свобод людини є наслідком, результатом реалізації їх функцій, тобто кінцевою метою їх діяльності – вирішенням питань місцевого значення [4, с. 29–30; 5, с. 25–26].

Провідні сучасні фахівці, аналізуючи місцеве самоврядування, звертають увагу на його системний характер. Так, на думку В.І. Борденюка, «самоврядування (самокерування, самоуправління) є органічною властивістю, що притаманна суспільству як цілісній динамічній соціальній системі, де відбуваються процеси самоорганізації та саморегуляції» [16]. В.В. Мамонова уточнює: «Система місцевого самоврядування є складовою частиною публічного управління в державі поряд із системою державного управління, де за своєю природою ... є децентралізованим компонентом системи публічного управління, виступає організаційно-політичною структурою із забезпечення життєдіяльності населення відповідно до державних стандартів» [17, с. 342].

Цю думку поділяє також О.С. Ігнатенко, який, зокрема, зазначає: «Однією з характерних особливостей місцевого самоврядування є те, що воно діє як певна система або той організаційно-правовий механізм, завдяки якому територіальні громади безпосередньо і через органи місцевого самоврядування здійснюють функції та повноваження місцевого самоврядування. При елементній характеристиці системи місцевого самоврядування слід чітко розрізняти, по-перше, систему місцевого самоврядування взагалі і, по-друге, систему місцевого самоврядування конкретного села, селища, міста. Якщо система місцевого самоврядування конкретного села, селища, міста є цілісним утворенням, то система місцевого самоврядування взагалі за своїм характером є системним комплексом, який включає як системи місцевого самоврядування конкретних сіл, селищ, міст, так і районні та обласні ради – органи місцевого самоврядування, що представляють у районах та областях спільні інтереси територіальних громад сіл, селищ, міст» [18].

Звісно, базовим суспільствоутворювальним елементом, основним стрижнем місцевого самоврядування в Україні є територіальна громада. Від її якісних характеристик, дієвості, здатності вирішувати питання місцевого значення залежить загальний поступ суспільства й держави [19]. Утім, у сучасній науці не існує цілісної, розвиненої теорії розвитку територіальної громади. Забезпечення правової, організаційної та фінансової автономії місцевого самоврядування – одна з головних передумов гарантування місцевого самоврядування, а звідси й розбудови демократичної держави та громадянського суспільства.

На сучасному етапі розвитку українського суспільства функціонування інституту виборів на місцевому рівні є одним із найпереконливіших свідчень і критеріїв просування суспільства на шляху демократизації. Адже місцеве самоврядування – це той рівень влади, який найбільш наближений до населення, ним формується і йому підконтрольний, на якому вирішуються питання задоволення основних життєвих потреб населення [20].

Метою реформування місцевого самоврядування в Україні є підвищення якості життя людини за рахунок створення умов для сталого розвитку територіальних громад як самостійних та дієздатних соціальних спільнот, члени яких матимуть можливість ефективно захищати власні права та інтереси шляхом участі у вирішенні питань місцевого значення. Серед основних принципів, на яких має ґрунтуватися концепція сталого розвитку на місцевому рівні, можна виділити такі: керований та стратегічний характер місцевого розвитку – з урахуванням не тільки сучасних, а й потенційних потреб територіальної громади; відносність, обмежень, які існують у сфері використання природного потенціалу, що пов'язано із сучасним рівнем техніки і соціальної організації, а також із здатністю біосфери до самовідновлення; соціальна справедливість розподілу та вживання благ, зокрема запобігання надмірному використанню ресурсів, досягнення рівноваги між використанням ресурсів та екологічними можливостями території, забезпечення енергозбереження й енерговідновлення; інтеграція інноваційної, стратегічної та проектної діяльності на місцевому рівні для підвищення ефективності й результативності управління у сфері забезпечення сталого розвитку територіальної громади [21].

Висновки. Таким чином, удосконалення організації органів місцевого самоврядування на сучасному етапі та подальший їх розвиток в Україні є важливою складовою частиною збалансованого вирішення як політичних питань, так і соціально-економічних завдань на її території, кінцевим результатом чого є ефективне забезпечення прав і свобод громадян на місцях.

Література

1. Горян Е.В. Органи місцевого самоврядування у конституційно-правовому механізмі забезпечення основних прав і свобод громадян України [Текст] : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.02 – конституційне право / Е.В. Горян ; Інститут законодавства Верховної Ради України. – Київ, 2005. – 22 с.
2. Місцеве самоврядування в Україні: сучасний стан та основні напрями модернізації : наук. доп. / [редкол. : Ю.В. Ковбасюк, К.О. Ващенко, В.В. Толкованов та ін.] ; за заг. ред. д-ра наук з держ. упр., проф. Ю.В. Ковбасюка. – К. : НАДУ, 2014. – 128 с.
3. Краснов М.А. Ответственность в системе народного представительства: Методологические подходы / М.А. Краснов. – М. : ИГПРАН, 1995. – 56 с.
4. Дробуш І.В. Функції органів місцевого самоврядування в Україні / І.В. Дробуш. – К. : Ін-т держави і права ім. В.М. Корещького НАНУ, 2003. – 244 с.
5. Литвиненко І.Л. Діяльність органів місцевого самоврядування по забезпеченню конституційних прав і свобод людини та громадянина [Текст] : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.02 – конституційне право / І.Л. Литвиненко ; Нац. ун-т ім. Тараса Шевченка. – К., 2003. – 20 с.
6. Кампо В.М. Місцеве самоврядування в Україні / В.М. Кампо. – К. : Ін Юре, 1997. – 36 с.
7. Любченко П.М. Компетенція місцевого самоврядування: організаційно-правові питання реалізації [Текст] : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.02 – конституційне право / П.М. Любченко ; Нац. юрид. акад. ім. Я. Мудрого. – Харків, 1998. – 17 с.
8. Чайка І. Залучення громадськості до участі в процесі надання комунальних послуг / І. Чайка // Розвиток місцевої демократії: забезпечення прав громадян на здійснення місцевого самоврядування: Збірник матеріалів конференції (м. Київ, 21–22 грудня 1998 р.). – К., 1999. – С. 44–50.
9. Всесвітня декларація місцевого самоврядування // Місцеве і регіональне самоврядування в Україні. – 1995. – № 1–2. – С. 13–15.

10. Коссей В. Европейские стандарты местного самоуправления / В. Коссей // Юридический вестник. – 1997. – № 2. – С. 90–98.
11. Любченко П.М. Принципы місцевого самоврядування / П.М. Любченко // Проблеми законності: Зб. наук. праць. – Харків, 2001. – Вип. 50. – С. 41–48.
12. Кутафин О.Е., Фадеев В.И. Муниципальное право Российской Федерации / О.Е. Кутафин. – М. : Юристъ, 1997. – 428 с.
13. Прієшкіна О.В. Місцеве самоврядування в Україні: правове регулювання безпосередньої демократії : навч. посібник / О.В. Прієшкіна. – К. : Кондор. – 2004. – 336 с.
14. Головченко В., Корпань О. Конституційні принципи місцевого самоврядування / В. Головченко // Право України. – 1998. – № 3. – С. 14–17.
15. Батанов О. Функції територіальних громад як специфічних суб'єктів конституційного права / О. Батанов // Право України. – 1998. – № 8. – С. 21–24.
16. Борденюк В.І. Місцеве самоврядування та державне управління: конституційно-правові основи співвідношення та взаємодії : [монографія] / В.І. Борденюк. – К. : Парлам. вид-во, 2007. – 576 с.
17. Мамонова В.В. Система місцевого самоврядування / В.В. Мамонова // Енциклопедія державного управління : у 8 т. / Нац. акад. держ. упр. при Президентові України ; наук.-ред. колегія : Ю.В. Ковбасюк (голова) та ін. – К. : НАДУ, 2011. – Т. 5. – 2011. – С. 342–344.
18. Загальні засади місцевого самоврядування в Україні : підручник / за заг. ред. В.М. Вакулєнка, М.К. Орлатого. – К. : НАДУ ; Вид-во «Фенікс», 2010. – 400 с.
19. Шаповалов О.В. Надаймо самостійності, вивільнімо динамізм та енергію [Текст] / О.В. Шаповалов // Віче. – 2006. – № 5–6 (170–171). – С. 39–40.
20. Мадьярова А.В. Принципи і критерії визначення державних повноважень, які можуть передаватися органам місцевого самоврядування / А.В. Мадьярова // Підготовлено для системи Консультант Плюс. – К., 2006. – 78 с.
21. Толкованов В.В. Модернізація служби в органах місцевого самоврядування: нові підходи та інноваційні інструменти / В.В. Толкованов // Актуальні проблеми державного управління : зб. наук. пр. ОРИДУ НАДУ. – Одеса, 2011. – IV т. – С. 238–246.

А н о т а ц і я

Магновський І. Й. Особливості забезпечення основних прав і свобод громадян України органами місцевого самоврядування. – Стаття.

У статті в конституційно-правовому аспекті висвітлено особливості забезпечення основних прав і свобод громадян України органами місцевого самоврядування з огляду сьогодення. Констатовано, що вдосконалення місцевого самоврядування на сучасному етапі та подальший його розвиток в Україні є важливою складовою частиною збалансованого вирішення як політичних питань, так і соціально-економічних завдань на її території, кінцевим результатом чого є ефективне забезпечення прав і свобод громадян на місцях.

Ключові слова: права і свободи громадян, місцеве самоврядування, децентралізація управління, територіальна громада, функції органів місцевого самоврядування.

А н н о т а ц і я

Магновский И. И. Особенности обеспечения основных прав и свобод граждан Украины органами местного самоуправления. – Статья.

В статье в конституционно-правовом аспекте освещены особенности обеспечения основных прав и свобод граждан Украины органами местного самоуправления с учетом настоящего времени. Констатировано, что совершенствование местного самоуправления на современном этапе и дальнейшее его развитие в Украине является важной составляющей сбалансированного решения как политических вопросов, так и социально-экономических задач на ее территории, конечным результатом чего является эффективное обеспечение прав и свобод граждан на местах.

Ключевые слова: права и свободы граждан, местное самоуправление, децентрализация управления, территориальная громада, функции органов местного самоуправления.

S u m m a r y

Mahnovskyi I. Y. Features of human rights and fundamental freedoms Ukraine provided by local authorities. – Article.

In an article in the constitutional and legal aspects highlighted features of human rights and fundamental freedoms Ukraine provided by local authorities in view of the present. It says that the purpose of local government reform in Ukraine is to improve quality of life by creating conditions for sustainable development of local communities as independent and viable social communities whose members will be able to effectively protect their rights and interests through participation in solving local problems.

Key words: the rights and freedoms of citizens, local government, decentralization of management, local community functions of local government.

УДК 347.425

*Д. О. Маріц***СТРОКИ ТА ТЕРМІНИ В ІНФОРМАЦІЙНИХ
ПРАВОВИХ ВІДНОСИНАХ**

Постановка проблеми. Інформаційне право, як галузь права, в умовах сучасності, перебуває на етапі становлення. Однак спостерігається тенденція щодо збільшення нормативно – правових актів, які покликані врегульовувати інформаційні правові відносини. Втім, такий масив законодавчої бази потребує певної узгодженості та систематизації. Неузгодженість понятійного апарату, суперечливість норм, а подекуди і відсутність правового регулювання інформаційних правовідносин, спричиняє ситуацію, яка ускладнює та певною мірою унеможлиблює їх належне врегулювання. Так, вивчаючи на аналізуючи строки та терміни у інформаційному праві, необхідно виходити з того, яке місце, роль та значення вказаної галузі. Реалізація інформаційних прав пов'язується із строками здійснення таких прав. А відтак оборот інформації в суспільстві пов'язаний із строками її створення, використання, передачі (надання), зберігання, знищення. Відповідно, кожен із цих етапів відзначається певним проміжком часу, з яким і пов'язуються відповідні правові наслідки. Однак роль та значення кожного строку носить окремий характер і виконує певну функцію, що впливає на динаміку таких правовідносин. Крім того, інформаційне право є комплексною галуззю права, що певною мірою ускладнює дослідження темпоральних категорій. З огляду на це існує потреба в з'ясуванні теоретичного підґрунтя правового регулювання строків в інформаційних правовідносинах, а також формулювання таких підходів до правозастосування, що дозволили б уникнути негативних наслідків неузгодженості норм чинного законодавства. На підставі цього мета даного дослідження полягає в аналізі строків та термінів в інформаційних правових відносинах, на основі нормативно-правових актів, судової практики та спеціальної юридичної літератури.

Ступінь наукової розробки теми. Темпоральні категорії в праві зумовлюють постійний інтерес науковців до їх правового регулювання. Строки і терміни досліджували представники різних галузей права, зокрема О.В. Андрійчук, А.В. Баб'як, О.М. Борщевська, Т.М. Вахонєва, С.В. Вишновецька, С.О. Заїка, К.В. Кальян, В.А. Липа, В.В. Луць, Г.Я. Мацків, Д.О. Олейніков,

М.О. Сорока, Б.А. Сташків, В.А. Стрільчук, Н.В. Черногор, Ю.О. Шекера, О.В. Шовкова. Втім, правове регулювання строків та термінів в інформаційних правових відносинах на даний час не знайшло відображення в працях правознавців, що й обумовлює актуальність даного дослідження.

Мета. Так, серед основних завдань, які ми перед собою ставимо, в межах даної публікації: аналіз окремих норм законодавства, які передбачають реалізацію суб'єктивних інформаційних прав осіб у певний строк; вироблення критеріїв для класифікації строків (термінів) у визначеній сфері; здійснення класифікації строків (термінів) в інформаційних правовідносинах.

Виклад основного матеріалу. Право на доступ до інформації передбачено і гарантовано Конституцією України [1]. Конституційне право людини, яке визначене у ст. 34, а саме право кожного на свободу думки і слова, на вільне вираження своїх поглядів і переконань; право вільно збирати, зберігати, використовувати і поширювати інформацію усно, письмово або в інший спосіб на свій вибір, знайшло подальше відображення і в низці інших нормативно-правових актів. Серед них – Закони України «Про доступ до публічної інформації» [2], «Про інформацію» [3], «Про звернення громадян» [4], «Про захист персональних даних» [5]. Так, реалізація інформаційних прав пов'язується зі строками або термінами, які являються невід'ємною частиною інформаційних правовідносин та виконують регулятивну функцію щодо їх впорядкування. Так, досліджуючи строки в даних правовідносинах, варто відзначити, що у Цивільному кодексі України [6] (далі – ЦК України) у ч. 1, 2 ст. 251 міститься визначення поняття строку та терміну, де вперше на законодавчому рівні визначено їх принципову різницю. Згідно з наведеною статтею строком є певний період у часі, зі впливом якого пов'язана дія чи подія, яка має юридичне значення. Терміном є певний момент у часі, з настанням якого пов'язана дія чи подія, яка має юридичне значення. Втім, незважаючи на велику кількість наукових досліджень, які проводились вченими в різний час, існує неоднозначність поглядів щодо визначення місця строків у системі юридичних фактів. Протилежність думок полягає в тому, що деякі вчені відносять строк до юридичних фактів (В.П. Ємельянов, О.О. Красавчиков, Є.О. Суханов), а деякі притримуються протилежної думки (В.В. Луць, С.І. Реутов, О.В. Шовкова). Так, юридичний факт є умовою виникнення, зміни або припинення правових відносин, з якими норма права пов'язує настання юридичних наслідків. Виходячи із цього, строк або термін не може сам по собі породжувати правові наслідки, як і вплив часу взагалі. Як зазначає В.В. Луць, строк не відноситься ні до дій, ні до подій, як і не займає окремого місця в системі юридичних фактів [7, с. 18], на відміну від висловленої протилежної точки зору В.П. Грибанова [8, с. 42]. Строк як період у часі включає в себе три елементи: початок, перебіг та закінчення. У зв'язку із цим редакція ч. 1 ст. 251 ЦК України викликає непогодження, оскільки законодавець не бере до уваги ані початок строку, ані сам перебіг, а пов'язує настання

юридичних наслідків лише зі впливом певного періоду в часі [9, с. 42]. Таким чином, строки або терміни набувають юридичного значення лише у зв'язку з правовими наслідками, які вони породжують. Строки визначаються нормами права, учасниками інформаційних правовідносин та судом. А відтак юридичним фактом буде вчинення певної дії або утримання від її вчинення, бездіяльність, випадок або обставина непереборної сили, яка настала або не настала в певний строк або термін. Отже, строк (термін) являється критерієм відліку часу, з початком, перебігом, настанням або припиненням якого пов'язуються юридичні наслідки.

Так, і спектр інформаційних правовідносин є надзвичайно широким, різноманітність строків, які регулюються нормами інформаційного права, зумовлює потребу в їх класифікації. А відтак підставою для класифікації строків (термінів) можуть слугувати такі критерії: 1) мета (або призначення) для якої встановлюються строки; 2) спосіб їх визначення; 3) спосіб обрахування; 4) можливість зміни. На підставі цього темпоральні категорії в інформаційних правовідносинах можна класифікувати таким чином: 1) за призначенням: строки здійснення суб'єктивних інформаційних прав (строк існування суб'єктивного права; безстрокові суб'єктивні інформаційні права); присічні строки; строки захисту інформаційних прав; 2) за правовими наслідками: правовстановлюючі, правоприпиняючі, правозмінюючі; 3) за підставами встановлення: законні; договірні; судові; 4) за ступенем самостійності сторін: диспозитивні та імперативні; 5) за способами визначення: строки, які визначаються календарною датою; певним періодом у часі; вказівкою на подію, яка має неминуче настати; 6) за ступенем визначеності: визначені строки; невизначені строки; 7) за порядком обрахування: з наступного дня після відповідної календарної дати або настання події, з якою пов'язано його початок; з відповідної дати, з якою пов'язано його початок.

Таким чином, строки (терміни) в інформаційних відносинах можуть мати місце як у приватній, так і в публічній сфері. Так, отримання інформації, як зазначає І.Г. Фурман, може відбуватись в активній та пасивній формах [10, с. 700]. Так, розглядаючи питання строків здійснення інформаційних суб'єктивних прав, реалізація яких пов'язується саме з активною поведінкою суб'єкта, що виражається в можливості, наприклад, подання запиту або звернення до уповноваженої особи та в межах відповідних строків отримати відповідь. Пасивна форма може мати місце зокрема у випадку, коли електронна петиція, яка в установленій строк не набрала необхідної кількості голосів на її підтримку, після завершення строку збору підписів на її підтримку розглядається як звернення громадян. Тобто в такому випадку з боку зацікавлених осіб не потребується вчинення жодних додаткових (активних) дій, оскільки в силу закону, зі впливом встановленого строку, така електронна петиція автоматично розглядається як звернення громадян. Таким чином, можна говорити і про змішану форму отримання інформації, в силу закону.

Строки та терміни є численними та різноманітними, відповідно, і призначення строків є різним. Тому в межах даної публікації ми розглянемо

лише деякі види строків в інформаційних правовідносинах, зокрема окремі строки здійснення інформаційних прав (строки розгляду запитів та звернень; строки зберігання інформації; строки отримання інформації) та правоприпиняючі строки (строки знищення інформації).

У контексті строків здійснення суб'єктивних інформаційних прав, вважаємо, реалізація таких прав певною мірою виражається в можливості отримання відповіді, в певний строк, на запит або звернення зацікавленої особи, так і отримання інформації, доступ до якої не є обмеженим. Таким чином, право на інформацію, що гарантується Конституцією України, є безстроковим правом, яким наділяється особа протягом свого життя, і може реалізовувати його в міру своїх особистих потреб та потреб, які забезпечують її соціальне буття. Якщо виходити зі змісту ст. 1 Закону України «Про звернення громадян», то суть звернення полягає в реалізації соціально-економічних, політичних та особистих прав і законних інтересів громадян. Так, громадяни можуть звернутись із заявою, скаргою, клопотанням, зауваженнями, пропозиціями до органів державної влади, місцевого самоврядування, об'єднань громадян, підприємств, установ, організацій незалежно від форм власності, засобів масової інформації, посадових осіб відповідно до їх функціональних обов'язків.

У свою чергу, згідно зі ст. 5 Закону України «Про доступ до публічної інформації» доступ до інформації забезпечується шляхом надання інформації за запитами на інформацію. Статтею 3 зазначеного Закону право на доступ до публічної інформації гарантується максимально спрощеною процедурою подання запиту та отримання інформації. Так, запит на інформацію – це прохання особи до розпорядника інформації надати публічну інформацію, що знаходиться в його володінні.

Таким чином, відмінність між запитом та зверненням полягає в наступному: запит передбачає надання інформації, що знаходиться у володінні розпорядника такої інформації, а звернення – прохання вчинити певні дії, викладені в пропозиціях, заявах, скаргах, зверненнях, клопотаннях. Автор звернення повідомляє уповноваженій особі певну інформацію і, базуючись на цьому, просить вчинити певні дії. Тому при наданні відповіді щодо звернення створюється нова інформація, на відміну від запиту, коли розпорядник надає інформацію або копію документа, які знаходяться в його володінні. В окремих випадках в документі може міститися і прохання надати інформацію (документ), і інше прохання. Тоді документ у відповідній частині розглядається як запит на інформацію, а в іншій частині – як звернення. Право подання запитів на інформацію належить фізичним та юридичним особам, об'єднанням громадян без статусу юридичної особи. Щодо звернень громадян, то таким правом наділяються лише фізичні особи.

Так, згідно зі ст. 5 Закону України «Про звернення громадян», законодавець висуває вимоги до звернення, яке може бути усним або письмовим. Якщо звернення оформлено без дотримання вимог, то воно повертається заявникові не пізніше як через десять днів від дня його надходження. Таким чином, початок перебігу строку починається не за загальним пра-

вилом, як зазначено в ст. 253 ЦК України (із наступного дня після відповідної календарної дати або настання події, з якою пов'язано його початок.), а з дня надходження звернення, що можна визначити як особливість даних правовідносин. Водночас якщо питання, порушені у зверненні, не відносяться до повноважень органу, до якого воно надійшло, то воно в термін не більше п'яти днів пересилається ним за належністю відповідному органу чи посадовій особі, про що повідомляється громадянину, який подав звернення. У разі якщо звернення не містить даних, необхідних для прийняття обґрунтованого рішення органом чи посадовою особою, воно в той же термін повертається громадянину з відповідними роз'ясненнями. Певною мірою можна говорити і про конфіденційний характер інформації, що міститься у зверненні. Так, не підлягає розголошенню інформація, що є приватною для особи, відомостей, що становлять державну або іншу таємницю, яка охороняється законом. Крім того, розголошенню не підлягає на прохання громадянина інформація про його прізвище, місце проживання та роботи, що також становить конфіденційну інформацію. Так, строк має значення не лише у випадку надання відповіді на звернення, а й у випадку можливості подання скарги як виду звернення. Законом передбачений річний строк пред'явлення скарги з моменту прийняття рішення, але не пізніше одного місяця з часу ознайомлення громадянина з прийнятим рішенням. Скарги, подані з порушенням зазначеного терміну, не розглядаються, що свідчить про присічний характер такого строку. Водночас вважаємо, що назва статті 17 («Термін подання скарги») Закону України «Про звернення громадян» має некоректну назву. Оскільки «термін» визначається календарною датою або вказівкою на подію, яка має неминуче статися. Тому в даному випадку має застосовуватись слово «строк» а не «термін» у назві статті. На наш погляд, назва ст. 17 Закону України «Про звернення громадян» має бути викладена в такій редакції: «Строк подання скарги». Аналізуючи зміст ст. 20 Закону України «Про звернення громадян», приходимо до висновку, що за загальним правилом строк розгляду звернення складає один місяць, крім випадків, коли інформація, що міститься у зверненні, не потребує додаткового вивчення, розглядається невідкладно, але не пізніше п'ятнадцяти днів від дня їх отримання. Отже, «невідкладність» у даному випадку не можна розглядати як оціночну категорію, адже законодавець визначає граничний строк розгляду такого звернення, що складає 15 днів, так не можна говорити і про невизначений характер такого строку. Невизначені строки є досить поширеними в нормативно-правових актах, і законодавець оперує такими поняттями, як «розумний строк», «у момент», «невідкладно», «негайно», без зазначення конкретного іншого строку. Однак за змістом наведеної норми застосування слова «невідкладно» жодним чином не впливає на швидкість розгляду такого звернення і не вносить додаткової визначеності в регулюванні даних правовідносин. Водночас, якщо в місячний термін вирішити порушені у зверненні питання неможливо, керівник відповідного органу, або його заступник встановлюють необхідний термін для його розгляду, про що повідомляється особі,

яка подала звернення. Таким чином, йде мова про пільговий (додатковий) строк, який визначається в кожному конкретному випадку окремо. При цьому загальний строк вирішення питань, порушених у зверненні, не може перевищувати сорока п'яти днів. Такий 45-денний строк являється граничним строком або ж максимальним строком розгляду будь-якого звернення. Втім, як зазначається в абз. 2 ст. 20 Закону України «Про звернення громадян», на обґрунтовану письмову вимогу громадянина термін розгляду може бути скорочено від встановленого цією статтею терміну. Тобто йде мова про скорочений строк розгляду звернення. Втім, формулювання наведеної норми, викликає певні питання. Зокрема, така вимога може стосуватись лише місячного строку, в межах якого має бути надана відповідь, або ж граничного 45 денного строку, для розгляду звернення, яке потребує додаткового вивчення? Таким чином, може скластися ситуація, коли особа може скористатись наданим їй правом на скорочений строк розгляду звернення, однак якщо в такий строк вирішити порушені питання неможливо, буде застосовано граничний строк, який складає 45 днів. Звідси випливає, що скорочений строк розгляду стосується тих звернень, які не потребують додаткового вивчення.

Так, окремою формою звернення являється електронна петиція. Подання електронної петиції передбачає заповнення спеціальної форми на офіційному веб-сайті органу, якому вона адресована, або веб-сайті громадського об'єднання, яке здійснює збір підписів на підтримку електронних петицій, та розміщує текст електронної петиції. Закон розмежовує поняття строку оприлюднення петиції та дати оприлюднення петиції. Строком оприлюднення петиції на відповідному офіційному сайті є два робочих дні з дня надсилання її автором (ініціатором). Дата оприлюднення електронної петиції на офіційному веб-сайті – це дата початку збору підписів на її підтримку. Знову ж таки, в нормах права спостерігається певна невідповідність та неузгодженість термінології. Так, якщо йдеться про дату оприлюднення петиції, то доречніше говорити про термін оприлюднення петиції. Адже згідно з ч. 2 ст. 252 ЦК України термін визначається календарною датою або вказівкою на подію, яка має неминуче настати. У зв'язку з необхідністю приведення у відповідність термінології в окремих Законах із термінологією ЦК України пропонуємо викласти абз. 8 ст. 231 Закону України «Про звернення громадян» у такій редакції: «Термін оприлюднення електронної петиції на офіційному веб-сайті відповідно до Президента України, Верховної Ради України, Кабінету Міністрів України, відповідного органу місцевого самоврядування або на веб-сайті громадського об'єднання є датою початку збору підписів на її підтримку». Відмова в оприлюдненні петиції, якщо вона не відповідає встановленим вимогам, повідомляється автору (ініціатору) не пізніше двох робочих днів із дня її надсилання. Якщо петиція (адресована Президенту України, Верховній Раді України, Кабінету Міністрів України) передбачає збір підписів на її підтримку то строк їх збору складає не більше трьох місяців з дня оприлюднення петиції, не менш як 25000 підписами громадян. Вимоги до

кількості підписів громадян на підтримку електронної петиції до органу місцевого самоврядування та строку збору підписів визначаються статутом територіальної громади. Електронна петиція, збір підписів на підтримку якої здійснювався через веб-сайт громадського об'єднання і яка протягом установленого строку набрала необхідну кількість підписів на її підтримку, не пізніше наступного дня після набрання необхідної кількості підписів надсилається громадським об'єднанням органу, якому адресована петиція. Інформація про початок розгляду електронної петиції, яка в установленій строк набрала необхідну кількість голосів на її підтримку, оприлюднюється на офіційному веб-сайті відповідного органу місцевого самоврядування не пізніш як через три робочі дні після набрання необхідної кількості підписів на підтримку петиції, а в разі отримання електронної петиції від громадського об'єднання – не пізніш як через два робочі дні після отримання такої петиції. Розгляд електронної петиції здійснюється невідкладно, але не пізніше десяти робочих днів із дня оприлюднення інформації про початок її розгляду. Відповідь на електронну петицію не пізніше наступного робочого дня після закінчення її розгляду оприлюднюється на офіційному веб-сайті органу, якому вона була адресована, а також надсилається в письмовому вигляді автору (ініціатору) електронної петиції та відповідному громадському об'єднанню, яке здійснювало збір підписів на підтримку відповідної електронної петиції. Так, можна говорити і про строки зберігання інформації, адже інформація про кількість підписів, одержаних на підтримку електронної петиції, та строки їх збору зберігається не менше трьох років із дня оприлюднення петиції.

В інформаційних правових відносинах, які виникають на підставі запиту, строки їх розгляду та надання відповіді є меншими, на відміну від звернень. Так, згідно із Законом України «Про доступ до публічної інформації» строк для відповіді складає не пізніше п'яти робочих днів із дня отримання запиту. В окремих випадках, якщо запит на інформацію стосується інформації, необхідної для захисту життя чи свободи особи, щодо стану довкілля, якості харчових продуктів і предметів побуту, аварій, катастроф, небезпечних природних явищ та інших надзвичайних подій, що сталися або можуть статись і загрожують безпеці громадян, відповідь має бути надана не пізніше 48 годин із дня отримання запиту. Законом України «Про доступ до публічної інформації» встановлено максимальний (граничний) строк, що складає 20 робочих днів, для надання відповіді, в разі якщо запит стосується надання великого обсягу інформації або потребує пошуку інформації серед значної кількості даних. За таких обставин на розпорядника інформації покладається обов'язок у письмовій формі повідомити запитувача не пізніше п'яти робочих днів із дня отримання запиту. Втім, не пізніше п'яти робочих днів розпорядник має надати відповідь на запит, а не повідомити про продовження строку. Тому вбачається, що строк для повідомлення запитувача інформації про продовження строку розгляду запиту має бути меншим, а не дорівнювати загальному строку для надання відповіді. Так, у запитах щодо публічної інформації мають місце призупиняючи

строки, якщо запитувана інформація не може бути надана для ознайомлення в передбачені строки в разі настання обставин непереборної сили. У такому випадку розпорядник інформації має визначити пільговий строк, в який буде задоволено запит.

Строки та терміни є численними та різноманітними, втім призначення кожного з них пов'язується з виникненням, здійсненням, зміною або припиненням інформаційних правовідносин, що супроводжується оборотом інформації в суспільстві, або ж, як зазначається в деяких джерелах, «життєвим циклом інформації». У процесі обороту інформації існують етапи зберігання і знищення інформації. Так, згідно зі ст. 20 Закону України «Про інформацію» за порядком доступу інформація поділяється на відкрити інформацію та інформацію з обмеженим доступом. У ч. 1 ст. 21 названого Закону інформацією з обмеженим доступом є конфіденційна, таємна та службова інформація. Таким чином, строк зберігання інформації пов'язується з конкретним видом інформації та порядком доступу до неї. Інформація закріплюється на певному носії. З розвитком науки і техніки з'являються все досконаліші технології збереження інформації та різновиди носіїв. Традиційні носії інформації поступово витискаються новими. Втім, серед традиційних носіїв зберігання інформації можна назвати: паперові, фотографічні, електромагнітні, цифрові. Втім, варто відзначити, що строк зберігання інформації має відповідати гарантійному строку на відповідний носій інформації, для забезпечення схоронності відповідної інформації. Як відомо, не може бути нічого вічного, і знову ж таки, не випадково це пов'язано з фактором часу і його сплином.

У ст. 10 Закону України «Про інформацію» визначені види інформації за змістом. Перелічені в названій статті види інформації регулюються окремими галузями права. Втім, Конституцією України та зазначеним Законом передбачено можливість доступу до інформації, запитувачів такої інформації. Відтак це обумовлюється необхідністю належного зберігання такої інформації. Інформація має бути збережена на відповідному носії, про що ми вже зазначали вище. Таким чином, у розрізі досліджуваної проблематики паперовий носій являється найбільш характерним у контексті подання запитів та звернень (за винятком електронних петицій).

Так, строк зберігання документа – період обов'язкового зберігання службового документа, визначений законодавством унаслідок проведення експертизи його цінності. Нормативною основою зберігання документів являється наказ Міністерства юстиції України «Про затвердження Правил організації діловодства та архівного зберігання документів у державних органах, органах місцевого самоврядування, на підприємствах, в установах і організаціях» від 18.06.2015 № 1000/5 [11]. Таким чином, під час проведення експертизи цінності документів у діловодстві вирізняють чотири групи справ: постійного зберігання; тривалого (понад 10 років) зберігання; тимчасового зберігання (до 10 років включно); ті, що підлягають знищенню у зв'язку із закінченням строків їх зберігання. Строк зберігання документів обчислюється з 01 січня року, наступного за роком закінчення справи.

Наприклад, обчислення строку зберігання справ, завершених у 2014 році, починається з 01 січня 2015 року. Справи, відібрані для знищення, передаються організаціям із заготівлі вторинної сировини за накладними, в яких зазначається вага макулатури, що передана для переробки. Дата здачі документів, їх вага та номер накладної вказуються в актах про вилучення документів для знищення.

Аналізуючі строки знищення інформації, вважаємо що представлена стаття буде не повною, якщо не проаналізувати судову практику із цього питання. Отже, наведемо такий приклад.

Так, ОСОБА_1 звернувся в суд з позовом до Христинівського РВ УМВС України в Черкаській області і прохає визнати протиправними дії відповідача – Христинівського РВ УМВС України в Черкаській області в частині знищення раніше встановленого законодавством України терміну відмовного матеріалу за його заявою від 27.12.2004 року про викрадення з автомобіля документів; стягнути з відповідача на його користь понесені ним судові витрати.

Згідно з наказом МВС України № 519 від 04.06.2002 року строк зберігання журналів реєстрації заяв і повідомлень про злочини, що вчинені або готується складає – 5 років, а строк зберігання матеріалів про відмову в порушенні кримінальної справи складає – 3 роки. А тому 10.03.2008 року створена в Христинівському РВ УМВС комісія, виконуючи вимоги зазначеного наказу, відібрала та знищила всі відмовні матеріали за 2004 рік, а також журнал обліку відмовних матеріалів за 2004 рік, про що складено відповідний акт.

Відповідач фактично знищив відмовний матеріал за заявою від 27.12.2004 року до закінчення терміну його архівного зберігання, оскільки п'ятирічний термін зберігання архівного зберігання усіх відмовних матеріалів за 2004 рік закінчується лише 31.12.2009 року і їх знищення можливе не раніше 01.01.2010 року.

Суд постановив, визнати протиправними дії відповідача – Христинівського РВ УМВС України в Черкаській області в частині знищення раніше встановленого законодавством України терміну відмовного матеріалу за заявою ОСОБА_1 від 27.12.2004 року про викрадення з автомобіля документів. Стягнути з Христинівського РВ УМВС України в Черкаської області на користь ОСОБА_1 3,40 грн. держмита [12].

Отже, виходячи із наведеної справи, йдеться про порушення інформаційних прав: безпідставне, дострокове знищення інформації посадовою особою. Крім того, що така дія визнається протиправною і на правопорушника покладається сплата державного мита жодних інших санкцій на порушника не покладається. Однак ст. 27 Закону України «Про інформацію» передбачає, що порушення законодавства України про інформацію тягне за собою дисциплінарну, цивільно-правову, адміністративну або кримінальну відповідальність згідно із законами України. У даному випадку передбачені стягнення визначені в ст. 24 Кодексу України про адміністративні правопорушення [13] (зокрема, штраф). Втім, у ст. 2123 Кодексу України про

адміністративні правопорушення відсутні норми, які б передбачала розмір штрафу на знищення інформації.

Обіг інформації обумовлюється також і використанням електронних документів. Згідно з абз. 2 ст. 13 Закону України «Про електронні документи та електронний документообіг» строк зберігання електронних документів на електронних носіях інформації повинен бути не меншим від строку, встановленого законодавством для відповідних документів на папері. Законом України «Про захист персональних даних» у ст. 8 передбачено право фізичної особи на знищення своїх персональних даних будь-яким володільцем та розпорядником персональних даних, якщо ці дані обробляються незаконно чи є недостовірними, а також відкликати згоду на обробку персональних даних. Втім постає питання, яким чином така фізична особа може переконатись у знищення персональних даних щодо неї? Видається, що така процедура має бути законодавчо визначена шляхом внесення змін до Закону України «Про захист персональних даних».

Окремим видом таємної інформації є державна таємниця, правове регулювання суспільних відносин, пов'язаних із віднесенням інформації до державної таємниці, засекречуванням, розсекречуванням її матеріальних носіїв та охороною державної таємниці з метою захисту національної безпеки України, визначається Законом України «Про державну таємницю» [14]. Строк зберігання інформації залежить від ступеня секретності («особливої важливості», «цілком таємно», «таємно») та грифу, який встановлено на документи, вироби або інші матеріальні носії цієї інформації. Моментом віднесення інформації до державної таємниці є час опублікування Зводу відомостей, що становлять державну таємницю, до якого включена ця інформація, чи зміни до нього у порядку, встановленому Законом. Законом України «Про державну таємницю» в ст. 13 визначені максимальні строки зберігання інформації, що становить державну таємницю. Так, для інформації із ступенем секретності «особливої важливості» – 30 років, для інформації «цілком таємно» – 10 років, для інформації «таємно» – 5 років. Водночас Президент України має право в односторонньому порядку встановлювати більш тривалі строки, ніж ті, що ми назвали вище. Втім, зазначимо, що важливим моментом у реалізації прав щодо доступу до інформації є те, що секретною залишається частина інформації, тобто відомостей, що її складають, а не сам документ. Таким чином, засекречування документів здійснюється лише в частині відомостей, що становлять державну таємницю. У разі подання запиту на документ, частина якого засекречена, доступ до такого документа забезпечується в частині, що не засекречена.

До інформації з обмеженим доступом відноситься і службова інформація. Перегляд документів із грифом «Для службового користування» проводиться з метою підтвердження наявності або відсутності в них відомостей, що становлять службову інформацію, не рідше ніж один раз на п'ять років. У результаті такого перегляду строк обмеження доступу до справ (документів) може бути продовжений або ж гриф «Для службового користування» скасовується. Зі спливом строку зберігання такі документи

підлягають знищенню. Знищення відбувається шляхом подрібнення носіїв інформації або в інший спосіб (спалювання, розплавлення, розчинення тощо), який виключає можливість їх прочитання та відновлення. Електронні носії інформації знищуються або переробляються в спосіб, що виключає можливість повного або часткового відновлення збереженої на них інформації. Постанова Кабінету Міністрів України «Про затвердження типової інструкції про порядок ведення обліку, зберігання, використання і знищення документів та інших матеріальних носіїв інформації, що містять службову інформацію» від 19.10.2016 року № 736 [15] не містить окремих застережень в частині строків знищення службової інформації, в зазначеній постанові лише зазначається про процедуру підготовки таких справ до архівного зберігання. Тому, видається, якщо строк зберігання таких документів спливає, то вилучення та знищення документації має відбутись в межах розумного строку. Якщо в акт про вилучення для знищення документів включено документи з грифом «Для службового користування» та іншими грифами обмеженого доступу, що застосовуються в установі, ці документи знищуються шляхом подрібнення до стану, що виключає можливість їх прочитання та відновлення. При цьому в кінці акта додатково робиться запис про знищення відповідних документів із зазначенням прізвищ, ініціалів членів експертної комісії. Втім, питання правого регулювання знищення інформації можуть мати і разове, локальне значення і стосуватись не лише документів. Зокрема, це можуть бути відеоматеріали. Так, постанова Центральної виборчої комісії «Про знищення інформації, створеної з використанням системи відеоспостереження, відеозапису і трансляції зображення на виборах народних депутатів України 28 жовтня 2012 року» від 8 листопада 2013 року № 316 [16] передбачала утворення комісії зі знищення інформації шляхом видалення її з програмно-технічних засобів центру обробки даних системи відеоспостереження, відеозапису і трансляції зображення за допомогою програмного забезпечення, встановленого на персональних електронно-обчислювальних машинах центру обробки даних, з гарантованим знищенням відповідно до заданих характеристик. У цій постанові був зазначений термін знищення інформації, а саме 15 листопада 2013 року.

Отже, серед підстав знищення інформації можна виокремити такі: 1) закінчення строку зберігання; 2) на вимогу особи, якщо така інформація є недостовірною, зібрана та/або обробляється незаконним шляхом; 3) моральне старіння інформації, її неактуальність; 4) внаслідок протиправних дій; 5) на підставі законодавчого акту, що має разовий характер (або локальну дію).

Однак знищення інформації може носити і захисний характер, зокрема якщо йдеться про знищення матеріальних носіїв інформації, що мають ознаки контрафактної продукції. Тому, як зазначає О.А. Скоробагатько, життєвий цикл інформації залежить від оцінки її цінності [17, с. 167].

Висновки. Таким чином, у результаті викладеного приходимо до наступних висновків та пропозицій. Так, строки та терміни виконують

регулятивну та інформаційну функцію та покликані впорядковувати інформаційні правові відносини. Строки та терміни є численними та різноманітними, втім призначення кожного з них пов'язується з виникненням, здійсненням, зміною або припиненням інформаційних правовідносин, що супроводжується оборотом інформації у суспільстві. Так, знищення інформації є кінцевим (заклучним) етапом обороту інформації. Зроблено висновок, що в інформаційних правовідносинах порядок обрахування строку має певні особливості, що зумовлює внесення змін до ст. 253 ЦК України. На підставі чого пропонується викласти ст. 253 ЦК України в такій редакції: «Перебіг строку починається з наступного дня після відповідної календарної дати або настання події, з якою пов'язано його початок, якщо інше не передбачено законом». Звісно, в межах даної статті неможливо охопити весь спектр питань, що пов'язаний із темпоральними категоріями в інформаційних правовідносинах. Оскільки одне питання переплітається з іншим або виникають інші питання, які потребують окремого дослідження. На основі проведеного дослідження представляє інтерес питання адміністративної відповідальності у випадку безпідставного, дострокового знищення інформації.

Література

1. Конституція України // Відомості Верховної Ради України. – 1996. – № 30. – Ст. 141.
2. Закон України «Про доступ до публічної інформації» // Відомості Верховної Ради України. – 2011. – № 32. – Ст. 314.
3. Закон України «Про інформацію» // Відомості Верховної Ради України. – 1992. – № 48. – Ст. 650.
4. Закон України «Про звернення громадян» // Відомості Верховної Ради України. – 1996. – № 47. – Ст. 256.
5. Закон України «Про захист персональних даних» // Відомості Верховної Ради України. – 2010. – № 34. – Ст. 481.
6. Цивільний кодекс України // Відомості Верховної Ради України // 2003. – № 40-44. – Ст. 356.
7. Луць В.В. Строки і терміни у цивільному праві : монографія / В.В. Луць – К. : Юрінком Інтер, 2013. – 320 с.
8. Грибанов В.П. Осуществление и защита гражданских прав / В.П. Грибанов. – М. : Статут, 2000. – 411 с.
9. Маріц Д.О. Строки і терміни у договорах про реалізацію майна / Д.О. Маріц // Монографія – К. : ВД «Дакор», 2013. – 204 с.
10. Фурман І.Г. Види та особливості оприлюднення публічної інформації СБУ / І.Г. Фурман // Форум права. – 2013. – № 3. – С. 699–705.
11. Наказ Міністерства юстиції України «Про затвердження Правил організації діловодства та архівного зберігання документів у державних органах, органах місцевого самоврядування, на підприємствах, в установах і організаціях» від 18.06.2015. № 1000/5 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/z0736-15>.
12. Єдиний державний реєстр судових рішень. Справа № 2а-514/09 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://reyestr.court.gov.ua/Review/5038109>.
13. Кодекс України про адміністративні правопорушення [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/80731-10>.
14. Закон України «Про державну таємницю» // Відомості Верховної Ради України. – 1994. – № 16. – Ст. 93.
15. Постанова Кабінету Міністрів України «Про затвердження типової інструкції про порядок ведення обліку, зберігання, використання і знищення документів та інших матеріальних

носіїв інформації, що містять службову інформацію» від 19.10.2016 року № 736 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/736-2016-%D0%BF>.

16. Постанова Центральної виборчої комісії «Про знищення інформації, створеної з використанням системи відеоспостереження, відеозапису і трансляції зображення на виборах народних депутатів України 28 жовтня 2012 року» від 8 листопада 2013 року № 316 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/v0316359-13>.

17. Скоробагатько О.А. Передумови створення моделі загрози інформації, яка циркулює в інфраструктурі інформаційного простору / О.А. Скоробагатько // Інформаційна безпека. – № 2(10). – 2013. – С. 167–168.

А н о т а ц і я

Мариц Д. О. Строки та терміни в інформаційних правових відносинах. – Стаття.

У статті досліджуються строки та терміни в інформаційних правовідносинах, пропонується їх класифікація. На підставі аналізу нормативно-правових актів та судової практики пропонується ряд змін та уточнень щодо впорядкування темпоральних категорій в інформаційній сфері.

Ключові слова: інформація, строк, термін, юридичний факт, інформація з обмеженим доступом.

А н н о т а ц и я

Мариц Д. А. Сроки в информационных правоотношениях. – Статья.

В статье исследуются сроки в информационных правоотношениях, предлагается их классификация. На основании проведенного анализа нормативно-правовых актов и судебной практики предлагается ряд изменений и уточнений с целью упорядочения темпоральных категорий в информационной сфере.

Ключевые слова: информация, срок, юридический факт, информация с ограниченным доступом.

S u m m a r y

Marits D. O. Time frames and terms in the field of legal information relations. – Article.

The role and place of information relationships are discussed in the article as follows: as a moment of evolving, existence, modification or termination of subjective information rights, as a criterion for evaluating the behavior of the subject with regards to its timeliness. Based on that the author classifies time frame and terms of information relations. The author analyzed the normative and legal acts and eventually suggested a number of clarifications and amendments concerning the wording and content of the law norms that make the information legislation.

Key words: information, time frame, term, legal fact, information with restricted access.

UDC 343.97

T. V. Melnychuk

**DEVELOPMENT AND CRIME PATTERNS IN UKRAINE:
CRIMINOMETRIC STUDY**

Introduction. In Ukrainian modern criminology the influence of social and economic factors on crime is traditionally assumed an axiom and has been recognized both among policymakers and in academic circles. On the background of numerous theoretical studies the lack of research giving the empirical evidence of the nexus, as well as the tightness of connections between the development indicators and certain crime is observed. The qualitative analysis prevails to the detriment of complex data analyzing. The negative impact of crime on societal development is also undoubted among the scholars. But the absence of elaborated methodology of crime estimation leads to the inconclusive empirical evidence and to the weak criminological policy.

Literature Review and Unsolved Questions. The previous studies of the nexus between crime and development were primarily focused on understanding the social nature of crime. At the beginning of XX century scientists predicted that crime would lose its causal base after improvement of public relations. They also considered that social, economic, political and cultural development would lead to a significant reduction of crime. But now optimistic forecasts about its reduction are not justified either in developed or in developing countries.

Contemporary scholars – Clifford (1963), Clinard and Abbott (1973), Shelley (1981), Soares (2004), Van Dijk (2007), Aebi and Linde (2014), Karstedt (2015) and others – proposed both theoretical and empirical theses based on criminometric methods describing and predicting the patterns of crime and deviance under development [1].

The academic interest in study of the functional dependence of crime intensity on socio-economic processes has led to the emergence of contradictory concepts that are based on different hypotheses. The flaws in the methodology of extrapolating of sociological and economic sciences achievements, exploring the models of interaction within the framework of social mobility status and roles, as well as the development of resources and financial capital, and wealth redistribution into the criminological matter

resulted in some phases to quite opposite conclusions about the nature of crime. The main demerit of each theory and study is the lack of universality. It means that each theory is valid for certain offenses in certain time and conditions due to the nonlinear development of countries. Therefore the context – economic, social and cultural parameters of development and crime – should be taken into account in order to not only giving the description but also an explanation. Taking into consideration the results and conclusions of previous studies this research will examine the Ukrainian context of crime and development.

The aim of the article is to test the following hypotheses: reported crime rate has/has not direct and indirect correlations with development indexes; development can/cannot be used as explanatory factor in description of crime etiology; criminological (criminometric) monitoring of threats and risks of development should/should be assumed as a basis of criminological forecast in order to work out the look-forward strategy of crime prevention and ensure the criminological security.

Methodology. In order to test the hypothesis of the study and prove or disprove the main questions raised, primarily the criminometric methodology will be employed. Criminometrics is an example of interdisciplinary scientific synthesis and represents a quantitative (mathematical) analysis of criminological data. This methodology originates from econometrics and exploits the statistical methods adapted to criminological issues. It has both scientific privileges and challengers [1].

Criminometrics in Ukraine has not been formed as a separate line of scientific and practical activities. But the achievements and success of this methodology in national and cross-national studies allow applying it to Ukrainian criminological realities and enabling to shift from description to explanation and prediction of crime and development reverse interaction.

The present study combines cross-sectional and longitudinal approaches and uses annual time series data from 1991 to 2011 in Ukraine. We are going to find out the correlation and regression between the number of detected crimes (dependent variables) and the indicators of development (independent or explanatory variables).

Crime data comprise the rate per 100000 population of Total Crime, Homicide, Theft, Theft of Motor Vehicle, Robbery, Fraud, Embezzlement, Economic crime and Drug offences (see appendix).

There are some sources of data on crime rates in Ukraine and all the information available is based on official records. We use primarily the United Nations Survey of Crime Trends and Operations of Criminal Justice Systems (UNCS) in order to have standardized definitions of different crimes according to UN requirements. Some missing data on crime rate has been calculated from official crime statistical reports of Ministry of Internal Affairs of Ukraine and number of population according to the information of State Statistics Service of Ukraine. Economic crime is defined in accordance with official crime statistical reports of Ministry of Internal Affairs of Ukraine.

Development has been usually associated with progressive changes. Despite this statement comprehensive analysis of development has to take into account the gaps and dislocations of positive transformations and include regressive indicators as well. That is why the following predictors that reflect development (or underdevelopment) are applied: the Human Development Index, GDP per capita (PPP), Urban Population, GINI Index, Unemployment and Poverty (see appendix). Democracy score could be potentially one of the development indicators. However standardized surveys of democracy level performed for example by Freedom House or The Economist Intelligence Unit only since 2006 are not sufficient for our longitude study.

Modern statistical analysis package STATISTICA (version 13) that implemented the latest computer and mathematical data analysis will be employed as software for the research.

Exposition of the Main Substance. Development can be determined as irreversible, directed, regular change of qualitative and quantitative properties of objects and possesses. The simultaneous presence of all mentioned elements distinguishes development transformations among other changes. The reversibility of changes characterizes the operating processes (repetition of permanent system of functions). The lack of patterns is inherent to random processes of unprompted type. Under the absence of direction, changes are not able to be accumulated, so the process loses intrinsic feature of a single, internally coherent line.

There are no universal criteria or system for the precise division of countries and states into groups or types in terms of development. Different operating systems use different classifications. As for Ukraine it is defined as a post socialistic developing country (average development) by the IMF and the UN and a country with income (GDP per capita) below average by the World Bank.

A combined indicator of Human Development Index (HDI) is becoming more and more popular. It has been elaborated by UN and assesses long-term progress in three basic dimensions of human development: a long and healthy life, access to knowledge and a decent standard of living. Between 1990 and 2013, Ukraine's HDI value increased from 0.705 to 0.734, an increase of 4.1 percent or an average annual increase of about 0.18 percent. At the same time Ukraine's 2013 HDI of 0.734 is below the average of 0.735 for countries in the high human development group and below the average of 0.738 for countries in Europe and Central Asia [2].

Arguing that economic and social indexes do not always reflect the real well-being of nations New Economics Foundation (NEF) proposed Happy Planet Index (HPI) in 2006. The HPI uses global data on experienced wellbeing, life expectancy, and Ecological Footprint to generate an index revealing which countries are most efficient at producing long, happy lives for their inhabitants, whilst maintaining the conditions for future generations to do the same. In 2006 Ukraine had 174 place with a score of 22,21, in 2009 – 95 place with 38,1 points and in 2012 obtained 100 rank (out of 151) with 37,6 HPI corresponding to the average index[3]. This index has not got a long term observations yet, so cannot be useful in our research.

Comparative data analysis of UN Crime Trend Survey enables to find out Ukraine's place on the world «criminal map». With the mean crime rate of approximately 1000 cases per 100000 population Ukraine is among countries with the crime rate below average.

Our study is not the first scientific attempt to find out the interdependence of crime and society development. Before testing the hypotheses in the context of Ukraine we summarized the previous outputs of analyzing the similar national and cross-national indicators that were chosen for the present research. It should be noted that many other variables were presented in criminological research, for example ecology, demography, culture, morality, deterrence etc. Despite their significance in studying crime, they are not helpful in this research, since they don't directly indicate development or underdevelopment.

The sign «+» in the Table 1 means positive correlation (if one variable increases other also increases and if one variable decreases other also decreases), sign «-» means negative correlation (if one variable increases other decreases and vice versa), «0» – the absence or weak correlation and «?» – dependence is unclear or has not been studied.

Table 1

**Summary from previous criminometrics studies
on crime and development**

Indicator of development/underdevelopment	Certain variable analyzed in previous researches	Impact on crime in general	Impact on property crime	Impact on violent crime	Impact on economic crime	Reverse impact (crime on development)
Economic	GDP per capita	«+», «-»	«+», «-», «0»	«+», «-», «0»	«-»	«-»
	Poverty level	«+»	«+»	«0»	«?»	«+»
Social	Unemployment	«+», «-»	«+», «-», «0»	«+», «0»	«?»	«+»
	Inequality / GINI index	«+»	«+», «-», «0»	«+», «-», «0»	«0»	«+»
Urbanization	The share of urban population	«+»	«?»	«?»	«+»	«-»

According to the summary the estimations on the association between economic development, social transition, urbanization and rising or decreasing crime rate are found in some points to be quite the opposite.

Ukrainian context of social transformation is unique. The perspective of the research reveals the distinct shifts: in modern history Ukraine has passed the development stages from socialist type of operation to capitalist state, from planned economy to free market economy, from communist rule to democracy. Abrupt and sudden economical reforms without adequate institutional bases and the organization of life-support systems formed new available targets for criminally

motivated individuals. The loss of the traditional customs should have necessarily affected the general mood of the population and selection of the adaptive behavior to the changes. As deviant behavior also occurs to be an adaptation option, socio-economic changes inevitably have had an impact on the current rate and features of criminal activity. This statement applies both to the changes in crime patterns and structural transformation that mirrors the historical volatility of crime.

Some formal indicators reflect the ongoing development of the Ukrainian state and society, but in addition expose gaps in market and democratic transformations. Modernization models and strategies, successfully tested in other countries, do not always produce a necessary and anticipated effect in Ukraine.

One of the significant triggers for the general disruption and criminalization of society in Ukraine is the transitiveness of social processes. We are still searching for an optimal balance of democratic government, legal system, market institutions, civil society building, joint ideology and national idea.

The ideological legacy of the Soviet era, multiplied by the dysfunction of public institutions provoked variety of destructive phenomena and processes: a high concentration of shadow economy based on illegal or semi-legal privatization process; widespread corruption, which replaces the formal relationship; substantial material differentiation; lack of the middle class that is undoubtedly the backbone of any society; underdeveloped social capital; invalid social elevators; consumer orientated psychology and etc.

On the background of society transformation crime evolves. Institutional dysfunction under weak social control enhances the functionality of criminal behavior.

During the independence period the peak of criminal activity occurred in the middle of 1990th. Two more waves were observed in 2003 and 2011.

But it should be emphasized that during two last decades serious changes occurred not only in dynamic of crime but also in the structure of criminal activity. The transition to a post-industrial society has led to a significant burst of pecuniary inequality and property crimes. Besides traditional mercenary

motivation, status (prestige) motives for criminal behavior have become more pronounced. Violent crime – that is usually associated with low level of education and culture and also with the weakness of social ties and irrational leisure – had a pick in 1990th and decreased in 2000th.

Explicitly noticeable shifts have been observed in so-called non-core or conventional forms of criminal activity, such as drug crime, economic crime and organized crime. Crime related to drugs has shown the most rapid growth allowing taking the second position after property crimes according to the share in the structure of crime in Ukraine. The evolution of economic criminal behavior in Ukraine can be also indicated: from an embezzlement or misappropriation of public property by separate individuals in Soviet times within administrative command economy to developed forms of corporate fraud in transition to market economy. In Soviet times, so called “blat” (beneficial connections) was the most functional. Access to public office positions and the distribution of wealth determined the criminal economic opportunities. Today, along with the white-collar criminals the marginalized persons, so-called new marginals have been increasingly involved in illegal economic activity. Those are persons who in spite of the high level of education, have been left without successful career, and hence social welfare. A weak relationship between the labor and the salary amount seems to be quite criminogenic. Organized crime has also evolved from primitive assaults (banditry) to advanced forms of transnational crime due to inclusion to transnational criminal markets of human trafficking, migrant smuggling, drugs transportation and etc. The Informational Society Age has provided crime with innovativeness. Communication devices and new technologies have become the engines of not only general development, but also crime modernization, that is reflected in the trends of crime virtualization and penetration into cyber space.

As has been previously noted, the links between crime and development seem to be obvious at the first glance. Present criminometric study is aimed to give the adequate empirical evidence or disprove this statement regarding to Ukraine’s reality.

Table 2 presents the descriptive statistics of crime and development of 1991-2011 (module Basic Statistics and Tables/Descriptive Statistics). The crime statistics shows that theft dominates and has a larger range of variation than other property crimes or violent crimes and drug offences in Ukraine.

First of all the possible statistical correlation dependence between variables will be analyzed. Table 3 performs data of Pearson pair correlation coefficients (module Basic Statistics and Tables/Correlation Matrices) between studied variables.

According to criminometric methodology in most cases dependence between variables exists when each value of one variable corresponds not to any particular, but to the set of possible values of another variable (or the certain relative distribution of another variable). Such dependency is called statistical or probabilistic. A perfect positive correlation is represented by the value +1.00, while a 0.00 indicates no correlation and a -1.00 indicates a perfect negative correlation.

Table 2

Statistics

	Mean	Minimum	Maximum	Std.Dev.
Crime Rate	1048,095	780,000	1246,000	127,847
Homicide Rate	7,168	4,320	9,580	1,645
Theft Rate	404,995	238,800	610,700	106,694
Theft, Motor Vehicle	12,713	9,290	18,000	2,890
Robbery Rate	60,569	42,020	99,820	16,904
Fraud	32,435	11,460	54,560	12,800
Embezzlement Rate	25,400	14,940	75,090	20,479
Economic Crime	94,391	65,390	130,710	19,015
Drug Offences Rate	86,910	2,000	139,000	50,189
HDI	0,751	0,721	0,799	0,022
GDP per capita (PPP)	5540,553	3404,629	8417,004	1777,341
Urban Population	67,501	66,800	68,880	0,664
GINI Index	29,176	24,550	39,290	3,934
Unemployment, total	8,395	5,600	11,600	1,790
Poverty	1,711	0,000	8,260	2,647

Table 3

Pairwise correlations

Variable	*Marked correlations are significant at $p < .10000$ **Marked correlations are significant at $p < .05000$ ***Marked correlations are significant at $p < .01000$					
	HDI	GDP per capita (PPP)	Urban Population	GINI Index	Unemployment, total	Poverty
Crime Rate	-,2433 p=,288	-,6099*** p=,003	-,1990 p=,387	,4609* p=,097	,3263 p=,149	,5208* p=,056
Homicide Rate	,0688 p=,767	-,9026*** p=,000	-,6987*** p=,000	,7321*** p=,003	,4950** p=,023	,7397*** p=,002
Theft Rate	,3404 p=,181	,0151 p=,954	,1693 p=,516	-,2158 p=,479	,1932 p=,457	-,1244 p=,686
Theft, Motor Vehicle	,6885** p=,019	-,9351*** p=,000	-,8972*** p=,000	,6413** p=,046	,7207** p=,012	,9357*** p=,000
Robbery Rate	,0785 p=,735	,4468** p=,042	,3080 p=,174	-,0143 p=,961	-,4919** p=,024	-,4953* p=,072
Fraud	-,3573 p=,112	,5195** p=,016	,8666*** p=,000	-,7538*** p=,002	,0887 p=,702	-,5353** p=,049
Embezzlement Rate	-,3614 p=,107	-,5174** p=,016	-,3430 p=,128	,8566*** p=,000	-,1894 p=,411	,6340** p=,015
Economic Crime	-,5300** p=,020	-,5833*** p=,009	-,1736 p=,477	,7062** p=,010	,2239 p=,357	,6351** p=,026
Drug Offences Rate	-,0212 p=,927	,6204*** p=,003	,7332*** p=,000	-,7698*** p=,001	,1096 p=,636	-,6961*** p=,006

Quite strong correlations between certain types of crimes and certain indexes of development, both positive and negative, are evident from the table. Based on the obtained data the connection between crime and economic indicators is the most significant. The indicator of unemployment has the least statistical association with crime.

Thus, despite the fact that the impact of unemployment on criminal decision seems to be reasonable, there are no evident correlations, except the correlation with motor vehicle theft; consequently there is no casual effect from unemployment on crime at a macrolevel. In order to test the hypothesis about the impact of unemployment on crime at a microlevel it is necessary to take into account the behavior of a person before the unemployed position as he/she could commit crimes being officially employed. In addition, the researcher should test the control group – the unemployed who didn't commit crimes, and the unemployed who had no income from legal occupancy but were involved in the underground economy, for example.

Unlike some mercenary motivated crime theft rate, robbery rate and tested development indicators are linearly independent or exhibit a rather weak dependence. One of the plausible explanations for this output is essential resizing of harm amount required to qualify these actions as crime that mechanically influenced the change of statistical indicators of crimes, and thus the reliability of calculations.

Tested data have shown that the economic indicators such as GDP per capita and poverty have a significant correlation with crime in Ukraine. The overall crime rate decreases with an increase in GDP and increases with poverty growth. Homicides, theft of motor vehicles, embezzlement and economic crime have analogous patterns. Fraud and drug-related crimes reveal inverse pattern in the context of economic indicators. The rate of these crime increases with GDP growth.

Two opposite but possible effects of economic development indicators should be taken into account: on the one hand, a part of the perpetrators are able to take part in legal activity and leave the criminal environment with the improvement of the economic situation in the country, but, on the other hand, more wealth appears that one can steal or embezzle.

It should be also noted that ordinary violent and mercenary crime are the core of total criminal activity and have been little exposed with the historical variability in content and character of act but their dynamics is changing. Economic crime is rather associated with the development in terms of quality changes.

With regard to social development indicators, inequality measured by Ginny index and associated with social strain is positively correlated with homicide, theft of motor vehicles, embezzlement and economic crime.

Urbanization rate is not correlated with total crime rate, but has a negative correlation with the level of homicides and thefts of motor vehicles and positive one with embezzlement and drug offences.

Thus the identified correlations indicate close links between variables, but they cannot be assumed as causality indicators.

The determination of the dependence between variables appeals to the construction of multiple regression models (see Table 4). It is noteworthy that pair regression on observed indicators shows quite significant coefficients. But pair regression is able to give reliable results in modeling, if the influence of other factors affecting the object of research might be neglected. Meanwhile crime is a systemic activity influenced by a set of factors. It is practically difficult to perform an exhaustive list of crime factors, therefore it is almost impossible to ignore.

The way out is to reveal the influence of one or more factors, introducing them into the multiple regression model.

Criminometric multiple regression model is the equation of the type

$$y = a + b_1x_1 + \dots + b_px_p + \varepsilon$$

where y – the value of the dependent variable, a – constant, x_1, \dots, x_p – independent variables, b_1, b_p – regression coefficients, ε – unobservable value.

In reliable model the predictors (independent variables) should not be intercorrelated and much less have the exact functional relationship. Some tested independent variables have high pair correlation coefficients; in particular GDP shows a high positive correlation with urbanization and negative with poverty rate. Under such conditions the actual multicollinearity of factors exists. The dependence between the predictors leads to the fact that the system of equations may be ill-conditioned, and may cause the instability and unreliability of regression coefficients. As a result, the variation in the original data ceases to be independent, and the evaluation of the effect of each factor separately becomes impossible.

Certain predictors will be selected to decrease multicollinearity and make the results of multiple regression more objective and reliable. Correlation coefficients between predicted series y (crime) and each of the independent variables x (predictors) are to be quite high. That is why the development indicators with the correlation coefficient of at least 0,5 value¹ were sorted out from correlation matrix for the criminometric model for each crime type.

As all the correlation coefficients are rather low in case of theft and robbery (less than 0.5), calculations of the regression for these crime types makes no sense.

The test of regression equation significance is based on analysis of variance. The method of least squares was employed for the estimation of the regression parameters. R^2 value is an indicator of the fitting degree of the model to the data. The value of R^2 is the fraction of variance of the variable y , explained by variables x . Unexplained (residual) fraction of the dispersion is the result of parameters influence not reflected in the model, or the complex nonlinear relationship exists between variables.

¹ It is considered that the correlation coefficients that are greater than 0.7 in absolute value indicate the strong nexus (the coefficients of determination > 50% that is one feature defines the other by more than half). The correlation coefficients, which in absolute value are less than 0.7 but more than 0.5, indicate the nexus of medium strength (the coefficients of determination are less than 50% but more than 25%).

Table 4

Regression summary (* marked as significant)

N=21	Regression Summary for Dependent Variable: Crime Rate R= ,61009677 R ² = ,37221807 Adjusted R ² = ,30246452 F(2,18)=5,3362 p					
	b*	Std.Err. of b*	b	Std.Err. of b	t(18)	p-value
Intercept			1284,109	125,0187	10,27133	0,000000
GDP per capita (PPP)	-0,597010*	0,258463	-0,043	0,0186	-2,30985	0,032964
Poverty	0,018714	0,258463	1,121	15,4834	0,07240	0,943079

N=21	Regression Summary for Dependent Variable: Homicide Rate R= ,91494666 R ² = ,83712739 Adjusted R ² = ,79640923 F(4,16)=20,559 p					
	b*	Std.Err. of b*	b	Std.Err. of b	t(16)	p-value
Intercept			-25,9672	31,59614	-0,82185	0,423242
GDP per capita (PPP)	-1,05747*	0,202930	-0,0010	0,00019	-5,21103	0,000086
Poverty	-0,11656	0,151517	-0,0898	0,11678	-0,76925	0,452950
Urban Population	0,21576	0,188620	0,5345	0,46728	1,14390	0,269493
GINI Index	0,17388	0,143107	0,0902	0,07421	1,21504	0,241979

N=21	Regression Summary for Dependent Variable: Theft, Motor Vehicle Rate R= ,76513414 R ² = ,58543026 Adjusted R ² = ,40775751 F(6,14)=3,2950 p					
	b*	Std.Err. of b*	b	Std.Err. of b	t(14)	p-value
Intercept			-51,2926	101,5434	-0,50513	0,621326
HDI	0,472612	0,239766	43,8294	22,2355	1,97114	0,068807
GDP per capita (PPP)	-0,473615	0,607635	-0,0005	0,0007	-0,77944	0,448697
Urban Population	0,123943	0,453683	0,3815	1,3965	0,27319	0,788693
GINI Index	0,310291	0,382539	0,1999	0,2465	0,81113	0,430863
Unemployment, total	0,311982	0,369075	0,3562	0,4214	0,84531	0,412153
Poverty	-0,295146	0,266865	-0,2826	0,2556	-1,10598	0,287381

N=21	Regression Summary for Dependent Variable: Fraud Rate R= ,94886021 R ² = ,90033570 Adjusted R ² = ,87541963 F(4,16)=36,135 p					
	b*	Std.Err. of b*	b	Std.Err. of b	t(16)	p-value
Intercept			-1589,89	192,3484	-8,26569	0,000000
GDP per capita (PPP)	-0,714501*	0,158742	-0,01	0,0011	-4,50103	0,000363
Urban Population	1,285866*	0,147548	24,79	2,8447	8,71490	0,000000
GINI Index	-0,183399	0,111945	-0,74	0,4518	-1,63829	0,120873
Poverty	-0,094825	0,118524	-0,57	0,7109	-0,80005	0,435400

End of Table 4

N=21	Regression Summary for Dependent Variable: Embezzlement Rate R= .71165106 R ² = .50644723 Adjusted R ² = .41934968 F(3.17)=5.8147 p					
	b*	Std.Err. of b*	b	Std.Err. of b	t(17)	p-value
Intercept			-77.6782	49.47096	-1.57018	0.134799
GDP per capita (PPP)	-0,123891	0,246332	-0,0014	0,00284	-0,50294	0,621458
GINI Index	0,583337*	0,228055	3,7663	1,47243	2,55788	0,020377
Poverty	0,066947	0,253622	0,6424	2,43378	0,26396	0,794981

N=21	Regression Summary for Dependent Variable: Economic Crime Rate R= .77266973 R ² = .59701851 Adjusted R ² = .49627314 F(4.16)=5.9260 p					
	b*	Std.Err. of b*	b	Std.Err. of b	t(16)	p-value
Intercept			438,868	106,1916	4,13279	0,000781
GDP per capita (PPP)	-0,503566*	0,231103	-0,005	0,0023	-2,17897	0,044627
GINI Index	0,214876	0,213432	1,222	1,2138	1,00677	0,329031
Poverty	-0,107271	0,239904	-0,907	2,0278	-0,44714	0,660766
HDI	-0,569515*	0,161659	-466,188	132,3291	-3,52295	0,002823

N=21	Regression Summary for Dependent Variable: Drug Offences Rate R= .77669141 R ² = .60324954 Adjusted R ² = .50406193 F(4.16)=6.0819 p					
	b*	Std.Err. of b*	b	Std.Err. of b	t(16)	p-value
Intercept			-2831,29	1504,754	-1,88156	0,078218
GDP per capita (PPP)	-0,133445	0,316724	-0,00	0,009	-0,42133	0,679119
GINI Index	-0,218913	0,223355	-3,46	3,534	-0,98011	0,341619
Poverty	-0,190258	0,236481	-4,47	5,561	-0,80454	0,432879
Urban Population	0,597299	0,294389	45,15	22,254	2,02894	0,059443

According to the estimations total crime rate has the closest negative connection to the change of GDP. All other indicators examined in a model are not significant. But the analysis of variance shows that only 37% of the changes in total crime rate can be explained by the change of indicators of development. It does not give grounds to use the development indicators as explanatory factors of total crime rate.

Reliability of multiple regression models for the other studied crimes is sufficiently high. For each reduction per 1 of GDP, there is an increase in homicide rate by 1.1, an increase in fraud rate by 0.7 and an increase in economic crime rate by 0.5. For each increase of urbanization per 1, fraud rate increases by 1.3. For each increase of GINI index per 1, embezzlement rate increases by 0.6. For each reduction of HGI per 1, economic crime increases by 0.6.

Expanding economic motivation is a generating process for crime patterns. The differential rates of increase in crime seem to corroborate more with the economic motivation explanation. It is notable that we used only the official data on income per capita for the study. Meanwhile there are a lot of facts of evident opportunities for obtaining illegal revenue – including revenue from the so-called non-criminal sectors of shadow economy.

A series of high-profile cases in Ukraine over the last decade have provided a comprehensive insight into the potential damage caused by economic and financial crime, which includes damaged credibility for businesses and institutions, bankruptcy and loss of jobs. "In the developed world, the impact of such crimes may be easier to contain, given the size of their economies and their ability to install appropriate regulatory mechanisms. In the developing world, however, the long-term impact on and costs for sustainable development are significantly higher as a result of weak regulatory frameworks and limited government capacity" [4].

In case of theft of motor vehicle and drug offences multiple regression model is reliable but has found no dependence on parameters of development despite of relatively high correlation coefficients.

The impact of socio-economic parameters of development on crime has time delay. Criminometric model of Distributed Lags Analysis (module Time Series/Forecasting within Advanced linear/Nonlinear Models) is based on the data on one object of a series of consecutive points (periods) of time.

Time (dynamic) series is a set of values of an indicator for several consecutive times, or periods of time. But in the contrast to the spatial patterns the observation in time series, as a rule, cannot be considered as independent. Each level of the time series is influenced by many factors that can be divided into three groups: factors of series trend; factors of the cyclical fluctuations of the series; random factors. The dependence of series levels on time is able take many forms because of various combinations in the studied phenomenon or the factors [5].

Dependent variable y (crime) and an independent or explanatory variable x (development) are both measured repeatedly over time. The simplest way to describe the relationship between the two would be in a simple linear relationship: $y_t = \sum b_i x_{t-i}$. In this equation, the value of the dependent variable at time t is expressed as a linear function of x measured at times t , $t-1$, $t-2$, etc. Thus, the dependent variable is a linear function of x , and x is lagged by 1, 2, etc. time periods. The Beta weights (b_i) can be considered slope parameters in this equation. If the weights for the lagged time periods are statistically significant, we can conclude that the y variable is predicted (or explained) with the respective lag [6, p. 510-511].

Distributed Lags Analysis has shown that the elasticity of ordinary mercenary and violent criminal activities is the most significant in first lag, and the elasticity of embezzlement and economic crime – in first and second lags.

Ordinary mercenary crimes as well as economic crime have a high degree of inertia. But the delay in more than one lag for economic criminal activity can be explained by the higher latency and the lack of control that triggers the following crimes.

The lag variables have positive value that reveal the likelihood of criminal recidivism and potential stability of crime in these periods. The impact of development indicators for the next periods was not significant.

Crime is prone to autocorrelation that contributes to the mechanism of crime expanded reproduction. It means that if there is a trend in the time series, the value

of each subsequent series level depends on the previous series. Quantitatively, the autocorrelation series levels can be measured by the linear correlation coefficient between the levels of the original time series, and this series of levels shifted with several steps in time. In our calculations, the autocorrelation and partial autocorrelation functions in first lag are close to 1, indicating a significant autocorrelation and strong linear trend in the time series of crime.

The conclusion. Despite the popularity of sustainable development concept and the aspiration for it in modern communities many criminogenic threats and risk of social changes are being neglected; development is not sufficiently appreciated as a context for crime. Meanwhile crime patterns and development transformations have an interaction and a mutual influence that should not be ignored by preventive and punitive policies. Disorganization and crime are the side effects of developmental transformations and can in some ways serve as a barometer of change.

Development is not the direct cause of crime, but a catalyst, which together with other factors has an impact. The proposed research criminometric model of crime in the context of development has not been designed to describe and explain individual criminal behavior (the micro level) as it doesn't take into account opportunities and abilities of a particular person to commit a crime, the impact of environment and the incentives and the deterrent potential of local social control. Nevertheless, criminometric macro analysis of the nexus between crime and development is theoretically and practically significant. It intends to contribute to a better understanding of the interactions between crime, economic performance and social dislocations. That is accidental, situational, exceptional issue from the general rule at the micro level could be viewed as an undulating system of patterns at a macro level. It enables to reveal the etiology of crime and to predict the evolution of crime more accurately, especially in transitive type of social development in Ukraine.

Every society has its unique path of modernization on the basis of historical, economic, political, cultural, ethnic and informational context of development. Obviously there couldn't be the universal formulas or models of interaction between development and crime. In Ukraine the transition from a socialist to a capitalist type of society was accompanied by a considerable surge of crime (underreporting in the Soviet time and the collapse of law enforcement in the early years of independence have also contributed to the crime pattern changes, but were not the major). This observation corresponds to the economic theory and lifestyle theory of crime. Meanwhile the overview would not be complete without pointing the high concentration of social disorganization, including the growth of poverty and social stratification. This turning point in Ukrainian society has been marked by rapid transformations and high elasticity of crime, but should be recognized as temporary condition that is not able to explain the interaction of the modern period.

Transitive period of Ukraine's independence is characterized by controversial trends of development. In present study the attempt to reflect the impact of not only positive changes that are usually associated with the development,

but also the negative aspects of poor performance of development on crime was made. The results confirmed the hypothesis on correlations between selected social and economic indicators and crime indexes.

GDP per capita is proved to be the most significant predictor with inverse relationship for homicide, fraud and economic crime.

The impact of socio-economic parameters of development on crime has time delay. Furthermore crime is prone to autocorrelation that contributes to the mechanism of crime expanded reproduction. The elasticity of ordinary mercenary and violent criminal activities is the most significant in first lag, and the elasticity of embezzlement and economic crime – in first and second lags. Lag variables has positive value that reveal the likelihood of criminal recidivism and potential stability of crime in this periods. The impact of development indicators for the next periods was not significant.

However, it should be admitted that obtained results can't be applied in construction of general deterministic effects theory. The causal impact of development is not systematic and cannot be used as explanatory factor in description of crime etiology. In addition, a weak point of criminometric analysis in the context of development and crime is the multicollinearity of variables. Socio-economic indicators are often commonly interdependent.

But crime rate even better describes the state of society than many other indices. The monitoring of crime patterns in the context of development impact is able to perform the right balance of crime prevention strategies. It could help to find out which economic and social (consequently not punitive) measures are capable to reduce the attractiveness of criminal activity and also to institutionalize the general social prevention instead of increasing the expenditures on law enforcement and criminal justice.

Nowadays when development and crime control in a particular country can no longer rely only on local political, economic and social management under the causes of global trends, asymmetry of countries and regions should be taken into account in order to minimize the perpetrators achievements from the privileges of development on the one hand and neutralize criminogenic provocativeness of underdevelopment on the other.

The empirical analysis in this paper could be extended in a number of directions. The proposed criminometric model has been primarily focused on the research of the impact of development indicators on crime that does not remove the need for further study of the reverse effect and determination of the real harm from crime at the macro level. The observation of high crime rate in developed countries is the evidence of criminalization, but may have low potential threats to sustainable development. Obviously, the state with developed economies experiences the problem of crime easier then underdeveloped one. Crime is more noticeable in weak states and communities. In addition, there is a necessity for the introduction and consideration of another parameter – the speed and pace of criminalization in comparison with development changes. The present study has performed a general overview of the interaction. The certain types of crime require more in-depth detailed

analysis considering different nature and motivations of various crimes. Some criminal activities has eliminated during society transformation; the ordinary property and violent crime are the core of crime pattern and do not usually have significant changes; the conventional crime (such as economic, political crime) has evolved due to the controversial developmental processes; cybercrime and hi-tech crime are innovative and have emerged recently due to scientific and technical progress.

References

1. See: Melnychuk T.V. Developmental Theories and Criminometric Methods in Modern Criminology: Analytical Overview / T.V. Melnychuk // Russian Journal of Comparative Law. – 2016. – Vol. (7). – Is. 1. – P. 38.
2. Human Development Report 2014. Sustaining Human Progress: Reducing Vulnerabilities and Building Resilience [Electronic resource] – Available at: http://hdr.undp.org/sites/all/themes/hdr_theme/country-notes/UKR.pdf.
3. The Happy Planet Index: 2012 Report. A global index of sustainable well-being [Electronic resource] – Available at: <http://www.happyplanetindex.org/assets/happy-planet-index-report.pdf>.
4. Economic and financial crimes: challenges to sustainable development (The Eleventh United Nations Congress on Crime Prevention and Criminal Justice, 18-25 April 2005, Bangkok, Thailand) [Electronic resource] – Available at: http://www.unis.unvienna.org/pdf/05-82108_E_5_pr_SFS.pdf.
5. Пак Т.В. Эконометрика. Учебное пособие / Пак Т.В., Я.И. Еремеева. – Владивосток : Изд-во Дальневост. ун-та, 2009. – 70 с.
6. Hill Th., Lewicki P. Statistics : methods and applications : a comprehensive reference for science, industry, and data mining / Hill, Thomas and Lewicki, Pawel; [United Kingdom] : [StatSoft Ltd.], Tulsa, Okla, 2006. – 832 p.

Appendix

CRIME DATA (UKRAINE) / DEPENDENT VARIABLES

Recorded Rate per 100 000 population	Crime Rate	Homicide Rate	Theft Rate	Theft, Motor Vehicle Rate	Robbery Rate	Fraud Rate	Embezzlement Rate	Economic Crime Rate	Drug Offences Rate
1991	780	5,09	-	-	42,02	12,83	18,05	65,39*	21,96
1992	921	6,46	-	-	58,24	11,46	16,46	69,37*	28,19
1993	1034	7,08	-	-	63,91	14,16	16,97	79,53*	48,44
1994	1102	8,13	-	-	62,70	22,22	18,24	90,55*	54,72
1995	1246	8,55	404,70	-	59,02	18,81	73,50	118,61*	2,00
1996	1208	9,58	388,24	-	54,02	21,36	73,89	119,99*	3,06
1997	1162	8,35	350,71	-	48,72	35,61	75,09	123,75*	8,30
1998	1145	8,34	367,29	-	44,72	30,82	20,04	130,71*	79,12
1999	1120	8,52	351,53	-	42,65	32,22	21,32	106,41*	85,34
2000	1118	8,93	357,57	-	43,29	29,56	21,38	105,27*	92,03
2001	1057**	9,48*	501,84*	17,43*	48,20*	34,24*	14,94*	86,60*	99,18*
2002	955**	8,98*	409,74*	18,0*	44,05*	31,77*	16,71*	67,42*	121,56*

(End of Table)

2003	1185**	7,57	554,1	14,67	76,32	33,78*	15,40*	91,06*	120,5
2004	1112**	7,32	492,6	12,34	85,96	32,34*	15,72*	93,78*	139,0
2005	1044**	6,42	396,0	13,15	99,82	49,44*	15,92*	96,39*	138,5
2006	915**	6,25	282,0	11,82	88,88	34,78*	15,86*	91,69*	138,7
2007	878**	5,66	245,8	11,65	69,16	33,24*	15,57*	92,56*	137,9
2008	843**	5,25	238,8	9,99	79,48	44,28*	15,60*	84,0*	138,4
2009	954**	4,74	380,1	11,20	59,65	50,72*	17,11*	80,34*	126,4*
2010	1102**	4,32	553,2	9,29	50,60	54,56*	18,07*	-	124,7*
2011	1129*	5,51*	610,7	10,3*	50,53*	52,93*	17,55*	-	117,1*

Sources: United Nations Office on Drugs and Crime. Original data: <https://data.unodc.org/>

*Data on crime rate calculated from official crime statistical reports of Ministry of Internal Affairs of Ukraine and number of population according to the information of State Statistics Service of Ukraine

**State Statistics Service of Ukraine. Original data: http://www.ukrstat.gov.ua/druk/katalog/poslugi/zlo_2010.zip

Missing data were replaced by mean substitution method during the calculations.

EXPLANATORY VARIABLES

	HDI	GDP per capita (PPP)	Urban Population	GINI Index	Unemployment, total	Poverty
1991	0,799	6403,33	66.80	-	6,7	-
1992	0,773	5897,088	66.84	29,71	7,5	1,58
1993	0,76	5175,633	66.87	-	8,7	-
1994	0,744	4093,79	66.91	-	7	-
1995	0,747	3698,43	66.95	39,29	5,6	5,38
1996	0,731	3419,564	66.99	35,16	7,6	5,37
1997	0,721	3404,629	67.03	-	8,9	-
1998	0,744	3406,498	67.07	-	11,3	-
1999	0,742	3484,411	67.11	28,96	11,6	8,26
2000	0,755	3812,138	67.15	-	11,6	-
2001	0,766	4300,749	67.18	-	10,9	-
2002	0,777	4639,719	67.28	29,05	9,6	1,67
2003	0,766	5219,247	67.43	28,66	9,1	0,63
2004	0,774	6057,436	67.60	28,93	8,6	0,56
2005	0,788	6468,382	67.79	29,02	7,2	0,26
2006	0,725	7202,337	67.97	29,79	6,8	0,13
2007	0,732	8025,899	68.15	28,57	6,4	0,04
2008	0,736	8417,004	68.33	26,64	6,4	0,01
2009	0,728	7257,897	68.50	25,32	8,8	0,07
2010	0,733	7685,57	68.69	24,82	8,1	0
2011	0,737	8281,867	68.88	24,55	7,9	0

Missing data were replaced by mean substitution method during the calculations.

VARIABLES DEFINITIONS

Variable	Definition	Data Source
HDI (Human Development Index)	The HDI is a summary measure for assessing long-term progress in three basic dimensions of human development: a long and healthy life, access to knowledge and a decent standard of living.	Human Development Report // http://hdr.undp.org/sites/all/themes/hdr_theme/country-notes/UKR.pdf
GDP per capita (PPP)	Gross domestic product based on purchasing-power-parity (PPP) per capita GDP (Current international dollar). Expressed in GDP in PPP dollars per person. Data are derived by dividing GDP in PPP dollars by total population.	The World Bank http://data.worldbank.org/data-catalog/world-development-indicators
Urban Population	Urban population (% of total) Urban population refers to people living in urban areas as defined by national statistical offices. It is calculated using World Bank population estimates and urban ratios from the United Nations World Urbanization Prospects.	The World Bank http://data.worldbank.org/data-catalog/world-development-indicators
GINI Index	World Bank estimate. Gini index measures the extent to which the distribution of income (or, in some cases, consumption expenditure) among individuals or households within an economy deviates from a perfectly equal distribution. Gini index of 0 represents perfect equality, while an index of 100 implies perfect inequality.	The World Bank http://data.worldbank.org/data-catalog/world-development-indicators
Unemployment, total	Unemployment, total (% of total labor force) (modeled ILO estimate)	The World Bank http://data.worldbank.org/data-catalog/world-development-indicators
Poverty	Poverty headcount ratio at \$1.90 a day (2011 PPP) (% of population)	The World Bank http://data.worldbank.org/data-catalog/world-development-indicators

S u m m a r y

Melnychuk T. V. Development and Crime Patterns in Ukraine: Criminometric Study. – Article.

The article highlights the results of the study of regression and correlation interrelations between the indicators of development (Human Development Index, GDP per capita, GINI index, etc.) and the ratio of crime intensity and the intensity of certain types of crimes on the basis of criminometric methods.

Key words: crime, development, criminometrics, quantitative analysis, quantitative methods.

А н о т а ц і я

Мельничук Т. В. Розвиток та закономірності злочинності в Україні. – Стаття.

У статті відображені результати дослідження кореляційних та регресійних взаємозв'язків між індикаторами розвитку (індекс людського розвитку, ВВП на душу населення, Джіні індекс та ін.) та коефіцієнтом інтенсивності злочинності, а також окремих видів злочинів на основі застосування кримінометричних методів.

Ключові слова: злочинність, розвиток, кримінометрика, кількісний аналіз, кількісні методи.

А н н о т а ц и я

Мельничук Т. В. Развитие и закономерности преступности в Украине. – Статья.

В статье отражены результаты исследования корреляционных и регрессионных взаимосвязей между индикаторами развития (индекс человеческого развития, ВВП на душу населения, Джинни индекс и др.) и коэффициентом интенсивности преступности, а также отдельных видов преступлений на основе применения криминаметрических методов.

Ключевые слова: преступность, развитие, криминаметрика, количественный анализ, количественные методы.

УДК 340(091)+378(091)

Л. В. Міхневич

**ПРАВОВИЙ ФАКУЛЬТЕТ
ОДЕСЬКОГО ІНСТИТУТУ НАРОДНОГО ГОСПОДАРСТВА:
З ІСТОРІЇ ЮРИДИЧНОЇ ОСВІТИ**

Постановка проблеми. У 1920-х роках радянська влада визнали за необхідне ліквідувати дореволюційну професійну підготовку кадрів. В Україні були ліквідовані університети та утворені галузеві інститути як синтез спеціальної та загальної освіти. При Київському, Харківському та Одеському (далі ОІНГ) інститутах народного господарства були засновані правові факультети, які впродовж 1920–1930-х р. презентували вищу юридичну освіту. І хоча радянська реформа вищої школи була непослідовною, а іноді носила суперечливий характер, втім досвід організації та діяльності правових факультетів інститутів народного господарства, зокрема й ОІНГ, може бути повчальним при реформуванні освітньої галузі в сучасній Україні.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Вища юридична освіта довоєнного часу досліджена в працях автора даної публікації [1; 2]. Історія ж правового факультету ОІНГ окремо не вивчалася. Хоча автором опублікована окрема стаття про науково-дослідну кафедру права ОІНГ [3]. Водночас важливі відомості про становлення та функціонування ОІНГ в 1920-х р. дає нарис з історії його правонаступника [4], а для відновлення наукової спадщини та біографічних відомостей учених-юристів Одеси чимало зусиль доклав О.Є. Музичко [5; 6].

Метою даної статті є аналіз досвіду діяльності правового факультету ОІНГ, виявлення особливостей організації навчального процесу, розробки навчальних планів факультету, комплектування викладацького персоналу та студентського складу, що дозволить відшукати в історичному минулому шляхи вирішення окремих сучасних освітніх проблем.

Виклад основного матеріалу. Насамперед зауважимо, що ОІНГ був утворений відповідно до наказу Одеського губвиконкому від 16 травня 1921 р. Він мав розпочати діяльність 1 червня у складі 8 спеціальних відділень, зокрема й адміністративно-консультативного (так мало називатися правове відділення). Ще 25 квітня 1921 р. колегією Одеського Губпрофосу були затверджені навчальні плани для нового закладу [7, арк. 51]. Але від-

крився інститут 1 вересня 1921 р. лише з двома факультетами: правовим та зовнішніх торгових відносин, основу яких склали соціально-правове і соціалістично-економічне відділення реформованого Одеського гуманітарно-суспільного інституту (далі – ОГСИ). Останній, роком раніше, був утворений шляхом злиття юридичних та історико-філологічних факультетів Новоросійського університету і Одеських вищих жіночих курсів, Новоросійського (Одеського) міжнародного інституту та економічного факультету Одеського політехнічного інституту. Наказом Головнопрофосу (8 вересня) було призначено керівництво ОІНГ: ректором став О.Я. Шпаков (до цього обіймав посаду ректора ОГСИ), проректором – Є.В. Васьковський, деканами: Е.Я. Немировський (правовий факультет) та Г.І. Тіктін (факультет зовнішніх торгових відносин).

У перші роки діяльності закладу всі потреби (господарські, фінансові, навчально-наукові) задовольнялися державою лише частково. Будівля закладу (вул. Преображенська, 24), навчально-допоміжні установи, які дісталися інституту від його попередника потребували ремонту. Викладачі і студенти опинилися у фінансово-матеріальній скруті. Проте навчання помалу тривало. Професори читали, хоч і не регулярно, звичні їм курси (викладання велося за дещо зміненим навчальним планом соціально-правового відділення ОГСИ), студенти – відвідували лекції (хоча присутність на заняттях у січні 1922 р. ледь сягала 15%). Але адміністрація закладу докладала максимум зусиль, щоб активізувати роботу та організувати навчальний процес. Були розроблені навчальні плани, віддруковані програми, складено постійний розклад. Для обліку відвідування було утворено контрольно-навчальну комісію.

Спочатку навчальні плани, зберігаючи кращі традиції юридичних факультетів університетів, пропонували широке вивчення юридичних і економічних наук (новий план правового факультету ОІНГ розробив Є.В. Васьковський). Усі предмети були об'єднані в 5 груп: 1) публічно-правові; 2) цивілістичні; 3) криміналістичні; 4) економічні; 5) загально-правові та методологічні [8, арк. 10]. Проте радянські освітні реформи не забарилися. Метою інституту була визнана підготовка спеціалістів за чотирма напрямками: адміністративна, судова, господарська та зовнішньоторговельна діяльність. Правовий факультет мав готувати адміністраторів, судових діячів та організаторів господарських установ, тож було запропоновано утворити адміністративне, судове та господарське відділення. Відкривати їх планували по мірі укомплектованості (мінімум 15 осіб). Студенти могли записуватися на два відділення одночасно. Але, через брак фінансів відкрити господарське відділення зразу не вдалося.

Інститут мав трирічний курс навчання, а навчальний рік був розділений на триместри. Заняття проводилися у вечірній час, викладання велося російською мовою, українізація йшла повільно. Перший курс був загальним для всіх студентів, а з другого – починалась спеціалізація по факультетах та відділеннях. На 1 курсі вивчали соціально-політичні дисципліни та загальні курси з юридичних і економічних наук. Із правових наук першокурс-

сникам викладали загальне вчення про право і державу та порівняльну історію права (лекції, практичні заняття і семінари). Для переходу з курсу на курс був встановлений академічний мінімум (іспити із правових дисциплін, із іноземної мови та заліки з практичних занять). Тобто вимоги для переходу на правовий факультет спочатку були досить високими.

Уже на факультетах предмети розподілялися на основні та додаткові. Для 2 курсу правового факультету основними були: історія руського права, цивільне та кримінальне право, еволюція правових ідей та економічна політика. З основних дисциплін читали лекції та практичні заняття, а з цивільного та кримінального права проводили ще й семінари. Для додаткових курсів (загальне та російське державне право, адміністративне та фінансове право) відводилася лише 1 година в тиждень. Трьохкурсники обох відділень вивчали основні курси: торгове право, цивільне та кримінальне судочинство, міжнародне приватне право, кримінальну політику, судову медицину та судову психопатологію. Із цих предметів проводилися лекції, практичні заняття та два семінари з цивільного та кримінального судочинства. На судовому відділенні додатково викладалися міжнародне публічне право та судова статистика, а в останньому триместрі – практичні заняття зі складання договорів і статутів товариств. Натомість студенти адміністративного відділення додатково мали студіювати аграрне і продовольче право, робітниче і страхове право, кооперативне право, місцеві фінанси та комунальне господарство [9, арк. 9]. Передбачалося і ґрунтовне вивчення іноземних мов (французької, німецької, англійської, італійської).

У 1922/23 н. р. бажаючих навчатися на адміністративному відділенні виявилось небагато, тому його об'єднали із судовим, дещо змінивши навчальний план. Хоча й цей план був тимчасовим, уже в наступному році його корегували. Але і на цьому експерименти не скінчилися. У 1924 р. був затверджений узгоджений план для всіх правових факультетів республіки. Інститути, формуючи план, мали зважати на загальні принципи: ліквідувати багатопредметність, скоротити навчальні години, вилучити суто «наукові» дисципліни. Відтак у 1924/25 н. р. в ОІНГ почав діяти новий план. Перший (загальний) курс був розформований. Відтоді правовий факультет мав три курси. На 1 курсі студенти вивчали соціально-політичні та правові дисципліни. Другий курс об'єднував базові юридичні науки. На 3 курсі вводилася спеціалізація на судовому та адміністративному відділеннях. Втім на адміністративне відділення записалося 3 студенти, тож його знову не відкрили.

На жаль, і цей план не став постійним. Архівні матеріали свідчать, що в ОІНГ навчальні плани змінювалися щороку. Однак організувати роботу спеціальних відділень правового факультету так і не вдалося. Окрема спеціалізація пропонувалася спочатку на факультативах, а далі на спеціалізованих ухилах чи семінарах підвищеного типу. Так, у 1926/27 н. р. діяли кримінологічний, цивілістичний, адміністративний та публічно-правовий ухили [10, арк. 15–16]. З 1928/29 н. р. студенти поглиблювали спеціалізацію, готуючи проектну (дипломну) роботу з кримінального, цивільного чи

адміністративного права [11, арк. 2]. Навесні 1929 р. додали ще й кримінальну практику в Кабінеті вивчення злочинності та особистості злочинця [12, арк. 5]. Щоправда, належно організувати її не вдалося, тому вже восени знову відкоригували план, збільшивши години судової медицини та курсу «Боротьба з дитячими правопорушеннями» [13, арк. 1]. Однак тоді ж постало питання про реформування факультету в напрямку радикальної економізації його навчального плану. Тож за весь час діяльності факультету так і не було вироблено сталого навчального плану, а безладдя з постійним його оновленням та нехтування юридичними науками вела до поширення правового нігілізму.

Хоча варто відмітити, що рівень викладання в інституті був досить високий, а професорський склад професійним. Спочатку науково-педагогічний персонал ОІНГ був переведений з ОГСІ (всього 46 викладачів). Це були професори ліквідованих дореволюційних вишів міста, зокрема: О.Я. Шпаков, Є.В. Васьковський, О.І. Покровський, В.В. Сокольський, П.Є. Казанський, О.А. Бугаєвський, П.С. Кравцов, В.М. Твердохлебов, Г.І. Тіктін, Е.Я. Немировський, П.О. Михайлов, О.С. Мулюкін, П.М. Толстой. Також викладачами ОІНГ були зараховані професорські стипендіати ОГСІ: Л.Ф. Турчанович, О.П. Френкель, Д.Ф. Блюменфельд, а М.Ш. Розентул, М.П. Карадже-Іскров, Г.С. Цинбарг стали професорськими стипендіатами ОІНГ.

Нових викладачів брали на роботу за наслідками конкурсу на заміщення вакантних посад. Щоправда, дисципліни І курсу переважно мали марксистський характер, тож викладати їх запрошували більшовиків, яких, зазвичай, призначали на посади без конкурсу. Таким чином, влада намагалася створити нову викладацьку колегію. Перших 6 викладачів-марксистів зарахували в інститут влітку 1922 р. І, на думку політкомісара ОІНГ, така асоціація молодих викладачів дозволила активно приступити «до розширення професури» [14, арк. 20]. Врешті, із 46 перших викладачів ОІНГ уже в 1922 р. вибуло 20. Окремих із них як «шкідливих для радянської влади» вислали з Одеси. Красномовною є доповідь того ж таки політкомісара, який у серпні 1922 р., оцінюючи політичні настрої викладачів ОІНГ, наголошував, що через арешти, які розпочалися в Одесі, «професура надзвичайно підтяглася і думає досить довго перед проголошенням кожного слова, потім потрібно відмітити, що арешти, без сумніву підштовхнули деканів і викладачів до швидкого виготовлення робочого і навчального плану і програм. Розкачався навіть професор Васьковський, який довгий час був пасивним». Водночас комісар зазначав, що «ректор Шпаков і декан юридичного факультету Немировський із великою неохотою і небажанням підписували подання про висилку з Одеси професорів, хоча покарання не випадкове і такому підпадуть всі інші, які будуть продовжувати злощодити радянській владі чи вести політику саботажу» [14, арк. 20]. Отже, на думку комісара, міри застосовані «центром» до професури правильні, їх працездатність підвищилась, тоді як арешти не вплинули на студентів, адже «всі вислані: проф. Михайлов, проф. Трифільєв, проф. Мулюкін,

проф. Флоровський у науковому відношенні нічого солідного не представляють» [14, арк. 20].

Гоніння проти професури ОІНГ тривали й далі. За кордон емігрували юристи С.А. Єгізаров та Є.В. Васьковський. Д.Ф. Блюменфельд виїхав до Москви. Ті ж, що залишалися, перебували під пильним наглядом і нерідко за будь-який прояв нелояльності до влади їх звільняли з інституту. Зокрема, П.М. Толстому в 1929 р. заборонили читати лекції «з огляду на його заяву про національну політику, яка проводиться на Україні» [15, арк. 23]. Врешті, після тривалих, безуспішних спроб відновитися на посаді, він покинув Україну.

Та, пропри все, професорська колегія факультету залишалася фаховою. Невдовзі викладачами факультету стали: О.О. Жилін, М.Є. Слабченко, І.А. Хмельницький, І.Я. Фаас, І.В. Шерешевський, Г.В. Александренко, В.Т. Олієвський, М.Д. Шаргородський та ін.

Усі викладачі інституту були об'єднані в предметні комісії (замінили кафедри). У жовтні 1923 р. на факультеті було створено три комісії: публічного права (керівник О.Я. Шпаков); цивільного права і процесу (керівник Є.В. Васьковський); кримінального права і процесу (керівник Е.Я. Немировський). Після від'їду з Одеси Є.В. Васьковського останні дві комісії були об'єднані в карно-цивілістичну, а у 1925/26 н. р. знову була виокремлена комісія цивільного права (її керівником став І.Я. Фаас). Комісію публічного права з 1924/25 н. р. іменували публічно-правовою, її після смерті О.Я. Шпакова очолив П.М. Толстой.

Деканом факультету був Е.Я. Немировський. І хоча він став відомим фахівцем радянського кримінального права, за ним закріпився ярлик «професора старої ідеологічної формації, <...> який посилено, хоч і безуспішно пристосовується до радянської науки, але, по суті, йому це мало вдається» [16, арк. 126]. Тож така характеристика керівника в той час не могла залишитися без уваги. І вже у 1928/29 н. р. у списку адміністративного персоналу ОІНГ, надісланому на затвердження до Народного комісаріату освіти (далі – НКО), навпроти прізвища декана Е.Я. Немировського була зроблена помітка «треба замінити» [17, арк. 43]. Відтак у наступному 1929/30 н. р. новим деканом став І.Л. Цьокан, а в січні 1930 р. цю посаду зайняв С.М. Цареградський.

Спочатку студентство ОІНГ рекрутувалося з непролетарських верст. Так, правовий факультет був укомплектований із студентів ліквідованих вишів. Першими студентами-правниками стали 179 осіб (136 чоловіків (75%) та 43 жінки (25%)). Серед них всього 19 робітників та 5 селян. За національністю переважали студенти-євреї – 131 особа [18, арк. 5]. Щоб пролетаризувати студентський склад, радянська влада активно проводила «чистки». Уже влітку 1923 р. з факультету відрахували 3 «колишніх білих», а 27 осіб умовно залишили студентами (мали довести, що не служили у «білих»). У 1924 р. відрахували 32 особи, всі за соціальним станом походили з інтелігенції. Щоправда підстави для відрахування в них були різні: як «соціально-чужий елемент», як «академічний баласт», як «непридатних до

майбутньої діяльності» [19, арк. 27]. У 1928/29 н. р. відрахували 13 правників, цього разу за «дискредитуючу поведінку», «неприпустиме ставлення до командування Червоної армії», «вороже ставлення до колективу студентства», «приховування соціального стану» [20, арк. 20]. І хоча за кількісним складом ОІНГ був найменшим серед інститутів народного господарства, його правовий факультет користувався популярністю. Архівні документи дозволили встановити деякі показники його діяльності. У 1922/23 р. на факультеті навчалося 180 осіб; у 1923 р. – 142; у 1924 р. – 191; у 1925 р. – 197; у 1926 р. – 191, а в наступному – 197 студентів.

Основними формами занять були лекції, практичні, семінари, гуртки та семінари підвищеного типу. Особливу увагу викладачі приділяли вибору методів ведення занять (співбесіди, реферативна форма, робота в групах, гуртках тощо). Щоб отримати диплом вишу, студент повинен був виконати навчальний план, відпрацювати всі види занять, пройти та захистити стаж, підготувати та публічно захистити дипломну роботу. І хоча факультет щорічно мав випуски, дипломованих юристів бракувало, насамперед, через проблеми з організацією стажування.

Якщо 34 випускника 1921/22 н. р. були працевлаштовані (10 стали судовими працівниками, 10 – захисниками, 14 – юрисконсультами), то надалі вкрай складно було відшукати стажерські місця в радянських установах, особливо особам непролетарського походження [8, арк. 2]. У 1924 р. стажерська комісія ОІНГ організувала стажування лише 21 із 91 випускника, ще 40 – влаштувалися самостійно, тоді як решта не стажувалися. Із 74 юристів випуску 1925 р. стажкомісія влаштувала 25 осіб, 15 – самостійно знайшли місця стажування, решта – не змогли пройти стаж [21, арк. 39–40]. Відтак у 1927 р. на факультеті констатували, що 119 осіб двох попередніх випусків не отримали дипломи. Тому керівництво клопотало про запровадження екстернату та зарахування практичної діяльності за стаж. І вже восени у 1927 р. 19 осіб склали іспити екстерном, а 102 – захистили дипломи та отримали кваліфікацію «юрист» [22, арк. 39–42].

Загалом випуски факультету були порівняно невеликими. За нашими підрахунками (за неповними даними), випускників-юристів було щонайменше 425 осіб, серед них і такі відомі вчені, як М.Д. Шаргородський (1904–1973), Р.О. Халфіна (1909–1998), О.А. Рускол (1898–1967) та ін. Випускником ОІНГ був С.М. Цареградський, останній декан факультету, а згодом директор Харківського інституту радянського будівництва і права.

Однак наприкінці 1920-х р. в СРСР розпочався процес уніфікації освіти. Насамперед було прийнято рішення про скорочення кількості правових факультетів. Ті, які залишалися, укомплектовувалися марксистськими кадрами, а програми викладання змінювалися, зменшуючи догматизм та збільшуючи питому вагу економічних дисциплін. Така реформа болюче вдарила по ОІНГ. Спочатку керівництво інституту клопотало про м'яку реорганізацію: дозволити студентам 4 та 3 курсів до 1 січня 1931 р. завершити навчання за старим планом, доповнивши його економічними дисциплінами. Проте, на підставі постанови Раднаркому від 12 квітня 1930 р. та

наказу НКО 13 липня 1930 р., правовий факультет ОІНГ був ліквідований. Студентам 4 курсу дозволили закінчити навчання. Їх випуск відбувся восени 1930 р., вони отримали кваліфікацію «юрист-економіст». З іншими курсами працювала ліквідаційна комісія. 5 листопада 1930 р. «соціально та академічно найкращих» перевела до Харківського інституту радянського будівництва та права (рекомендацію отримали 27 осіб, із них 11 робітників, 12 селян, 4 службовці). Тоді як 43 студенти (більшість представники інтелігенції) були кинуті напризволяще.

З ліквідацією правового факультету ОІНГ в Одесі був припинений поступальний розвиток вищої юридичної освіти. Якщо не враховувати кілька років діяльності юридичного факультету в окупованій Одесі (1942–1944), то відновити славні традиції одеської юридичної школи вдалося лише у 1947 р., коли відкрився юридичний факультет Одеського державного університету ім. І.І. Мечникова. У списках його працівників із складу довоєнної когорти одеських юристів залишилися лише І.В. Шерешевський (1888–1881), М.Д. Шаргородський (1904–1973) та В.Т. Олієвський (1894–?).

Доля інших правників Одеси переважно була трагічною. Ще в 1920-х р. смерть обірвала життя В.В. Сокольського (1848–1921), В.М. Образцова (1879–1926), О.Я. Шпакова (1868–1927). Вимушені були емігрувати С.А. Єгізаров (1852–1935), Є.В. Васьковський (1866–1942). У 1922 р. були заарештовані і вислані за кордон П.М. Михайлов (1878–1962) та О.С. Мулюкін (1873–після 1944). З Одеси виїхали й молоді вчені М.П. Карадже-Іскров (1896–1949) та Д.Ф. Блюменфельд (1892–1938). Наприкінці 1920-х р. був змушений покинути Одесу П.М. Толстой (1880–?). Після ліквідації ОІНГ передчасно помер Е.Я. Немировський (1874–1934).

Не оминули науковців Одеси лихі 1930-ті р., коли боротьба з вигаданими буржуазними націоналістами, контрреволюціонерами, шпигунами, шкідниками набула особливого розмаху. Чи не першим із одеситів під репресивну машину потрапив М.Є. Слабченко (1882–1952). У 1938 р. були розстріляні Л.О. Піпер (1897–1938), Д.Ф. Блюменфельд (1892–1938) та О.Ю. Дзюбін (1900–1938). Загинув у таборі, отримавши тривалий термін ув'язнення, І.Л. Цьокан (1887–1940). Кілька місяців (1932–1933 рр.) директорства в Харківському інституті радянського будівництва і права С.М. Цареградського (1899–після 1956) стали причиною його звинувачення в контрреволюційній діяльності і прирекли його на 18 років таборів.

Ще перед війною помер О.І. Покровський (1873–1940), під час евакуації – І.А. Хмельницький (1861–1941). Після звільнення Одеси до міста повернувся Г.І. Тіктін (1880–1945), але передчасна смерть у січні 1945 р. обірвала його життя. Професор П.Є. Казанський (1866–1947) пережив блокаду Ленінграду, після війни також повернувся до Одеси, де до кінця життя працював на статистичному факультеті та в науковій бібліотеці університету.

Під час війни на відновленому окупаційною владою юридичному факультеті Одеського університету працювали: І.Я. Фаас, О.О. Жилін, М.П. Макаренко. З наближенням радянських військ до Одеси

І.Я. Фаас (1894–1945) емігрував до Болгарії, але вже невдовзі помер. Донині нез'ясована доля О.О. Жиліна (1880–після 1949 р.), є відомості, що він також емігрував до Болгарії, а згодом – до Буенос-Айресу. За свідченнями О.Є. Музичко, не без втручання радянських спецслужб обірвалося життя М.П. Макаренка (1874–1945). Доля ж інших учених факультету поки залишається нез'ясованою.

Висновки. Отже, правовий факультет ОІНГ вніс помітний вклад у формування одеської юридичної школи. Висококваліфіковані викладачі забезпечили якісну юридичну підготовку його вихованцям. Однак у вирі стрімких та масштабних експериментів радянської влади з вищою освітою факультет припинив свою діяльність, а його здобутки довгі роки замовчувалися.

Література

1. Міхневич Л.В. Концепція побудови вищої юридичної освіти ранньої радянської доби: уроки історії / Л.В. Міхневич // Збірник наукових праць «Науковий вісник НУБіП України». Серія «Право». – К., 2016. – № 243. – С. 7–16.
2. Міхневич Л.В. Розвиток юридичної науки і освіти в Київському комерційному інституті – Київському інституті народного господарства (1906–1930 рр.) / Л.В. Міхневич. – К. : КНЕУ, 2011. – 286 с.
3. Міхневич Л.В. Досвід діяльності одеської науково-дослідної кафедри «Сучасних правових проблем» (1923–1930 рр.) / Л.В. Міхневич // Підприємство, господарство і право. – 2016. – № 10. – С. 124–129.
4. Одеський державний економічний університет. Нариси історії. / В.П. Бородатий [и др.]. – О. : [б.в.], 2000. – 268 с.
5. Музичко О.М. Засновник Одеського інституту народного господарства професор Олексій Якович Шпаков (1868–1927): біографічний нарис : монографія / О.М. Музичко. – Одеса : Атлант, 2011. – 224 с.
6. Музычко А. Иван Яковлевич Фаас: декан юридического факультета Одесского университета в годы румынской оккупации / А. Музычко // Вісник Одеського Історико-Краєзнавчого Музею. 2010. – Вип. 9. – С. 46–54.
7. Учебный план правового отделения Одесского института народного хозяйства // ЦДАВОВ. – Ф. 166. – Оп. 2. – Спр. 1506.
8. Доклад о деятельности ОИИХ за I триместр и начало II-го трим. 1922/23 уч. г. // ЦДАВОВ. – Ф. 166. – Оп. 2. – Спр. 1506.
9. Учебный план института народного хозяйства на 1922–1923 уч. год // ЦДАВОВ. – Ф. 166. – Оп. 2. – Спр. 1109.
10. Учебный план юридического факультета на 1926–27 учебный год // ЦДАВОВ. – Ф. 166. – Оп. 6. – Спр. 5641.
11. Учебный рабочий план по юридическому факультету ОИИГ на 1928/29 учеб. рік // ДАОО – Ф. Р-129. – Оп. 1. – Спр. 302.
12. Протокол засідання предметної комісії кримінального права від 5. 03. 1929 р. // ДАОО – Ф. Р-129. – Оп. 1. – Спр. 273.
13. Протокол засідання предметної комісії кримінального права від 28. 09. 1929 р. // ДАОО – Ф. Р-129. – Оп. 1. – Спр. 274.
14. Доклад политкомиссара ОИИХ о производственной работе по институту за август месяц 1922 г. // ЦДАВОВ. – Ф. 166. – Оп. 2. – Спр. 1109.
15. Протокол № 17 засідання Правління Одеського інституту народного господарства від 9/V – 29 р. // ЦДАВОВ. – Ф. 166. – Оп. 6. – Спр. 5651.
16. Институт права и советского строительства при коммунистической академии (г. Москва, Знаменка, 10) // ДАОО – Ф. Р-129. – Оп. 3. – Спр. 7. – Арк. 126.
17. Список адміністративного персоналу Одеського інституту народного господарства – 1928/29 учеб. р. // ДАОО – Ф. Р-129. – Оп. 3. – Спр. 7.

18. Анкета для учебных учреждений Профобра УССР // ЦДАВОВ. – Ф. 166. – Оп. 2. – Спр. 1109.
19. Отчет комиссии по социально-академической проверке // ЦДАВОВ. – Ф. 166. – Оп. 2. – Спр. 1109.
20. Відомості про студентів ОІНГ, що їх виключено зі складу студентів інституту в 1928/29 учб. р. // ДАОО. – Ф. Р-129. – Оп. 3. – Спр. 8.
21. Отчет по стажу Одесского института народного хозяйства // ЦДАВОВ. – Ф. 166. – Оп. 6. – Спр. 184.
22. Витяг з протоколу засідання Правління Одеського Інрхозу від 4/І -27 р. // ЦДАВОВ. – Ф. 166. – Оп. 6. – Спр. 5650.

А н о т а ц і я

Міхневич Л. В. Правовий факультет Одеського інституту народного господарства: з історії юридичної освіти. – Стаття.

За архівними матеріалами відтворено історію становлення та діяльності правового факультету Одеського інституту народного господарства (1921–1930). Проаналізовано структуру факультету, навчальні плани, професорсько-викладацький персонал та студентський склад, обсяги та деякі якісні й кількісні показники роботи факультету.

Ключові слова: Одеський інститут народного господарства, правовий факультет, юридична освіта.

А н н о т а ц и я

Міхневич Л. В. Правовой факультет Одесского института народного хозяйства: из истории юридического образования. – Стаття.

По архивным материалам воссоздана история становления и деятельности правового факультета Одесского института народного хозяйства (1921–1930). Проанализирована структура факультета, учебные планы, профессорско-преподавательский персонал и студенческий состав, объемы и некоторые качественные и количественные показатели работы факультета.

Ключевые слова: Одесский институт народного хозяйства, правовой факультет, юридическое образование.

S u m m a r y

Mikhnevych L. V. The legal department of Odessa Institute of National Economy, the history of legal education. – Article.

By the archived materials history of becoming and activities was reproduced of legal faculty of the Odessa institute of national economy (1921–1930). The structure of the faculty, curriculum, professorial and teaching staff and the student's staff, volumes and some qualitative and quantitative indicators of the faculty's work are analyzed.

Key words: Odessa Institute of National Economy, legal faculty, legal education.

УДК 342.1

С. В. Осауленко

**РІШЕННЯ ЄВРОПЕЙСЬКОГО СУДУ З ПРАВ ЛЮДИНИ
ПРО ГРОМАДСЬКІ ОРГАНІЗАЦІЇ:
УРОКИ ДЛЯ ПОЛІТИЧНИХ ПАРТІЙ**

Постановка проблеми. Актуальність дослідження рішень Європейського Суду з прав людини про свободу асоціацій є вагомим з точки зору демократизації суспільного життя в Україні. Важливу роль у ньому відіграють ті інститути, які утворюються в процесі реалізації свободи асоціацій, – громадські організації та політичні партії. Вони мають особливе значення для подальшого розвитку чинного законодавства України в контексті європейської інтеграції. Важливим науковим завданням є здійснення правового аналізу цих рішень, особливо якщо вони прийняті в справах за участю України. При цьому, як правило, науковці та фахівці-практики, що вдаються до коментування відповідних рішень, аналізують їх лише в контексті тих інститутів, щодо яких вони прийняті, що інколи є надто вузьким підходом до проблеми.

Оцінка стану літератури. Прикладом того, що рішення Європейського суду з прав людини аналізуються лише в контексті тих інститутів, щодо яких вони прийняті, по відношенню до свободи асоціацій, можна знайти в публікаціях Д.Є. Волкової [1–3]. Досліджуючи громадські організації, автор зосереджується на рішеннях Європейського суду з прав людини в справі «Корецький та інший проти України» 2008 р. та в справі «Трофимчук проти України» 2011 р. (останнє пов'язане не тільки зі свободою асоціацій, але й зі свободою мирних зібрань). Висновки та пропозиції Д.Є. Волкової є цінними для подальшого вдосконалення нормативно-правової регламентації створення та діяльності громадських організацій в Україні, для гарантування конституційного права на свободу об'єднання в громадські організації. Але досі невирішеною залишається ще одна частина проблеми: як ці рішення Європейського суду з прав людини можуть бути застосовані для подальшого вдосконалення нормативно-правової регламентації створення та діяльності політичних партій в Україні, для гарантування конституційного права на свободу об'єднання в політичні партії.

Метою статті є аналіз рішень Європейського Суду з прав людини в справі *Корецький та інший проти України* 2008 р. та у справі *Трофимчук проти України* 2011 р. з точки зору застосування правових позицій Суду для подальшого вдосконалення гарантування конституційного права на свободу об'єднання в політичні партії, а також удосконалення нормативно-правової регламентації створення та діяльності політичних партій в Україні.

Виклад основного матеріалу. Рішення Європейського суду з прав людини в справі «Корецький та інший проти України» 2008 р. було прийнято з надзвичайно важливого для України питання. Фабула справи: група осіб 7 червня 2000 р. утворила громадську організацію екологічного спрямування для захисту навколишнього середовища мікрорайону – «Громадянський комітет за збереження дикої (корінної) природи Березняків», в якому вони постійно проживали. Проте ініціативному комітету представників цієї громадської організації, попри значні зусилля, так і не вдалось здійснити її державну реєстрацію: кожен раз, коли вони звертались до відповідних органів публічної влади, знаходились все нові й нові зауваження до Статуту організації. Нарешті, вони звернулись до суду – справу розглядали суд першої інстанції, Апеляційний суд м. Києва та Верховний Суд України. В останньому заявники остаточно програли справу, та 7 липня 2002 р. було прийнято рішення про припинення утвореною за їхньою участі громадської організації.

Здавалося б, що це Рішення наразі не є актуальним не тільки по відношенню до політичних партій, але й по відношенню до громадських організацій в Україні – адже в період, коли відбувались пов'язані зі справою події на національному рівні, чинним був Закон України від 16 червня 1992 р. «Про об'єднання громадян» [4], а наразі чинним є Закон України від 22 березня 2012 р. «Про громадські об'єднання» [5]. Тим не менш, по-перше, і громадські організації, і політичні партії в Україні, як і раніше, належать до різновидів об'єднань громадян (див. ст. 36 Конституції України [6] стосовно видів об'єднань громадян в Україні та [7; 8] щодо різниці між політичними партіями та громадськими організаціями). По-друге, Європейський суд із прав людини брав до уваги національне законодавство, але при вирішенні справи виходив з Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод 1950 р., а саме зі статті 11 «Свобода зібрань та об'єднання», яка встановлює:

1. Кожен має право на свободу мирних зібрань і свободу об'єднання з іншими особами, включаючи право створювати профспілки та вступати до них для захисту своїх інтересів.

2. Здійснення цих прав не підлягає жодним обмеженням, за винятком тих, що встановлені законом і є необхідними в демократичному суспільстві в інтересах національної або громадської безпеки, для запобігання заворушенням чи злочинам, для охорони здоров'я чи моралі або для захисту прав і свобод інших осіб. Ця стаття не перешкоджає запровадженню законних обмежень на здійснення цих прав особами, що входять до складу збройних сил, поліції чи адміністративних органів держави» [9].

Таким чином, Конвенція 1950 р. не проводить жодної різниці, чи йдеться про утворення та діяльність громадських організацій, чи політичних партій, чи професійних спілок, чи будь-яких інших видів об'єднань для реалізації свободи об'єднання відповідно до положень цієї статті.

Дії посадової особи, що мала здійснити державну реєстрацію утвореної асоціації, навряд чи можуть бути визнані прийнятними для демократичного суспільства – після першого звернення заявникам було вказано на деякі недоліки Статуту – на погляд посадової особи, що мала здійснити державну реєстрацію. Після цього вказані недоліки було виправлено, на думку Заявників, – повністю, на думку Відповідача, – частково. Текст Рішення в аналізованій справі свідчить про те, що «міське управління повернуло заявникам заяву та статут і рекомендувало внести до статуту зміни, викладені міським управлінням на тих же документах. Зокрема, кілька речень та пунктів було викреслено, включаючи пункти 3.1, 5.1 (г) та 6.4. Інші частини статуту було перефразовано та змінено, як, наприклад, слово «лобіювання» в пункті 4.2 (д) було замінено «наданням пропозицій», а вислів «проводити громадську екологічну експертизу» є пункті 5.1 (і) було сформульовано як «проводити на громадських засадах екологічну експертизу». Згідно з інформацією, наданою заявниками, 6 вересня 2000 року вони подали нову редакцію статуту, в якій частково були враховані виправлення, запропоновані міським управлінням. Уряд заперечує твердження заявників» [10]. Як бачимо, багато зауважень мало суто стилістичний характер.

Тим не менш, ініціативна група отримала другого листа з відмовою в державній реєстрації утвореної ними асоціації. «Листом від 18 вересня 2000 року міське управління повідомило заявників про відмову в реєстрації Громадянського комітету у зв'язку з тим, що положення статуту не були приведені у відповідність до національного законодавства. Зокрема, в статуті не було зазначено статус Громадянського комітету; положення щодо представництв Комітету в інших містах України суперечило положенню про те, що діяльність Комітету поширюється на територію міста Києва; статут передбачає дві мета Комітету замість однієї мети та завдань; на Виконавчу дирекцію Громадянського комітету було покладено господарські функції, тоді як стаття 24 Закону України «Про об'єднання громадян» передбачала, що об'єднання громадян може здійснювати господарську діяльність шляхом створення госпрозрахункових установ; положення про те, що Громадянський комітет може вести видавничу діяльність, та положення про те, що членами Комітету можуть бути волонтери, суперечить положенням зазначеного Закону. Також заявники не врахували всіх виправлень до тексту статуту та додали до заяви копію документа про сплату реєстраційного збору, тоді як законодавством передбачено подання оригіналу цього документа» [10].

У Рішенні Європейський суд з прав людини проаналізував аргументи національних судів, які вони висували при розгляді цієї справи. Так, «суди встановили, що відмова у реєстрації Громадянського комітету була

законною, оскільки певні положення статуту містили текстуальні розбіжності з положеннями відповідного національного законодавства. Зокрема, не було вірно визначено мету Громадянського комітету, і вона не відповідала вимогам статей 3 та 13 Закону України «Про об'єднання громадян». Положення пунктів 1.4, 5.1 та 7.11 статуту, відповідно до яких виконавча дирекція Громадянського комітету забезпечує «поточну господарчу та фінансову» діяльність та Громадянський комітет здійснює видавничу діяльність, не відповідають вимогам статей 9 та 24 зазначеного Закону. Формулювання пунктів 6.1 та 6.4 статуту в частині участі волонтерів в діяльності Громадянського комітету суперечить принципу рівноправності членів об'єднання, закріпленому в статті 6 Закону. Суди також зауважили, що заявники не подали виправлений статут, а той статут, який вони подали до суду, суперечив законодавству» [10]. Як бачимо, всі національні суди, що були причетні до розгляду справи, застосовували суто нормативістський підхід до проблеми, зовсім не беручи до уваги підхід позитивістський. Вони здійснювали буквальне тлумачення чинного на той час Закону України «Про об'єднання громадян», звертаючи увагу лише на «букву» цього Закону та не звертаючи жодної уваги на «дух» цього Закону, так само як і на «дух» відповідних норм Конституції України 1996 р. та Конвенції 1950 р.

У Рішенні також йдеться про те, що «навіть припускаючи, що положення закону було вірно розтлумачено судами та дане втручання базувалося на формальній підставі, закріпленій в національному законодавстві, Суд нагадує, що вислів «передбачений законом» у другому пункті статті 11 Конвенції не тільки вимагає, щоб дія, яка оскаржується, була передбачена національним законодавством, але також містить вимогу щодо якості закону (див., серед іншого, «Маестрі проти Італії» (*Maestri v. Italy*)). Закон має бути доступний для конкретної особи і сформульований із достатньою чіткістю для того, щоб вона могла, якщо це необхідно, за допомогою кваліфікованих радників передбачити в розумних межах, виходячи з обставин справи, ті наслідки, які може спричинити означена дія» [10]. Таким чином, Суд додав до низки порушених органами публічної влади в цьому випадку і критерій якості закону. Враховуючи те, що Рішення Суду прийнято на користь заявників, Закон «Про об'єднання громадян» через кілька років було скасовано, а натомість прийнято Закон «Про громадські об'єднання». Однак аналогічних дій по відношенню до законодавства України про політичні партії вчинено не було.

Якщо розглядати основні ідеї, покладені в основу цього Рішення, то стає очевидним, чому Європейський Суд із прав людини цілком обґрунтовано знайшов порушення в цій справі з боку держави. По-перше, сама ситуація, коли утворюється об'єднання громадян екологічного спрямування, жоден із напрямів діяльності якого не входить у конфлікт із нормами європейського права (Конвенції 1950 р.) та національного права (Конституції України 1996 р.) – та це об'єднання громадян не реєструється органами публічної влади, навряд чи свідчить на користь відповідача – держави Україна.

Порушення, часто не змістовного, а формального характеру в Статуті утвореної асоціації були не настільки істотними, щоб тягнути за собою відмову у державній реєстрації. А отже, має місце порушення принципу демократизму. Про це зауважили і заявники. У Рішенні зазначено: «Заявники стверджували, що відмова в реєстрації Громадянського комітету не відповідала національному законодавству, не мала легітимної мети і не була необхідною в демократичному суспільстві» [10].

Найбільший інтерес представляє остання частина Рішення Суду – починаючи з п. 2 описової частини, який має назву «Оцінка Суду». Перш за все, Суд проаналізував ситуацію з точки зору загальних принципів (підпункт «а» пункту 2): «Право на об'єднання – невід'ємна частина права, гарантованого статтею 11 Конвенції. Можливість заснувати юридичну особу з метою діяти колективно у сфері спільних інтересів є одним із найважливіших аспектів права на свободу об'єднання, за відсутності якого вказане право було б позбавлене будь-якого сенсу. Спосіб, в який національним законодавством закріплено цю свободу та її практичне застосування органами державної влади, є проявом стану демократії з певній країні» [10]. Таким чином, Суд визнає вільний розсуд країн, що ратифікували Конвенцію 1950 р., встановлювати норми, що регламентують порядок створення та державної реєстрації асоціацій – юридичних осіб, але таким чином, що свобода асоціацій «не була позбавлена сенсу». Це свідчить про порушення принципу пропорційності. Варто зазначити, що це стосується і політичних партій.

У наступному абзаці Рішення Суд нагадує з посиланнями на інші рішення у подібних справах, що «він неодноразово визначав, що відмова національних органів державної влади надати статусу юридичної особи об'єднанню громадян є втручанням у право заявників на здійснення права на свободу об'єднання» [10]. Знов-таки, це стосується всіх об'єднань громадян, у т.ч. і політичних партій. А у п. 41 Рішення Суд визнав, що за обставин справи відмова надати Громадянському комітету статус юридичної особи становила втручання органами державної влади в здійснення заявниками їх права на свободу об'єднання. Суд при цьому задався запитанням: «Чи переслідувало втручання легітимну мету та чи було воно «необхідним в демократичному суспільстві?», та погодився з Заявниками в тому, що ні, а отже, мало місце порушення ст.11 Конвенції 1950 р. Це Рішення було прийнято одноголосно.

Висновки. У 2008 р. Європейський Суд з прав людини прийняв рішення в справі «Корецький та інші проти України». Це рішення традиційно аналізується як таке, що здійснило істотний вплив на національне законодавство про громадські організації, – адже пан Корецький та інші заявники прагнули здійснити державну реєстрацію утвореної ним громадської організації «Громадянський комітет за збереження дикої (корінної) природи Березняків». Це є цілком логічним та закономірним, тому що через кілька років, у т.ч. на підставі цього Рішення, було скасовано Закон «Про об'єднання громадян» та прийнято Закон «Про громадські об'єднання». Автор

доводить, що оскільки свобода асоціацій передбачає утворення не лише громадських організацій, але й політичних партій, аналізоване Рішення має стати в нагоді при удосконаленні законодавства про політичні партії України. Перспективи подальших досліджень у цьому напрямку полягають у критичній оцінці національного законодавства національного законодавства про державну реєстрацію політичних партій на предмет виявлених Судом принципів, що були порушені щодо громадських організацій.

Література

1. Волкова Д.Є. Рішення Європейського Суду з прав людини про свободу асоціацій у справах за участю України / Д.Є. Волкова // Держава і право. – К., 2013. – № 60. – С. 106.
2. Волкова Д.Є. Рішення Європейського Суду з прав людини про свободу об'єднань у справах проти України / Д.Є. Волкова // Матеріали міжнар. інтернет-конф. молодих вчених та студ. Юрид. фак. Харків. нац. ун-ту ім. В.Н. Каразіна (база даних eKhNUIR). – Харків, 2013. – С. 88.
3. Волкова Д.Є. Свобода об'єднань у контексті Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод / Д.Є. Волкова // Правове життя сучасної України : матеріали міжнар. наук.-практ. конф. проф.-викл. складу та аспірантів Нац. ун-ту «Одеська юридична академія». – Одеса, 2013. – С. 293.
4. Про об'єднання громадян : Закон України від 16 червня 1992 р. // Відомості Верховної Ради України. – 1992. – № 34. – Ст. 504.
5. Про громадські об'єднання : Закон України від 22 березня 2012 р. // Офіц. вісник України. – 2012. – № 30. – Ст. 1097.
6. Конституція України // Відомості Верховної Ради України. – 1996. – № 30. – Ст. 142.
7. Волкова Д.Є. Термин «общественные организации» в конституционном законодательстве Украины / Д.Є. Волкова // «Legea si Viata» : междунар. науч.-практ. правовой журн. – 2014. – № 11. – С. 35.
8. Мішина Н. Проблеми доктринального супроводження розвитку конституційної юстиції в Україні / Н. Мішина // Вісник Конституційного Суду України. – 2015. – № 4. – С. 122.
9. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод 1950 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/995_004.
10. Рішення Європейського суду з прав людини у справі Корецький та інші проти України 2008 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/974_446.

А н о т а ц і я

Осауленко С. В. Рішення Європейського суду з прав людини про громадські організації: уроки для політичних партій. – Стаття.

У статті автор звертає увагу на те, що прийняте в 2008 р. Європейським судом з прав людини рішення в справі «Корецький та інші проти України». Це рішення традиційно аналізується як таке, що здійснило істотний вплив на національне законодавство про громадські організації, – адже пан Корецький та інші заявники прагнули здійснити державну реєстрацію утвореної ним громадської організації «Громадянський комітет за збереження дикої (корінної) природи Березняків». Це є цілком логічним та закономірним, тому що через кілька років, у т.ч. на підставі цього Рішення, було скасовано Закон «Про об'єднання громадян» та прийнято Закон «Про громадські об'єднання». Автор доводить, що оскільки свобода асоціацій передбачає утворення не лише громадських організацій, але й політичних партій, аналізоване Рішення має стати в нагоді при вдосконаленні законодавства про політичні партії України.

Ключові слова: політичні партії, право на об'єднання в політичні партії, свобода об'єднань, свобода асоціацій, об'єднання громадян.

А н н о т а ц и я

Осауленко С. В. Решения Европейского суда по правам человека про общественные организации: уроки для политических партий. – Статья.

В статье автор обращает внимание на принятое в 2008 году Европейским судом по правам человека решение по делу «Корецкий и другие против Украины». Это решение традиционно анализируется как существенно повлиявшее на национальное законодательство об общественных организациях, – ведь Корецкий и другие заявители стремились осуществить государственную регистрацию созданной им общественной организации «Гражданский комитет за сохранение дикой (коренной) природы Березняков». Это вполне логично и закономерно, поскольку через несколько лет, в т.ч. на основании этого Решения, был отменен Закон «Об объединениях граждан» и принят Закон «Об общественных объединениях». Автор доказывает, что, так как свобода ассоциаций предполагает создание не только общественных организаций, но и политических партий, рассматриваемое Решение должно быть использовано при совершенствовании законодательства о политических партиях Украины.

Ключевые слова: политические партии, право на объединение в политические партии, свобода объединений, свобода ассоциаций, объединения граждан.

S u m m a r y

Osaulenko S. V. Decisions of the European Court of Human Rights on non-governmental organizations: lessons for political parties. – Article.

In the article, the author draws attention to the fact that in 2008 the European Court of Human Rights decision in the Mr. Koretsky and others vs Ukraine case was adopted. This decision has traditionally been analyzed as having had a significant impact on the national legislation on civic organizations, since Mr. Koretsky and other applicants sought to state registration of the civic organization «The Civic Committee for the Conservation of the Wild (Indigenous) Nature of Bereznikiv», which was formed by it. This is quite logical and logical, because in a few years, including on the basis of this Decision, the Law «On Citizens' Associations» was abolished and the Law «On Public Associations» was adopted. The author argues that, since freedom of association involves the formation of not only public organizations, but also political parties, the considered decision should be useful in improving the legislation on political parties of Ukraine.

Key words: political parties, the right to unite in political parties, freedom of association, freedom of association, association of citizens.

УДК 343.973+ 519.2

П. П. Сердюк

ЛОЖНЫЕ КОРРЕЛЯЦИИ В ИССЛЕДОВАНИИ НАСИЛЬСТВЕННОЙ ПРЕСТУПНОСТИ

Постановка проблемы. Примеров использования корреляционного анализа в установлении коррелятов в связи с преступностью много. Однако самой раздражающей корреляцией, которая была якобы доказана в криминологическом исследовании, остаётся корреляция между динамикой уровня насильственной преступности и динамикой неравенства в распределении доходов населения. О проблеме неравномерного распределения ресурсов среди населения как криминогенном факторе говорили чуть ли не все криминологи в мире, поэтому совершенно нет никакой необходимости в том, чтобы приводить здесь их список, но эти утверждения не получили надлежащей эмпирической проверки, поскольку их результаты тяжеловерно противоречивы.

Посему существовала необходимость проверки изысканий по этому вопросу. Но как-то у криминологов до этого не доходили руки. Нужно было, всего-навсего, проверить математические модели и таблицы линейной регрессии с произвольно выбранным явлением. Например, каким-либо явлением, связь с которым выглядела бы вздорной. Вот и было решено в качестве такового избрать показатели производства молока за релевантный период для того, чтобы исключить возможность ложной корреляции при таком же подходе.

Анализ последних исследований и публикаций. Наиболее последовательными сторонниками использования регрессионного и корреляционного анализа по зависимой, коей является насильственная преступность, и независимой, то есть неравенство в распределении доходов населения (индекс Джини), переменной были и остаются представители школы С.Г. Олькова. Нужно отметить, что этот криминолог сделал очень много для криминологической науки, поскольку всемерно способствует тому, чтобы вытянуть её из болота умозрительности. Его работу, а также труды его учеников трудно переоценить, хотя они зачастую и не приводили к точным, непротиворечивым результатам, но их подход, который рвётся из уз умозрительности в криминологии, сделал очень многое.

Ещё до публикаций по этому вопросу С.Г. Олькова его ученица Э.Г. Юзиханова в 2002 г. защитила кандидатскую диссертацию, в которой произвела расчёты и установила корреляцию между динамикой преступности и индексом Джини [1, с. 129–131]. Не вызывает сомнений, что делалось это с подачи С.Г. Олькова, который в 2003 г. опубликовал тезисы доклада, посвящённого влиянию социального неравенства населения на преступность, а после, в 2004 г., и 2011 г. предложил нашему вниманию две обстоятельные статьи, в которых на основе корреляционного анализа пришёл к утверждению, что существует правило, в соответствии с которым в странах с более высокой степенью дифференциации народонаселения по уровню доходов существует более высокий уровень насилия, в том числе экстремального, выражающегося в умышленных убийствах [2, с. 73–78; 3, с. 240–252].

Идеи С.Г. Олькова были развиты его учеником И.С. Скифским в диссертации, защищённой в 2006 г., в которой были взяты временные рамки в 25-ть лет, с 1980 по 2004 гг. Однако исследователь сам порядок подсчёта не показал, ни в тексте, ни в приложениях к диссертации, поэтому можно было взять только данные, которыми он пользовался, и увидеть общий результат. Это самое масштабное исследование вопроса о влиянии социально-экономического неравенства на насильственную преступность, посему оно представляет самый острый интерес для проверки тех результатов, к которым пришёл указанный исследователь [4]. Впрочем, рамки этой статьи не позволяют мне проверить все результаты, и было принято решение остановиться на проверке общей гипотезы о связи между динамикой уровня насильственной преступности и динамикой неравенства в распределении доходов населения.

Результаты изысканий С.Г. Олькова и Э.Г. Юзихановой необходимо проверять отдельно, поскольку они основаны на более узкой эмпирической базе. Работа же И.С. Скифского особо заслуживает внимания из-за своего масштаба и непосредственной близости к интересующему нас вопросу. Нужно сказать, что публикации его учителя – С.Г. Олькова, хотя и имеют формат научных статей, всё же сносно описаны, а вот диссертация И.С. Скифского лишь описывает применяемые формулы и результат. Сразу даже непонятно, какие показатели состояния насильственной преступности автор использовал, абсолютные или относительные? И лишь ознакомление с работами С.Г. Олькова и конкретные перерасчёты говорят о том, что И.С. Скифский использовал относительные показатели насильственной преступности, исходя из индекса на 100 000 населения.

Исследователь использовал уравнение парной регрессии:

$$y = a + bx,$$

где \tilde{y} – среднее значение результативного признака y при определённом значении факторного признака x , другими словами – среднее значение насильственной преступности при определённом значении индекса Джини; a – свободный член уравнения; b – коэффициент регрессии, измеряющий среднее отношение отклонения результативного признака от

его средней величины к отклонению факторного признака от его средней величины на одну единицу его измерения, \bar{y} вариация y , приходящаяся на единицу вариации x [4, с. 90].

В своём выступлении на конференции, состоявшейся 15 мая 2013 г. в Балтийском институте экологии, политики и права (РФ), Я.И. Гишинский особо отметил роль исследований указанных авторов по этому вопросу. Он остановился на мысли о том, что первоначально результаты И.С. Скифского вызвали сомнения в показателе уровня корреляции (0,92), близкому к функциональной связи, то есть (1,0), но, по его словам, исследователь развеял сомнения на отдельной встрече, в которой он пояснил свои результаты. Примечательно то, что поставили под сомнение результат, а не сам подход, которым воспользовался исследователь [5].

Дело в том, что существует риск так называемых «ложных корреляций», наподобие тех, которые были установлены в США. Например, исследователи нашли корреляционную связь между количеством смертей в бассейнах и количеством ролей Николаса Кейджа в кино, возрастом победительниц конкурса «Мисс Америка» и количеством смертей из-за горячего пара, уровнем производства пчелиного мёда в США и уровнем разводов в Южной Каролине. Не нужно забывать, что математика – это не волшебство. Когда сравниваются числовые параметры, то может стать так, что корреляция существует только между числами.

Очевидно, необходимо помнить, что метод корреляционного анализа довольно часто даёт противоречивые, и даже смешные результаты. Это должно заставить искать другие способы определения влияния факторов на преступность. Либо же необходимы усовершенствования в означенном методе.

Стало быть, нужно быть осторожным с математикой, и важно помнить, что определённые методы математики могут подтверждать ложные связи, которых в действительности нет, и они вряд ли могли быть в такой последовательности.

Цель статьи (задачи) состоит в том, чтобы проверить гипотезу о существовании корреляции между динамикой уровня насильственной преступности и динамикой неравенства в распределении доходов населения.

Изложение основного материала исследования. По выводам И.С. Скифского, который в построенной линейной регрессии, несомненно, использовал относительные показатели насильственной преступности, исходя из показателя на 100 000 населения, изменение коэффициента Джини на 0,1 или на 1% должно изменять показатель насильственной преступности на 48 300 преступлений в России, то есть на абсолютный показатель, а не относительный. При этом исследователь отдельно не переводил на базу сравнения в 100 000 населения полученный результат $y = 482,57x - 52,855$. Как раз вот эта цифра 482,57 x и есть эти 48 300 насильственных преступлений, что означает абсолютный показатель, а не относительный [4, с. 97]. Но так не может быть, ведь относительные данные на входе должны давать относительные показатели на выходе. Подобной ошибки не

допускал его учитель С.Г. Ольков, поскольку он использовал относительные показатели насильственной преступности на 100 000 населения, и его выводы говорили об изменении индекса или коэффициента умышленных убийств на 100 000 населения. Построенное им регрессионное уравнение по данным за 2000–2008 гг., которое описывало связь между числом умышленных убийств и индексом Джини, имело вид: $\sigma = -19,71 + 0,6865x$, где σ – оценка числа умышленных убийств, приходящегося на 100 000 народонаселения, x – индекс Джини (в процентах). Отсюда он сделал вывод, что коэффициент умышленных убийств, приведённый на 100 000 народонаселения, изменяется на 0,6865 преступлений при изменении индекса Джини на единицу измерения (1%). Отрицательное значение свободного члена (сдвига) в уравнении исследователь объяснял тем, что при низких значениях индекса Джини, близких к нулю, совершение умышленных убийств практически невероятно (Ольков, 2011). Это предположение, конечно же, притянута, и его можно объяснить нежеланием исследователя усомниться в корректности использования этого исследовательского метода.

Проверим якобы доказанную гипотезу, представленную в диссертации И.С. Скифского, о том, что изменение индекса Джини или неравенства в распределении доходов населения коррелирует с изменениями уровня насильственной преступности. При этом использованы те же исходные данные, что и в его публикации. Используются те же эконометрические методы (табл. 1).

Если индекс Джини в таблице представить в процентах, например, как средний показатель не 0,323, а 32,3%, то тогда создаётся отрицательное значение b , что говорило бы об обратной корреляции. А в случае проделывания того же во второй таблице $b = 3,6$, что означает больше, чем функциональная связь, что невозможно. Это должна быть цифра, не больше 1.

Таблица 1

год	x	y	xy	x ²	y ²
1	2	3	4	5	6
1980	0,290	50	14,5	0,0841	2500
1981	0,207	48,7	10,08	0,0428	2371,69
1982	0,210	47,6	9,99	0,0441	2265,76
1983	0,260	50,9	13,23	0,0676	2590,81
1984	0,240	49	11,7	0,0576	2401
1985	0,284	43	12,21	0,0807	1849
1986	0,221	33,9	7,49	0,0488	1149,21
1987	0,240	31,6	7,58	0,0576	998,56
1988	0,264	38,8	10,24	0,0697	1505,44
1989	0,275	54,1	14,87	0,0756	2926,81
1990	0,281	59,6	16,74	0,0790	3552,16
1991	0,260	60,7	15,78	0,0676	3684,49

Закінчення таблиці 1

1	2	3	4	5	6
1992	0,289	81,5	23,55	0,0835	6642,25
1993	0,407	101,6	41,35	0,1657	10322,56
1994	0,409	102,5	41,92	0,1673	10506,25
1995	0,387	97,1	37,57	0,1498	9428,41
1996	0,387	86,9	33,63	0,1498	7551,61
1997	0,390	80,9	31,55	0,1521	6544,81
1998	0,394	83,3	32,82	0,1552	6938,89
1999	0,400	87,7	35,08	0,1600	7691,29
2000	0,395	88,6	34,99	0,1560	7849,96
2001	0,397	98,3	39,02	0,1576	9662,89
2002	0,397	101,4	40,25	0,1576	10281,96
2003	0,403	100,4	40,46	0,1624	10080,16
2004	0,409	106,2	43,43	0,1673	11278,44
Итого	8,096	1784,3	620,17	65,545	3183726
Среднее значение	0,323	71,372	24,806	2,6218	127349,1
σ	2,517				
σ^2	122255,1				

Среднее значение определяется по формулам:

$$\bar{x} = \frac{\sum x_i}{n} = \frac{8,096}{25} = 0,323,$$

$$\bar{y} = \frac{\sum y_i}{n} = \frac{1784,3}{25} = 71,372,$$

$$\overline{xy} = \frac{\sum x_i y_i}{n} = \frac{620,17}{25} = 24,806.$$

По сути, среднее значение это сумма показателя x , y , xy , делённая на 25, то есть на количество измерений. В этом случае, это количество лет, за которое проходило обобщение с 1980 по 2004 гг.

Для вычисления коэффициента корреляции необходимо вычислить среднеквадратическое отклонение $\sigma(x, y)$, которое можно вычислить, только выявив дисперсию показателей x и y , то есть самих показателей неравенства в распределении доходов населения (x) и уровня насильственной преступности (y). Итак, сначала вычисляем дисперсию x и y :

$$D_{(x)} = \frac{\sum x_i^2}{n} - \bar{x}^2 = \frac{65,545}{25} - 0,323^2 = 2,517$$

$$D_{(y)} = \frac{\sum y_i^2}{n} - \bar{y}^2 = \frac{3183726}{25} - 71,372^2 = 122255,1$$

Теперь дело стало за вычислением среднеквадратического отклонения x и y :

$$\sigma_{(x)} = \sqrt{D_{(x)}} = \sqrt{2,517} = 1,586,$$

$$\sigma_{(y)} = \sqrt{D_{(y)}} = \sqrt{122255,1} = 349,7.$$

Следующим шагом будет определение коэффициента корреляции между x и y , что, в сущности, очень просто, поскольку только и надо, что подставить уже вычисленные выше результаты:

$$r_{xy} = \frac{\overline{x \cdot y} - \overline{x} \cdot \overline{y}}{\sigma_{(x)} \sigma_{(y)}} = \frac{24,806 - 0,323 \cdot 71,372}{1,586 \cdot 349,7} = 0,003.$$

Связь между признаком y и фактором x настолько слаба, что её не стоит принимать во внимание. Выходит такое уравнение регрессии:

$$y_x = r_{xy} \frac{x - \overline{x}}{\sigma_{(x)}} + \overline{y} = 0,003 \frac{x - 0,323}{1,586} 349,7 + 71,372 = 347,79x + 71.$$

Коэффициент регрессии: $k = a = 347,79$

Коэффициент детерминации: $R^2 = 0,71^2 = 0,50$, то есть в 50% случаев изменения x приводят к изменению y . Другими словами, точность подбора уравнения регрессии умеренная. Остаточная дисперсия: 50%.

Полученный результат отличается от того, который получил И.С. Скифский, на 134 единицы ($483 - 348 = 134$) меньше, а коэффициент детерминации тоже заметно отличается.

Параметр регрессии позволяет сделать вывод, что увеличение коэффициента Джини на 0,1 или на 1% может увеличить насильственную преступность не на 48 300 преступлений, а на 34 преступления на 100 000 населения, хотя индекс относительного учёта преступлений на 100 000 населения, как искусственная аналитическая единица не пригодна для сравнения.

Нужно проверить значимость коэффициента корреляции. Для этого требуется проверить гипотезу, не равна ли r_{xy} нулю. Если да, то корреляция статистически не значима. Для того чтобы проверить гипотезу о равенстве нулю генерального коэффициента корреляции нормальной двумерной случайной величины, надо вычислить наблюдаемое значение критерия (величина случайной ошибки):

$$T_{набл} = r_{xy} \frac{\sqrt{n-2}}{1-r_{xy}^2} = 0,003 \frac{\sqrt{10}}{\sqrt{1-0,00009}} = 3,16$$

Вычисляем степени свободы для того, чтобы определить значимость коэффициента корреляции: $df = 25 + 25 - 2 = 48$, то есть это 48-й номер ряда в таблице Стьюдента, которую легко найти в Интернете. Число 25 в этом уравнении указывает на количество показателей, а это 25 лет. Таким образом, в таблице Стьюдента $3,16 < 3,505$, что означает значимость коэффициента корреляции $< 0,001$, но $> 0,01$, то есть в банк с такой значимостью я бы не пошёл.

Теперь пришло время построить уравнение линейной корреляции между двумя переменными, которые будут представлять проверочную группу. Результат должен показать влияние количества произведённого молока в России за тот же период, который изучил И.С. Скифский, то есть за 25 лет, с 1980 по 2004 гг., на насильственную преступность. Необходимые данные

сосредоточены в табл. 2. Как можно было увидеть раньше, на результат влияет масштаб показателей. Если взять цифры индекса Джини, то в сравнении с абсолютными показателями насильственных преступлений, измеряемых тысячами, получались отрицательные величины в промежуточных исчислениях, говорившие о невозможности установить среднее значение показателя, а это уже маркер ошибки. Поскольку данные о количестве произведённого молока представлены в тысячах тонн, то разумно было бы использовать абсолютные показатели насильственной преступности, чтобы сравниваемые данные были паритетными. Итак, количество произведённого молока, как влияющий фактор, у нас – x , а количество насильственных преступлений – y . Нужно выяснить, как может изменяться насильственная преступность, в зависимости от изменения количества произведённого молока в России за 25-летний период.

Таблица 2

год	x	y	xy	x^2	y^2
1	2	3	4	5	6
1980	46823	69176	3239027848	2192393329	4785318976
1981	45453	67741	3079031673	2065975209	4588843081
1982	47403	66621	3158035263	2247044409	4438357641
1983	50211	71824	3606354864	2521144521	5158686976
1984	50421	69614	3510007494	2542277241	4846108996
1985	50169	61699	3095377131	2516928561	3806766601
1986	52217	48805	2548450685	2726615089	2381928025
1987	52880	45857	2424918160	2796294400	2102864449
1988	54534	56889	3102384726	2973957156	3236358321
1989	55742	79563	4435000746	3107170564	6330270969
1990	55715	88051	4905761465	3104161225	7752978601
1991	51886	89931	4666159866	2692156996	8087584761
1992	47236	120948	5713099728	2231239696	14628418704
1993	46524	158735	7384987140	2164482576	25196800225
1994	42176	151852	6404509952	1778814976	23059029904
1995	39241	143603	5635125323	1539856081	20621821609
1996	35819	128295	4595398605	1283000761	16459607025
1997	34136	119041	4063583576	1165266496	14170759681
1998	33255	122288	4066687440	1105895025	14954354944
1999	32274	128293	4140528282	1041611076	16459093849
2000	32259	128951	4159830309	1040643081	16628360401
2001	32874	142324	4678759176	1080699876	20256120976
2002	33462	145923	4882875426	1119705444	21293521929
2003	33316	145475	4846645100	1109955856	21162975625
2004	31861	153148	4879448428	1015123321	23454309904
Итого	1087887	2604647	107221988406	49162412965	6784185994609
Среднее значение	43515,5	104186	4288879536,24	1966496519	271367439784
σ					
σ^2					

Среднее значение определяется по формулам:

$$\begin{aligned}\bar{x} &= \frac{\sum x_i}{n} = \frac{1087887}{25} = 43515,5 \\ \bar{y} &= \frac{\sum y_i}{n} = \frac{2604647}{25} = 104186 \\ \overline{xy} &= \frac{\sum x_i y_i}{n} = \frac{107221988406}{25} = 4288879536,24\end{aligned}$$

Для вычисления коэффициента корреляции необходимо вычислить среднеквадратическое отклонение $\sigma(x, y)$, которое можно вычислить, только выявив дисперсию показателей x и y , то есть показателей производства молока (x) и уровня насильственной преступности (y). Вычисляем дисперсию x и y :

$$\begin{aligned}D_{(x)} &= \frac{\sum x_i^2}{n} - \bar{x}^2 = \frac{49162412965}{25} - 43515,5^2 = 72897778,35 \\ D_{(y)} &= \frac{\sum y_i^2}{n} - \bar{y}^2 = \frac{271367439784}{25} - 104186^2 = -25004,64\end{aligned}$$

Теперь надо вычислить среднеквадратическое отклонение x и y :

$$\begin{aligned}\sigma_{(x)} &= \sqrt{D_{(x)}} = \sqrt{72897778,35} = 8538 \\ \sigma_{(y)} &= \sqrt{D_{(y)}} = \sqrt{-25004,64} = -158\end{aligned}$$

Следующий шаг – определение коэффициента корреляции между x и y :

$$r_{xy} = \frac{\overline{x \cdot y} - \bar{x} \cdot \bar{y}}{\sigma_{(x)} \sigma_{(y)}} = \frac{4288879536,24 - 43515,5 \cdot 104186}{8538 \cdot (-158)} = \frac{-244826346,76}{-1349004} = 182$$

Выходит такое уравнение регрессии:

$$y_x = r_{xy} \frac{x - \bar{x}}{\sigma_{(x)}} \sigma_{(y)} + \bar{y} = 182 \frac{x - 43515,5}{8538} (-158) + 104186 = -51895,5x + 250746,3$$

Коэффициент регрессии: $k = a = -51895,5$

Коэффициент детерминации: $R^2 = 0,250746^2 = 0,06$, то есть в 0,06% случаев изменения x приводят к изменению y , причём отрицательным. Иными словами, увеличение производства молока на 0,1% должно уменьшать насильственную преступность на 518 единиц. Ух ты! Пейте больше молока и кушайте больше молочных продуктов – это уменьшает количество насильственных преступлений! Вряд ли. Очевидно, тут имеет место ложная обратная корреляция. Хотя пользу чистых молочных продуктов я отрицать не стану. Но то, что их производство способствует снижению насильственной преступности нужно рассматривать, как типичный пример ложной корреляции, поскольку утверждение обратного было бы полнейшим вздором.

Нужно проверить значимость коэффициента корреляции. Для этого требуется проверить гипотезу, не равна ли r_{xy} нулю. Если да, то корреляция статистически не значима. Для того чтобы проверить гипотезу о равенстве

нулю генерального коэффициента корреляции нормальной двумерной случайной величины, надо вычислить наблюдаемое значение критерия (величина случайной ошибки):

$$T_{набл} = r_{xy} \frac{\sqrt{n-2}}{1-r_{xy}^2} = 182 \frac{\sqrt{10}}{\sqrt{1-33124}} = 0,017$$

Вычисляем степени свободы для того, чтобы определить значимость коэффициента корреляции: $df = 25+25-2=48$, то есть это 48-й номер ряда в таблице Стьюдента. Число 25 в этом уравнении указывает на количество показателей. Таким образом, в таблице Стьюдента $0,017 < 1,047$, что означает значимость коэффициента корреляции $< 0,3$.

Можно попытаться парировать, что увеличение производства молока связано с экономическим ростом. Но экономический рост не обязательно приводит к уменьшению экономического расслоения в обществе.

Выводы. Произведённые расчёты говорят о том, что проверяемость результата не сработала. Схожие или такие же результаты не были получены. Это означает, что воспроизводимости найти не удалось. Посему утверждение о том, что уровень распределения доходов населения влияет на уровень насильственной преступности, не подтверждается. Однако остаётся вопрос. Почему видна связь между динамикой индекса Джини и динамикой насильственной преступности, если посмотреть на соответствующие столбцы (x, y) в табл. 1? Вероятно, это говорит не о наличии корреляции между этими показателями, а о том, что методика расчёта индекса Джини основана на учёте количества населения, и как раз за период с 1980 по 2004 гг. в исследованном государстве количество населения в возрасте от 16 до 54 лет, то есть криминально активного населения, увеличивалось, и изменялся показатель распределения доходов. Но дело в том, что на динамику насильственной преступности влияет именно изменение количества народонаселения.

Литература

1. Юзиханова Э.Г. Преступность, обусловленная политико-экономическими факторами (региональный криминологический анализ на примере Тюменской области) : дисс. на соиск. уч. степени канд. юрид. наук : спец. 12.00.08 / Э.Г. Юзиханова ; Российская академия наук. Сибирское отделение – Тюменский научный центр. – М., 2002. – 193 с.
2. Ольков С.Г. О пользе и вреде неравенства (Криминологическое исследование) / С.Г. Ольков // Государство и право. – 2004. – № 8. – С. 73–78.
3. Ольков С.Г. Влияние степени неравенства в распределении доходов народонаселения на уровень умышленных убийств / С.Г. Ольков // Актуальные проблемы экономики и права. – 2011. – № 1. – С. 240–252.
4. Скифский И.С. Объяснение и прогнозирование насильственной преступности в Российской Федерации : дисс. на соиск. уч. степени канд. юрид. наук : спец. 12.00.08 / И.С. Скифский ; Тюменский государственный институт мировой экономики, управления и права. – Тюмень, 2006. – 303 с.
5. Доклад Я.И. Гилянского на конференции в Балтийском институте экологии, политики и права 15 мая 2013 года / Я.И. Доклад [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <https://www.youtube.com/watch?v=sdH7-W2r4Jc>.

А н н о т а ц і я

Сердюк П. П. Ложные корреляции в исследовании насильственной преступности. – Статья.

В статье на примере одного из криминологических исследований, в котором утверждается о наличии корреляции между динамикой уровня насильственной преступности и динамикой неравенства в распределении доходов населения, продемонстрировано, что использование метода линейной регрессии в криминологических исследованиях чаще всего неоправданно из-за того, что оно основано на ложной корреляции. Используя другой пример возможной корреляции показано, что корреляционные связи посредством этого метода можно установить и между совершенно не связанными явлениями.

Ключевые слова: индекс Джини, корреляция, линейная регрессия, насильственная преступность, фактор.

А н о т а ц і я

Сердюк П. П. Хибні кореляції в дослідженні насильницької злочинності. – Стаття.

У статті на прикладі одного з криминологічних досліджень, в якому стверджується про наявність кореляції між динамікою рівня насильницької злочинності й динамікою нерівності в розподілі доходів населення, продемонстровано, що використання методу лінійної регресії в криминологічних дослідженнях найчастіше невиправдано через те, що воно засноване на помилковій кореляції. Використовуючи інший приклад можливої кореляції показано, що кореляційні зв'язки за допомогою цього методу можна встановити і між абсолютно не пов'язаними явищами.

Ключові слова: індекс Джині, кореляція, лінійна регресія, насильницька злочинність, фактор.

S u m m a r y

Serdiuk P. P. The false correlations in the research of violent crime. – Article.

The article demonstrates on the example of one of the criminological studies in which it is asserted that there is a correlation between the dynamics of the level of violent crime and the dynamics of inequality in the distribution of the incomes of the population, it has been, that the use of the linear regression method in criminological researches is most often unreasonable, because it is based on a false correlation. It is used another example of a possible correlation, it is shown that correlation links can be established by this method between completely unrelated phenomena.

Key words: correlation, factor, Gini index, linear regression, violent crime.

УДК 349.2

А. М. Слюсар, І. В. Колосов

**ПОНЯТТЯ ПРОЦЕДУРИ В ТРУДОВОМУ ПРАВІ, ЇЇ МІСЦЕ,
РОЛЬ ТА ДУАЛІСТИЧНА ПРИРОДА ЯК ЗАПОБІЖНОГО
МЕХАНІЗМУ І ПІДГРУНТЯ ЕФЕКТИВНОГО
СУДОВОГО ВИРІШЕННЯ ТРУДОВИХ СПОРІВ**

Постановка проблеми. Сучасні наукові дослідження в галузі трудового права потребують приділення більшої уваги феномену процедури вирішення трудових спорів, встановлення критеріїв її відмежування від процесу. Як зазначає І.Ф. Шелеп, «на сучасному етапі досить важливим є вирішення питання розподілу матеріального і процесуального в трудовому праві».

Однак для трудового права вирішення цього питання досить проблемне. Як зазначав із цього приводу Д.О. Морозов, складність визначення процесуальних явищ у трудовому праві пов'язана з його загальною охоронною спрямованістю [10, с. 4]. Ми підтримуємо цю думку і вважаємо, що вирішенню зазначеної проблеми сприятиме з'ясування співвідношення між процедурою і процесом. Це також дозволить відмежувати процес у правовому значенні від різновидів юридичних процедур трудового права. В.Д. Сорокін вказував на те, що, говорячи про «процес» і «процедуру», ми маємо справу зі складними і багатогранними явищами, які об'єднують в собі визначені загальні властивості, що поширюються на всі різновидності процесу» [15].

Дійсно, кажучи про процедуру у трудовому праві, ми маємо справу з досить поширеним явищем. Серед останніх напрацювань вчених харківської школи права, під загальним керівництвом чл. – кор. НАПрН України О.М. Ярошенка виділяється процедура укладення трудового договору, прийняття на роботу, виплати заробітної плати, атестації працівників, розірвання трудового договору, вирішення індивідуальних та колективних трудових спорів [14, с. 240–243, 255–311, 376, 395, 503–526].

Разом із тим вирішення трудових спорів згідно із чинним законодавством – це не лише результат процедури, але і процесу. Із цього приводу слід зазначити, що такі вчені (вітчизняні та країн СНД), як Беззуб Б.С., Голяк Л.В., Мацко А.С., Кисельов Й.Я., Забрамна О.Ю., Шмельова Н.С., [5; 9, с. 79–14], а серед зарубіжних – D. Esplin, K. Sugeno, Ullmann,

Bothfeld [3, с. 4–17; 8; 11] та ін. не розрізняють процедури і процесу вирішення трудових спорів, об'єднуючи їх терміном «процедура» («procedure»), або «судова процедура».

Проте процедура в трудовому праві має і свої, притаманні лише їй функції, а саме: запобіжну та ефектоутворюючу, що не мають відношення до процесу. Судовий процес не запобігає виникненню трудових спорів та не підвищує ефективності їх розв'язання на локальному рівні. Він має свої, особливі захисні завдання, котрі не притаманні процедурам трудового права.

Мета. Отже, завданням пропонованого дослідження є з'ясування правової природи процедури, її місця та ролі у трудовому праві, оцінка її як запобіжного механізму та підґрунтя ефективного судового вирішення трудових спорів, а також встановлення критеріїв розмежування термінів «процедура» та «процес» у контексті галузево-правового дослідження.

Виклад основного матеріалу.

§ 1. Поняття процедури в трудовому праві, її місце та роль у регулюванні трудових відносин.

За загальним визначенням, процедура – це певна взаємопов'язана послідовність дій, котрі спрямовані на досягнення певного результату. Із цього визначення можна логічно виокремити наступні компоненти: хто може, вчиняє ці дії, з якою метою вони вчиняються, який їх зміст та який бажаний результат.

Відповідаючи на перше питання, слід звернути увагу на суб'єктів трудового права, з огляду на предмет дослідження. Ярошенко О.М. виділяє серед таких суб'єктів основних (працівників та роботодавців) та неосновних (трудова колективи, професійні спілки, органи державної влади – Мінсоцполітики та Кабінет Міністрів України) [14, с. 87–130].

З точки зору мети та змісту процедури умовно можна поділити на **правовстановлюючі** (прийняття на роботу, виплата заробітної плати), **правозмінюючі** (переведення на іншу роботу, накладення дисциплінарного стягнення і т.п.), **правоприпиняючі** (розірвання трудового договору). Ці процедури мають матеріально-правовий зміст, оскільки спрямовані на досягнення матеріально правового результату. Інакше кажучи, якщо матеріальні норми трудового права закріплюють ті правомочності, якими наділені суб'єкти правовідносин, то процедура встановлює порядок, регламент, алгоритм їх набуття.

Цікаву точку зору із цього приводу демонструє І.Ф. Шелеп у своєму дослідженні під назвою «Загальна характеристика правових процедур трудового права»: «Процедура – один із соціальних регуляторів. Вона відіграє важливу роль не лише в регулюванні поведінки окремих суб'єктів, а й у забезпеченні дотримання принципів права, ефективної реалізації правових норм та захисті прав особи. Адже, як вказував Ю.В. Феофанов, закон без процедури його здійснення призводить до вседозволеності влади, а громадянинові не гарантує захищеності. Відповідно, держава не може стати правовою за наявності винятків із правил та за відсутності процедур [1]. Отже, процедурно-правові приписи – це гарантія правопорядку та законності.

Первинний зміст терміну «процедура» означає офіційно встановлений порядок дій при обговоренні чогось, здійсненні або оформленні прав [2, с. 772]. У широкому значенні процедура визначається як послідовність актів чи операцій, які мають здійснювати у визначеному порядку за присутності представників влади, громадських організацій чи уповноважених фізичних осіб із метою досягнення виконання того чи іншого акту [3, с. 58]. Поняття «процедура» визначається як порядок, наступність, послідовність у вчиненні відповідних дій для досягнення певного результату; під правовою процедурою розуміється врегульований законом чи іншими нормативно-правовими актами порядок, який складається з послідовних дій. Сутність правової процедури зумовлена характером матеріально-правових відносин, для реалізації яких вона слугує. Особливість її в тому, що вона застосовується у сфері права [4, с. 185].

В.Н. Протасов також зазначає, що юридична (правова) процедура діє в юридичній сфері, врегульована правовими нормами, структурована правовими відносинами, спрямована на правовий результат [5, с. 3, 7]. Водночас науковець цілком обґрунтовано не обмежує сферу дії процедури лише матеріально-правовими відносинами, зазначаючи, що вона слугує для реалізації правових відносин загалом. При цьому він зазначає, що поняття «правова процедура» привертає увагу через дві обставини: по-перше, через важливість її соціальної ролі; по-друге, через її маловивченість, оскільки в юриспруденції добре розроблені галузеві теорії двох видів процесу – цивільного і кримінального, а в загальноправовому плані наявні лише окремі погляди, концепції юридичної процедури, а цілісної процедурно-правової теорії поки що нема.

Для розвитку галузі трудового права і наукової розробки теорії трудового юридичного процесу також важливим є досконале закріплення процедурних вимог, встановлення гарантій реалізації суб'єктивних трудових прав та обов'язків, удосконалення правового механізму їхнього забезпечення. Із цього приводу В.Н. Кудрявцев зазначав, що окремі приписи закону, навіть чітко сформульовані, часто залишаються безрезультатними або використовуються недостатньо ефективно. Одна з причин полягає в тому, що не завжди продуманий порядок застосування закону, надто ускладнена чи взагалі не встановлена процедура [6]. Таким чином, ефективність норм трудового права багато в чому залежить від процедури, причому не тільки в юрисдикційних сферах, тобто не лише при вирішенні правових проблем та спорів про право.

Л.М. Распутіна вважає, що в галузі трудового права суттєвим недоліком сучасного стану трудових відносин є відсутність здебільшого злагодженого механізму реалізації закладених у законодавстві принципів, спеціальних органів і процедур та недостатній рівень юридичної техніки [7, с. 90]. Виокремлені В.Н. Протасовим ознаки юридичної процедури притаманні і правовим процедурам трудового права. До цих ознак, зокрема, належать: орієнтованість на досягнення конкретного результату; внутрішня структурованість суспільними відносинами і наявність у структурі актів поведінки,

які послідовно змінюють один одного; наявність моделі свого розвитку, попередньо встановленої на нормативному та індивідуальному рівні; службовий характер, який виступає засобом реалізації основного, головного для неї суспільного відношення; ієрархічна побудова; постійна динаміка та розвиток, тобто одна процедурна норма деталізує іншу, одні процедурні відносини забезпечують процес реалізації інших [5, с. 6]. Правові процедури у сфері трудового права досить різноманітні за своїм характером, який визначається специфікою механізму їхньої дії і різноманітністю трудових відносин як матеріальних, так і процесуальних» [15].

З викладеного матеріалу можна вивести певні проміжні висновки:

- 1) процедурою в трудовому праві є визначений законом порядок вчинення юридично значимих дій, дотримання якого надає ознак впорядкованості та легітимності трудовим відносинам;
- 2) процедура – це соціальний регулятор, спосіб правового регулювання суспільних відносин, котрий характеризується внутрішньою структурованістю, регламентованістю, ієрархічною побудовою тощо;
- 3) процедура існує для суб'єктів відповідних правовідносин та має своє поширення та юридичне значення саме для них;
- 4) процедура може бути спрямована на матеріально-правовий або процесуально-правовий результат.

Таким чином, **процедуру в трудовому праві можна визначити як регламентовану законом, соціонормативну регуляторну послідовність вчинення юридично значимих дій суб'єктами трудових правовідносин, що спрямована на їх встановлення, зміну та припинення і має на меті досягнення певного правового результату.**

Таке визначення, з нашої точки зору, є більш вдалим, оскільки не торкається питань процесу, відмежування котрого від процедури є значною проблемою для трудового права.

Повертаючись до дослідження І.Ф. Шелеп, у продовження думки, маємо виділити таке: «Підкресливши важливість наявності науково обґрунтованого в трудовому праві поняття «трудова процесуальна процедура», Д.О. Морозов зазначає, що вона репрезентує правовідносини особливого виду. Він також вказав на те, що їхня характерна риса проявляється здебільшого в необхідності детального нормативного регулювання. Сторони трудових відносин, за окремими винятками, наділені правом встановлювати порядок проходження трудової процесуальної процедури» [10, с. 8]. Трудові процесуальні правовідносини мають вторинний, похідний, службовий, підпорядкований характер стосовно тих правовідносин, реалізації яких вони слугують. Як і всі процесуальні відносини, вони є владними та публічними, оскільки виникають внаслідок діяльності, що здійснюється в державних чи суспільних інтересах, і забезпечується охороною держави.

Відповідно до трудових процесуальних процедур належать: розгляд і вирішення спорів (питання підвищення ефективності процедур вирішення трудових конфліктів), процедури реалізації трудо-правової відповідальності (проблеми удосконалення процедур дисциплінарної та матеріальної

відповідальності); при цьому трудові процесуальні процедури пов'язані з реалізацією трудоправової відповідальності і поділяються на два провадження – дисциплінарне (дисциплінарний процес) та провадження з притягнення до матеріальної відповідальності; процесуальні питання вдосконалення процедур контролю та нагляду в сфері праці; процесуальні аспекти самозахисту трудових прав (самозахист може бути двох видів – передбачений договором і законом, при цьому не можна заперечувати наявність у роботодавця права на самозахист) [10, с. 8, 18].

Ці процедури є різновидом трудово-правової процедури, хоча визначати їх як правовідносини не цілком обґрунтовано, адже будь-які галузеві правовідносини є суспільними відносинами, що врегульовуються правовими нормами. Юридична (правова) процедура встановлюється з метою врегулювання цих правовідносин, відповідно вона закріплюється в правових приписах і визначає певний порядок дій. Слід відзначити, що за умови закріплення трудових процесуальних процедур з метою врегулювання конфліктних ситуацій, вирішення трудових спорів або відновлення порушеного трудового права зазначені процедури доцільно іменувати трудовими юрисдикційними. Науковці неодноразово підкреслювали, що процедура завжди пов'язана з процесом, режимом, регламентом, протоколом [3, с. 58]. У правовій доктрині домінуючою є позиція, за якою найбільшою мірою матеріальні і процесуальні явища стикаються одне з одним саме у сфері юридичної процедури. Тут вони мають найбільше спільних моментів і тут найскладніше провести між ними лінії розмежування. Тому на сучасному етапі досить важливим є вирішення питання розподілу матеріального і процесуального в трудовому праві. Досліджуючи юридичні процедури в контексті уточнення категоріального апарату процедурної теорії, В.Н. Протасов висловив думку про те, що поняття «процесуальна процедура» і «юридичний процес» відображають одне і те ж явище, але в різних аспектах. Коли йдеться про процесуальну процедуру, то увага акцентується на тих властивостях процесу, які відрізняють його від інших видів правової процедури. Поняття ж «юридичний процес» – загальне для його різновидів: цивільного, кримінального та ін. [3, с. 15].

Науковці також зазначають, що юридичний процес є різновидом юридичної процедури і спрямований на виявлення та реалізацію матеріальних, охоронних правовідносин, які передбачають своєрідність їхніх рис (обов'язкову наявність у складі владного суб'єкта; специфіку заходів, що застосовуються; як правило, високий рівень нормативної регламентації та ін.), і основне – особливий механізм зв'язку з матеріально-правовою регулятивною сферою [3, с. 15]. Дозволимо собі не погодитися із зазначеними твердженнями з таких міркувань. По-перше, при ототожненні юридичного процесу і будь-якого виду процедури нівелюється функціональне призначення кожного із цих понять. Незважаючи на те, що зв'язки між процедурою і процесом багатоаспектні, ці явища не є рівнозначними. Процес і процедура в трудовому праві співвідносяться між собою як система та елемент. Саме у своїй послідовній сукупності правові процедури

об'єднуються у творенні певного виду юридичного процесу (галузевого процесу), зокрема трудового. Кожен вид юридичного процесу є досконалим і цілісним, оскільки систематизовано об'єднує матеріальні, процесуальні та організаційні правові процедури. Слід зазначити, що найістотношою відмінністю між процедурою та процесом є зміст діяльності. Так, процедура завжди характеризується функціональним поєднанням операцій, тоді як для процесу може мати місце механічна зміна правовідносин. По-друге, при зведенні поняття «процесу» до «процедури» відбувається обмеження його змісту, при цьому процедура теж втрачає характерні їй ознаки. По-третє, в контексті розгляду «процесу» та «процедури» як синонімічних термінів будь-яку дію (сукупність дій) можна вважати процесом. Однак у такому випадку відбувається підміна понять. Юридичний процес та кожен його галузевий вид має спеціальне правове значення (наділений об'єднуючою функцією щодо процедур, стадій та проваджень), і чим досконалішим він є, тим ефективніша кожна з його складових, які, незважаючи на їхній зміст і функціональну спрямованість, належать процесу.

При дослідженні структури механізму правового регулювання, як зазначив Д.О. Морозов, не завжди чітко окреслюється функція процедурних та процесуальних утворень, їхній характер співвідношення з іншими підсистемами. Представники галузевих наук ототожнюють юридичну процедуру з механізмами реалізації інтересів різних суб'єктів права. До такого висновку можна прийти, якщо не враховувати «подвійну» природу правової процедури: з однієї сторони, вона є регламентованим порядком вчинення юридично важливої дії, а з іншої – самою діяльністю, яка забезпечує реалізацію норм права в правовідносинах і відповідає цьому порядку. Лише в першому випадку юридичний процес може бути охарактеризований як певний механізм. Це дозволяє розглядати в структурі механізму правового регулювання трудового права не лише матеріально-правове, а й процедурно-правове регулювання, до якого як складова частина належить механізм трудового процесуального регулювання [10, с. 11]. Для трудово-правової процедури правовідносини, з однієї сторони, виступають як організовані (процес реалізації яких забезпечується), а з іншої – як організуючі (ті, які забезпечують). Зазначена В.Н. Протасовим [3, с. 7, 3] «висота» ієрархії (тобто кількість деталізуючих один одного процедурних відносин, що залежить від того, в якій мірі повинен бути деталізований процес реалізації основного правовідношення) властива і процедурам в галузі трудового права.

У цілому погоджуючись із запропонованими твердженнями, на наш погляд, не можна сприйняти визначення «трудова процесуальна процедура». Дана калька лише заплутує науковців, оскільки змішує процедуру і процес. Неможливо погодитися і з лише змістовним критерієм їх розмежування, оскільки існує і суб'єктний: суд за своєю правовою природою не є суб'єктом трудового права, але ж вирішує трудові спори за своїм регламентом – процесом. Більш того, судовий процес поширюється не тільки ж на трудові, але і на інші (цивільні, сімейні, земельні) спори, через що його не можна звужувати до змісту терміну «процедура». Не є процес часткою

процедури, бо існують і процесуальні галузі права. Тому терміни «процедура» та «процес» слід розглядати як рівноправні.

У той же час є і інші органи, котрі вирішують трудові спори і відносяться до суб'єктів трудового права (наприклад, КТС). Отже, дуалістичний характер процедури полягає не тільки в тому, що вона є формою забезпечення прав і самостійною діяльністю, а і в певній трансформації в залежності від суб'єктного складу, чому уваги в пропонованому дослідженні не приділено.

Але є і ще одна ознака дуальності процедури в трудовому праві. З одного боку, вона має превентивну (запобіжну) функцію. З іншого, її дотримання значно полегшує судове вирішення трудового спору, якщо таке в подальшому і стається. Тому детальне вивчення феномену процедури та встановлення критеріїв її відмінності від процесу неможливе без наукового вивчення зазначених її якостей.

§ 2. Дуалістична природа процедури як запобіжного механізму і підґрунтя ефективного судового вирішення трудових спорів.

Насамперед, слід відмітити, що попередні наші дослідження приділяли недостатньо уваги зазначеному питанню [7, с. 127–143]. Поворотним моментом у цьому контексті стала робота під назвою «THE TYPES OF PROCEDURES AND LABOUR DISPUTES' RESOLUTION SYSTEMS: JAPANESE EXPERIENCE AND UKRAINIAN REALITIES», в якій було приділено значну увагу саме видам процедур вирішення трудових спорів та виокремлено невиправдане поєднання термінів «процедура» і «процес» [4, с.130–134]. У подальшому нами було виокремлено процедурно-процесуальну дилему – явище, котре яскраво виділялося на прикладі ФРН. Так, було встановлено, що «65% трудових спорів в трудових судах Германии заканчиваются компромиссом сторон. И это при том, что в случае использования административных процедур (в частности, советов трудящихся), по тем же данным, до суда доходит лишь 35-38% споров» [6, с. 34–37]. Тобто при виборі між адміністративною процедурою та судовим процесом, зокрема в Німеччині, робітники у 62-65% обирають процедуру. На частку процесу припадає 35-38% спорів, але ж і з них шляхом компромісу вирішується 65%. Таким чином, шляхом ухвалення судового рішення вирішується приблизно лише 1/6 частина усіх трудових спорів у ФРН, проте навіть за такого становища існування системи трудової юстиції вважається виправданою.

Частково відповідаючи на питання про причину такого вибору, Esplin на прикладі Великобританії, посилається на дороговизну судового провадження. У своєму дослідженні зазначений автор посилається на високий статистичний показник ефективності альтернативної процедури вирішення трудових спорів (75-86%), але при цьому вказує на певні її недоліки, використовуючи досвід таких країн, як США, Японія, Нова Зеландія, Камбоджа.

Зазначені показники свідчать про функцію процедури як запобіжного механізму судового провадження. Але в деяких країнах процедура на сьо-

годні є вже інструментом превенції виникненню трудового спору. Із цього приводу не зайвим буде ознайомитися з досвідом Італії. Як зазначають М. Weiss, А. Seifert, G. Kronisch, J. Gschwinder, W. Bromwich, «імплементація норм закону про менеджерів середньої ланки (*quadri intermedi*) у 1985 році виявила обмеженість цієї норми та її недостатність у питаннях захисту інтересів виконавчих менеджерів – групи, котра була охоплена змістом поняття «топ-менеджери» (*dirigenti*). До цього спонукала система представництва топ-менеджерів, що знаходилася під впливом норм корпоративного періоду. Закон про профспілки від 1926 року застерігав від визначення топ-менеджерів як окремої категорії та виділення їх в окрему групу керівників зі складу професійних спілок та федерацій. Концепція корпоративного бізнесу заохочувала створення нової елітарної групи найманих працівників, котрі виконують не лише технічні функції, але грають і певну політичну роль, чим відрізняються від інших найманих працівників. Ця тенденція збереглася і в подальшому. Червнений референдум 1995 року підтвердив представницький статус конфедерацій професійних спілок у частині укладання генеральних угод, що послабило їх роль на місцевому рівні та негативно відобразилося на окремих повноваженнях менеджерів середньої ланки. Це допомагає зрозуміти те, що лише одна сфера економіки – банківська – має окрему угоду для менеджерів середньої ланки. Інша національна угода включає в себе спеціальні повноваження для зазначеної категорії керівників, у той час як окремі угоди прирівнюють менеджерів середньої ланки до «білих комірців» (металургія, машинобудування, хімічна промисловість і т.п.). На теперішній час більшість працівників – членів профспілок об'єднані через секторальні організації (*organizzazioni di categoria*) в три організації, що склалися історично: Генеральна конфедерація Італії з праці (ГКП); Генеральна конфедерація профспілок Італії (ГКП); Трудовий Союз Італії (ТСІ). Колективні переговори для топ-менеджерів або *dirigenti* відокремлені від інших працівників. Існує тільки одна колективна угода, що охоплює *dirigenti* в усіх сферах індустрії, з окремими угодами для інших макросекторів, таких як сільське господарство, комерція, банківська сфера, страхування та публічна служба.

В Італії право на інформування та консультування закріплено для галузевих профспілок на національному рівні та представницьких органів на рівні компанії. Не існує спеціалізованих вимог або процедур для професіоналів чи керівних посад. Вони користуються цими правами нарівні з членами тієї організації, що уповноважила їх на представництво. Три найбільші асоціації виконавчих менеджерів запропонували загальний план для організацій професійних спілок щодо пріоритетів колективних переговорів:

- профспілкові переговори та спеціальні переговори другого рівня;
- правила для різної оплати праці та оплати праці, пов'язаної з рівнем виконання робочих обов'язків, визначення робочого часу, його пов'язаності із цілями виробництва;
- встановлення часового проміжку між національними переговорами та спеціальними переговорами другого рівня;

– розвиток широкого кола тренінгів та тренінгових можливостей; – аудит професійних навичок та кар'єрне планування для загальної кар'єри та оцінки тренінгових можливостей.

У процесі дискусії, що призвела до секторальних національних угод, пропозиції для виконавчих менеджерів включали в себе *quadri* та охоплювало:

– тренінги, що закріплювали періодичні, на рівні компанії, огляди потреб та навичок, розвиток процедур і програм і встановлення мінімальної кількості годин для щорічних тренінгів;

– правову допомогу в цивільних чи кримінальних справах в справах, що пов'язані з виконанням роботи, коли *quadri* обирають собі представника самостійно і він оплачується компанією;

– прозорість у питаннях щодо міжнародного обміну для менеджерів середньої ланки;

– ініціативи щодо встановлення робочого часу та недопущення понаднормової роботи для *quadri*. Найбільш пізні результати цих угод спостерігаються в хімічній промисловості, де укладено угоди про облік робочого часу з індивідуальним розрахунком понаднормового часу роботи, що періодично переобліковується та не може перевищувати 50% загального робочого часу або, альтернативно, часу відпочинку та відпусток, навчання чи декретної відпустки.

Наступні пропозиції обліку робочого часу стосувалися наділення представників компанії повноваженнями щодо верифікації того, скільки понаднормового робочого часу витрачається додатково на переговори; національного огляду щодо розвитку навчальної діяльності, обумовленої періодичними оглядами навчальних потреб у компанії і на рівні секторів економіки. Кажучи більш детально, асоціації виконавчих менеджерів Італії запропонували зміни до Закону № 190, відповідно до яких визначаються наступні напрямки реформування:

– переосмислення ролі висококваліфікованих професійних функцій у зв'язку з новими тенденціями в публічних та приватних установах;

– розширення норм, що охоплюють собою публічний сектор економіки;

– захист права на представництво;

– переконання в тому, що закон забезпечений заходами примусу завдяки санкцій там, де цього раніше не було;

– запровадження національного огляду для виконавчих менеджерів із метою здійснення досліджень та вироблення стратегії керівництва так само як і верифікації випадків, коли необхідно звернення по допомогу закону» [12].

Таким чином, можна зробити висновок про те, що наявність специфічних процедур колективних переговорів для керівників середньої та вищої ланки в Італії являє собою доктринальний пласт попередження та вирішення колективних трудових спорів для всіх інших категорій працівників, завдяки складному та напрацьованому механізму договорів та угод, колективних перемовин та консультацій, інформування, тренінгів, професійного

навчання, періодичних оцінок потреб у професійних навичках, робочого та понаднормового робочого часу, взаємодії професійних спілок, федерацій, конфедерацій та керівників підприємств як на національному, так і на місцевому рівні, що дозволяє більш оперативно реагувати на зміни у виробничій структурі економіки, її запити та потреби, надає можливість виробити модель правової поведінки для вирішення колективних трудових спорів рядових працівників, які, здебільшого, і є членами цих самих профспілок.

Такі процедури, з нашої точки зору, є не просто запобіжними, але і прогностичними, бо зорієнтовані на подальші зміни в економіці та попередження навіть появи причин для виникнення трудового спору шляхом перемовин, діалогу, безпосереднього вербального контакту. Як тут не згадати слова Дейнеки В.М. у його авторефераті дисертаційного дослідження на тему «Примирні процедури вирішення трудових спорів», виконаного під керівництвом чл.-кор. НАПрН України Чанишевої Г.І.: «Із розвитком соціального діалогу у сфері праці особливої уваги потребують способи мирного врегулювання розбіжностей між сторонами трудових правовідносин. Велике значення для ефективного вирішення трудових спорів мають примирні процедури, де сторонам або спеціально створеним органам надається можливість урегулювати розбіжності, що виникли, шляхом досягнення спільних домовленостей та прийняття узгоджених рішень» [2]. Важко не погодитися з представниками одеської школи права, особливо в контексті дослідженого матеріалу зарубіжних вчених.

Без сумніву, дана функція процедури в трудовому праві є самостійним явищем, котре несумісно з процесом. Із цієї точки зору вбачається некоректним визначати процес як складову частину процедури, бо процес не призначений для попередження конфліктів у майбутньому; його завдання полягає в захисті того права чи законного інтересу, порушення якого вже сталося.

Інша сторона проблеми полягає у функції процедури як підґрунтя ефективного судового вирішення трудового спору. Із цього приводу слід звернути увагу на дослідження R. Crowely щодо діяльності трудових судів Королівства Таїланд, де суд не тільки діє в тісному поєднанні з адміністративними органами – Міністерством праці та Міністерством внутрішніх справ, але і надає правові висновки з приводу застосування ними закону під час їх процедурної діяльності: «Розділ 8 Закону про затвердження процедури для Трудового Суду від 1979 року (далі – Закону) закріплює та розкриває суть поняття «юрисдикція трудового суду». У відповідності до цього розділу правові підстави, що дозволяють судові слухати та вирішувати справу, виходять з наступного: (1) спір полягає в правах чи обов'язках, що витікають з трудової угоди або умов (термінів), що містяться в наказі про прийняття на роботу; (2) спори полягають у правах чи обов'язках відповідно до законів, які пов'язані із Законом про охорону праці чи Законом про трудові відносини; (3) справи повинні розглядатися судом у відповідності до Закону про охорону праці чи Закону про трудові відносини; (4) апеляційні скарги на рішення компетентних органів, пов'язані із законодавством про охорону праці, або на рішення Комітету з трудових відно-

син чи Міністерства праці; (5) справи виникають із підстав незаконного акту індивідуальної дії, між роботодавцями та найманими працівниками у зв'язку із трудовим спором або виконанням трудових обов'язків відповідно до трудової угоди; (6) трудові спори, в яких Міністерство внутрішніх справ звертається до трудового суду із поданням про вирішення спору у відповідності до Закону про трудові відносини» [10].

У даному випадку суд виступає не як орган, що встановлює фактичні обставини справи, а перевіряє законність і обґрунтованість прийнятих процедурних рішень та дотримання приписів закону щодо порядку вчинення юридично значимих дій у трудових відносинах.

Де ж тоді пролягає грань між процедурою та процесом? У контексті зазначеного вже зрозуміло, що термін «трудова процесуальна процедура» навряд чи є виправданим.

Із цього приводу цікавою є точка зору дослідників групи «johannete RHEEDER incorporated», котрі вивчали питання дисциплінарних слухань у Південно-Африканській Республіці: «According to the Labour Relations Act, section 188 stipulates that a dismissal is unfair if the employer fails to prove that the reason for the dismissal is a fair reason based on the misconduct or incapacity of the employee, or is based on the employer's operational requirements, and that the dismissal was effected in accordance with a fair procedure. Furthermore, any person considering whether or not the reason for dismissal is a fair reason or whether or not the dismissal was effected in accordance with a fair procedure, must take into account any relevant code of good practice issued in terms of the LRA, specifically, schedule 8. Schedule 8 deals predominantly with the procedural elements of a disciplinary hearing. When an act of misconduct occurs, the employer should conduct an investigation to determine whether there are grounds for disciplinary action and dismissal. This does not need to be a formal enquiry. The employer should then notify the employee of the allegations using a form and language that the employee can reasonably understand. The employee is entitled to a reasonable time (minimum 2 clear working days) to prepare his defense and is entitled to the assistance of a trade union representative or a fellow employee. This constitutes the core rights of an employee when suspected and charged of misconduct. After the enquiry, the employer should communicate the decision taken, and preferably furnish the employee with written notification of that decision. If the employee is dismissed, the employee should be given the reason for dismissal and reminded of any rights to refer the matter to a council with jurisdiction or to the CCMA or to any dispute resolution procedures established in terms of a collective agreement within 30 days. Procedural fairness in general terms refers to a disciplinary hearing that has to be held to afford the employee the opportunity to state his or her defense. This, by no means, requires the employer to hold a **“mini court”** case. The code does not substitute the employers' own procedures and if the employer has its own disciplinary code of conduct, it should adhere to the principles set out therein. Employers who do not have their own disciplinary rules must adhere to the principles set out in schedule 8 and should be mindful

of the requirement of “consistent discipline”. It should at least ensure that it applies the requirements of schedule 8 in a consistently manner, to all employees suspected of misconduct» [1].

Ми не дарма виділили саме фразу “**mini court**” case, котру можна пере-класти або як «мінісудова» справа, або як «квасісудова» справа. Оскільки така справа вирішується примирними органами підприємства або адміністративними інституціями, до неї цілком підходить визначення процедури. Дійсно, до складу примирних органів підприємства входять визначені О.М. Ярошенко неосновні суб'єкти трудових відносин, а адміністративні органи є органами державної влади також відповідають наведеній класифікації.

Що ж тоді припадає на частку так званого «чистого» процесу? Відповідь, на наш погляд, проста: всі відносини із захисту трудових прав, у котрі залучений суд з моменту надходження позовної заяви. До цього часу, навіть на стадії підготовки позову, порядок такого захисту слід вважати процедурою, бо зазначена підготовка пов'язана саме з діями суб'єктів трудових відносин.

З огляду на зазначене слід дійти висновку про множинність трансформацій феномену «процедура» у трудовому праві, що потребує собою певних узагальнень.

Висновки. Досліджений матеріал дозволяє нам виокремити певні групи трансформацій, котрих зазнає процедура як правове явище під час регулювання трудових відносин.

1. Процедура є регламентованим порядком вчинення юридично важливої дії;

2. Процедура – це діяльність, яка забезпечує реалізацію норм права в правовідносинах і відповідає цьому порядку.

Наведена подвійність цілком відповідає критерію матеріально-правової процедури в трудовому праві та не викликає сумнівів в її справедливості.

1. Процедура є запобіжним механізмом виникнення спору.

2. Процедура є запобіжним інструментом надходження спору на вирішення суду.

З даної подвійності слідує окремий випадок процедури – запобіжна (превентивна) процедура.

1. Процедура може бути способом адміністративного чи примирного вирішення спору суб'єктами галузевих правовідносин.

2. У зазначеному випадку в разі виникнення судового спору процедура набуває ефектоутворюючої функції, бо зводить задачу суду не до встановлення фактичних обставин справи, а до перевірки законності та обґрунтованості процедурного рішення та дотримання матеріально-правової процедури.

Третя і остання подвійність процедури має ознаки квазіпроцесуальної. У подальшому до вирішення спору залучаються судові органи, котрі діють за специфічним регламентом – процесом.

Отже, підсумовуючи доктринальні надбання вітчизняної та зарубіжної юриспруденції, слід визнати, що:

1) процедура як регламентований порядок юридично важливої дії та діяльність, яка забезпечує реалізацію галузевих норм права в правовід-

носінах і відповідає цьому порядку, є **власне матеріально-правовою процедурою**;

2) процедура, котра спрямована на запобігання виникненню спірної ситуації (конфлікту) в галузевих правовідносинах, а так само надходженню спору на вирішення суду, є **запобіжною (превентивною)** і становить собою окремий випадок процедури;

3) процедура, за якою вирішуються спори суб'єктами галузевих правовідносин, а так само яка є підґрунтям подальшого ефективного судового вирішення спору, є **квазіпроцесуальною**;

4) з моменту надходження спору на вирішення суду процедура трансформується у **процес**.

У наведених правилах (а вірніше, постулатах, оскільки вони витікають з фактів, систематичних та емпіричних пояснень), на наш погляд, виражається суть та природа **процедурно-процесуального дуалізму, котрий, з одного боку, підкреслює єдність процедури і процесу, а з іншого – дозволяє визначити критерії їх нееквівалентності та самостійності**, що цілком відповідає діалектичному закону єдності та боротьби протилежностей.

Таким чином, для трудового права наведені постулати процедурно-процесуального дуалізму є способом вирішення тієї невизначеності межі між процедурою та процесом, котра викликає неоднозначні думки науковців. Разом із тим питанням ознак кожної трансформації процедури, її властивостей та можливих ефектів повинні бути присвячені подальші дослідження, зокрема і в галузі трудового права, з метою вдосконалення форм і способів правового регулювання трудових відносин та підвищення рівня їх ефективності в цілому.

Література

1. Disciplinary hearings. Fair and Unfair Procedures | South Africa | Labour Law. [Електронний ресурс] – Вебсайт: <http://www.jrattorneys> [Електронний ресурс]. – Електронні дані. – Режим доступу : <http://www.jrattorneys.co.za/south-african-labour-law-articles/disciplinary-hearings.html> (дата звернення 22.11.2017 року).
2. Дейнека В.М. Примірні процедури вирішення трудових спорів : автореферат на здобуття наук. ступеню к. ю. н. : спец. 12.00.05 – трудове право ; право соціального забезпечення. [Електронний ресурс] – Електронні дані. – Режим доступу : <http://dspace.onua.edu.ua/bitstream/handle/11300> (дата звернення 22.11.2017 року).
3. Employment dispute resolution in Great Britain the case for change an international perspective. David Esplin MSc. Honorary Senior Research Fellow Centre for Research in Employment Studies Employment Research Service University of Hertfordshire Business School Hatfield Herts AL10 9AB. – P. 4–17.
4. Ilya Kolosov. The types of procedures and labour disputes' resolution systems: Japanese experience and Ukrainian realities /I. Kolosov// "Jurnalul juridic national: teorie si practica" – Publicatie stiintifico – practica de drept. Fondatori: Instituția Privată de Onvățământ Institutul de Științe Penale și Criminologie Aplicată Ontreprinderea cu capital străin «Demsta» S.R.L. – Chisinau. – Aprilie 2017. № 2 (24), 2017 – P. 130–134.
5. Забрамная Е.Ю., Шмелева Н.С. Обзор систем разрешения трудовых споров, применяемых в развитых странах. Електронний ресурс [Електронні дані]. – Режим доступа : <http://www.trudsud.ru/ru/docs/publications> (дата звернення 22.11.2017 року).
6. Колосов І. Принцип 6 Конвенції о защите прав человека и основоположных свобод в контексте процедурно – процесуальной дилеммы при разрешении трудовых споров /

И. Колосов // International scientific conference “Innovative research of legal regulation of public administration”: Conference Proceedings, June 16 – 17, 2017. Lublin. – P. 34–37.

7. Колосов І. Профілактика військових злочинів як засіб подолання злочинності: соціально – трудовий аспект / І. Колосов // Військові злочини: кримінально – правова, криміналістична та кримінологічна характеристика: колективна монографія / За заг. ред. В.М. Стратонова, Є.Л. Стрельцова. – Херсон : Видавничий дім «Гельветика», 2015. – С. 127–143.

8. Labor Situation in Japan and Its Analysis: General Overview 2013/2014. – P. 121–127. – [Електронний ресурс] – Електронні дані. – Режим доступу : <http://www.jil.go.jp/english/lj/general/2013-2014/4-4.pdf> (дата звернення 22.11.2017 року).

9. Порівняльне трудове право: Навч. посіб. / Б.С. Беззуб, Л.В. Голяк, О.М. Кісілевич та ін. – Київ : МАУП, 2005. – С. 79–114.

10. Review of Act on the establishment of and Procedure for Labour Court (1979). – [Електронний ресурс]. – Електронні дані. – Режим доступу : <https://www.thailandlawoffice.com/node/271> (дата звернення 22.11.2017 року).

11. The German Employment Protection Act – How does it work in company practice? – Karen Ullmann / Dr. Silke Bothfeld. WSI-Diskussionspapier Nr. 161 Juni 2008. – [Електронний ресурс] – Електронні дані. – Режим доступу : https://www.boeckler.de/pdf/p_wsi_diskp_161_e.pdf (дата звернення 22.11.2017 року).

12. The Position and Function of Executive Staff Members in Italian Labour Law. [Електронний ресурс] – Електронні дані. – Режим доступу : https://moodle.adaptland.it/.../ebook_vol_3_pag_313.pdf (дата звернення 22.11.2017 року).

13. Slusar A.N., Kolosov I.V. Procedural and processual problems during appearance and resolution of labour disputes in contest of Constitutional Changes on justice / Slusar A.N., Kolosov I.V. // Процес модернізації системи державного управління: конституційний, адміністративний та фінансовий аспекти: колективна монографія / За заг. ред. д. ю. н., проф. А.С. Нестеренко. – Одеса : Видавничий дім «Гельветика», 2017. – С. 479–490.

14. Трудове право: підручник / О.М. Ярошенко, С.М. Прилипко, А.М. Слюсар та ін. ; за заг. ред. О.М. Ярошенка. – 2 – ге вид., переробл. і допов. – Харків : Право, 2017 – 560 с.

15. Шелеп І.Ф. Загальна характеристика правових процедур трудового права / І.Ф. Шелеп. – [Електронні дані]. – Режим доступу : <http://vuzlib.com/content/view/2436/115/> (дата звернення 22.11.2017 року).

А н о т а ц і я

Слюсар А. М., Колосов І. В. Поняття процедури у трудовому праві, її місце, роль та дуалістична природа як запобіжного механізму і підґрунтя ефективного судового вирішення трудових спорів. – Стаття.

Стаття присвячена дослідженню феномену процедури у трудовому праві, її місцю та ролі в регулюванні трудових відносин, а також висвітленню критеріїв розмежування понять «процедура» та «процес».

Ключові слова: процедура, процес, трудове право, процедурно- процесуальний дуалізм, запобіжний механізм.

А н н о т а ц и я

Слюсар А. Н., Колосов И. В. Понятие процедуры в трудовом праве, ее место, роль и дуалистическая природа как предохранительного механизма и почвы для эффективного судебного разрешения трудовых споров. – Статья.

Статья посвящена исследованию феномена процедуры в трудовом праве, ее месту и роли в регулировании трудовых отношений, а также освещению критериев размежевания понятий «процедура» и «процесс».

Ключевые слова: процедура, процесс, трудовое право, процедурно-процессуальный дуализм, предохранительный механизм.

S u m m a r y

Slusar A. N., Kolosov I. V. The definition of “procedure” in labour law, its place, role and dual nature as preventive mechanism and background for effectiveness of Court labour disputes resolution. – Article.

This article highlights phenomenon of “procedure” in labour law its place and role in labour relations’ regulation and criteria of separation between notions of “procedure” and “process”.

Key words: procedure, process, labour law, procedural dualism, preventive mechanism.

УДК 339.9

В. А. Федоров

ЗНАЧЕННЯ МІЖНАРОДНОГО ВАЛЮТНОГО ФОНДУ У ФОРМУВАННІ ЗОВНІШНЬОГО ДЕРЖАВНОГО БОРГУ СУВЕРЕННОЇ УКРАЇНИ

Постановка проблеми. Основною метою державних зовнішніх позик є сприяння зміцненню економічного потенціалу, подоланню фінансових труднощів уряду країни-одержувача, надання продовольчої допомоги.

Державні зовнішні позики надаються в грошовій чи товарній формі. Як правило, вони бувають середньостроковими і довгостроковими. Грошові позики випускаються у валюті країни-кредитора, країни-позичальника або у валюті третьої країни. Погашення позик за згодою сторін здійснюється товарними поставками або валютою. Погашення позик і виплата процентів за ними може здійснюватись після завершення пільгового періоду, який, як правило, надає відстрочку погашення позики на 3-5 років після її використання.

Мета – дослідити значення Міжнародного валютного фонду у формуванні зовнішнього державного боргу суверенної України.

Виклад основного матеріалу. Основними кредиторами України є розвинуті країни: Федеративна Республіка Німеччини, США, Франція, Японія і інші. Допомога з їх боку надається у формі міжурядових позик і міжбанківських кредитів. Як правило, вони надаються для фінансування товарних поставок за міжурядовими угодами, компенсаційних угод і регулювання платіжного балансу країни-позичальника.

Інституційна система міжнародних і валютно-фінансових відносин включає численні міжнародні організації. Їх об'єднує спільна мета – розвиток співробітництва і забезпечення цілісності та стабілізації складного і суперечливого всесвітнього господарства. До організацій, що мають всесвітнє значення, відносять спеціалізовані інститути ООН, такі як: Міжнародний валютний фонд; Міжнародний банк реконструкції та розвитку; Міжнародна асоціація розвитку; Міжнародна фінансова корпорація, Світовий банк. Відносини України з міжнародними фінансовими організаціями юридично зумовлюються Законом України «Про вступ України до Міжнародного валютного фонду, Міжнародного банку реконструкції та розвитку, Міжнародної фінансової корпорації, Міжнародної асоціації розвитку та Багатостороннього агентства по гарантіях інвестицій» та угодами між Україною і вказаними організаціями [1].

Сутність відносин щодо зовнішнього боргу розкривається через специфічні характеристики цих відносин, що відрізняють їх від боргових відносин між резидентами однієї країни. Ці специфічні особливості зумовлені економічними, політичними та правовими відмінностями позичальника та кредитора, а також взаємозв'язком зовнішнього боргу з державним бюджетом і платіжним балансом.

Таким чином, зовнішній борг будь-якої країни є сумою її зобов'язань, що склалися на певну дату перед іноземними кредиторами у формі грошей, товарів, послуг. Світовий банк, надаючи статистику за зовнішньою заборгованістю, виділяє окремо: довгострокову заборгованість, заборгованість перед Міжнародним валютним фондом (МВФ), короткострокову заборгованість.

До довгострокової належить заборгованість тривалістю понад один рік у складі: державного прямого боргу, що утворюється внаслідок запозичень держави; державного умовного боргу, який є результатом того, що держава виступає гарантом за запозиченнями інших суб'єктів господарювання, не гарантованого державного боргу приватних суб'єктів господарювання.

Короткострокову заборгованість формують: кредити терміном не більше одного року; платежі з обслуговування довгострокових кредитів (відсотки та комісійні), що за графіком мають сплачуватися в поточному році.

Аналіз міжнародного ринку запозичень доводить, що є стійкий зв'язок між рівнем економічного розвитку країни та співвідношенням її зовнішніх коротко- й довгострокових запозичень. На певному етапі економічного розвитку країни зменшується її залежність від зовнішніх запозичень, насамперед довгострокових, що пояснюється накопиченням у неї достатніх за обсягом внутрішніх «довгих» капіталів [2, с. 28].

Істотною в кредитуванні уряду України є допомога міжнародних фінансово-кредитних організацій, насамперед Міжнародного валютного фонду і Світового банку. Ці міжнародні фінансово-кредитні організації фінансують програми економічної перебудови і розвитку різних держав світу. Допомога МВФ України спрямовані насамперед на стабілізацію функціонування грошово-кредитної системи, а Світового банку – на фінансування критичного імпорту та підтримку бюджету, а також фінансування різних інвестиційних проектів.

Зовнішній державний борг – сукупність зобов'язань органів державної влади всіх рівнів перед нерезидентами за непогашеними позиками та нарахованими відсотками, а також зобов'язань підприємств, гарантованих органами державної влади [3, с. 139–238].

Відповідальність щодо обслуговування цих кредитів несе безпосередній позичальник, який самостійно погашає іноземні кредити за рахунок власних коштів, тому фінансові зобов'язання держави щодо погашення таких кредитів мають умовний характер.

Але в разі невиконання безпосереднім позичальником своїх боргових зобов'язань перед нерезидентом згідно з умовами угоди про позичання набуває чинності державна гарантія щодо виконання платежів на користь

іноземного кредитора. У такому разі умовні державні фінансові зобов'язання стають прямими [4].

Усі державні внутрішні та зовнішні запозичення здійснюються в межах граничного обсягу державного боргу. Для додержання стабільної економічної ситуації в країні загальна сума запозичень не повинна перевищувати критичну загальну суму державного боргу та має відстежуватись та контролюватись відповідними органами.

Міжнародний державний кредит включає сукупність відносин, в яких держава виступає на світовому фінансовому ринку в ролі позичальника чи кредитора. Ці відносини набувають форми державних зовнішніх позик, які надаються на принципах зворотності, строковості і відплатності та включаються в державний борг країни.

Зовнішні державні запозичення активно використовуються як інструмент фінансової політики. Зокрема, погашення зовнішньої державної заборгованості може бути засобом стерилізації наднормативних бюджетних доходів.

Жодні правовідносини в галузі державного кредиту не можуть виникати і розвиватися без відповідного правого їх оформлення, створення нормативної бази та чіткої системи взаємодії з міжнародними фінансово-кредитними організаціями.

Ці організації надають країнам кредити, розробляють принципи функціонування світової валютної системи та здійснюють міждержавне регулювання валютно-кредитних і фінансових відносин [5, с. 105].

Багатосторонні установи відіграють значну роль у вирішенні проблем заборгованості шляхом забезпечення вагомим зовнішнім фінансуванням програм змін. Головна роль міжнародних банків розвитку пов'язана з концесійним та неконцесійним фінансуванням із метою розвитку. Поряд зі світовими існують ще й регіональні та міжурядові банки; Європейський інвестиційний банк, Міжамериканський банк розвитку; Азіатський банк розвитку; Африканський банк розвитку та ін.

Чимало країн спираються на багатосторонні джерела для отримання коштів на розвиток і залучення додаткових коштів. Основними багатосторонніми джерелами надання коштів є МВФ та Світовий банк.

Для управління світовою валютною системою, що ґрунтується на стабільних курсах вільно конвертованих валют, учасники Бреттон-Вудської конференції створили МВФ, котрий надає короткострокове фінансування державам-членам, які мають проблеми з платіжним балансом. Міжнародний банк реконструкції та розвитку доповнює орієнтацію МВФ з допомогою розвитку інфраструктури окремих країн [6, с. 1357].

У сфері міжнародного регулювання світових валютних і фінансових ринків перебудовується і модернізується інституційна структура регулювання, посилюються вимоги до інформаційної прозорості валютних та фінансових політик, що проводяться урядами держав. Виникають нові інструменти попередження криз, такі як «цільові кредитні лінії». Збільшується вплив та відповідальність країн, що розвиваються, і приватних інвесторів у подоланні й непоширенні кризових явищ.

Головними суб'єктами міжнародних відносин на сучасному етапі є національні держави, які для вироблення певних форм, моделей взаємодії об'єднуються у всесвітні й регіональні міжнародні організації (ООН, МВФ, НАТО та ін.).

Світовий банк, або Міжнародний банк реконструкції і розвитку, займається проблемами довгострокового економічного розвитку країн, які здійснюють складний процес модернізаційних трансформацій. Пріоритетними для нього є структурні перетворення економіки, системи освіти й охорони здоров'я, що вимагають довгострокового кредитування.

Банк спеціалізується на двох типах кредитів: цільові, призначені для фінансування конкретних інвестиційних проектів (наприклад, будівництва доріг), і програмні, покликані допомогти уряду провести структурну перебудову галузей промисловості чи системи зв'язку.

МВФ займається проблемами ринкових перетворень тих країн, які здійснюють цей процес, акцентуючи при цьому увагу здебільшого на проблемах фінансової стабілізації – скорочення бюджетного дефіциту і приборкання темпів зростання грошової маси. Якщо уряди не дотримуються цих вимог, вони можуть не отримати кредити МВФ.

МВФ (International Monetary Fund, IMF) – міжурядова фінансово-кредитна організація, яка має статус спеціалізованої установи ООН. Створена у 1945 році після ратифікації Угоди, розробленої під час міжнародної валютно-фінансової конференції у Бреттон-Вудсі (1944 рік). Почала функціонувати в травні 1946 року. Кошти МВФ становлять близько 300 млрд. доларів.

Україна посідає у МВФ 21 місце за розміром своєї квоти, яка складає близько 1,4 млрд. доларів США [7, с. 86].

Фонд покликаний сприяти міжнародному співробітництву у валютній сфері та розширенню і збалансованому зростанню міжнародної торгівлі і відповідно зростанню зайнятості і поліпшенню економічних умов країн-членів. Він забезпечує функціонування Міжнародної валютної системи через погодження і координацію валютної політики, підтримання валютних курсів, а також забезпечує упорядковані відносини у валютній сфері між країнами-членами. МВФ допомагає країнам-членам через надання позик і кредитів в іноземній валюті для регулювання платіжних балансів і стабілізації валютних курсів, а також виконує інші функції.

Країни-учасниці, які підписали угоду про МВФ, взяли на себе зобов'язання у міжнародних валютних відносинах визнати особливу роль долара США, який прирівнювався до золота (35 дол. за одну трійську унцію чистого золота). Встановлення і підтримання фіксованих курсів валют має здійснюватися відносно долара США.

Кредити МВФ поділяються на:

- звичайні кредити фонду, які надаються для подолання тимчасових труднощів платіжного балансу в рамках одного року (з перспективою продовження до 4-5 років);

- компенсаційні кредити, що їх надають для компенсації зменшення експортної виручки, яке сталося з причин, незалежних від країни-позичальника, терміном на 3-5 років;

- стабілізаційні кредити терміном до 3-1 років, які надаються для фінансування створення запасів сировини, що добувається в країні в разі несприятливої кон'юнктури на світових ринках.

МВФ здійснює і так зване розширене фінансування, що має цільове призначення –здійснювати структурну перебудову зовнішніх рахунків у разі серйозних порушень платіжного балансу. Погашення може відбуватися протягом 4–10 років.

При цьому кредитні операції здійснюються тільки з офіційними органами країн-членів МВФ: національними банками, казначействами, валютними стабілізаційними фондами.

Однією з форм міждержавного кредитного регулювання є створення спеціальних фондів запозичення ресурсів. Роль МВФ полягає в посередництві між країнами, які потребують коштів, і країнами-кредиторами та встановлення контролю над валютно-фінансовою політикою держави-позичальника.

З 1992 р. членом МВФ є й Україна, якій у першій половині 90-х років надано фінансову допомогу в сумі 742 млн. дол. для подолання труднощів, а саме покриття дефіциту зведеного платіжного балансу, який утворився внаслідок серйозних деформацій у традиційній системі зовнішньої торгівлі й розрахунків з окремими країнами. У період 1995–1999 рр. Україна отримала позики від МВФ за програмами stand-by. Головною метою цього кредиту є підтримка курсу національної валюти і фінансування дефіциту платіжного балансу України. Саме в цей період було здійснено ряд заходів щодо регулювання валютних курсів, системи платежів та ліквідації обмежень, котрі стримували зростання міжнародної торгівлі. Загальна сума позичок від МВФ на початок 1999 р. становила понад 3 млрд. дол. [8, с. 280].

Як вже зазначалося вище, при наданні кредитів МВФ ставить перед країнами-боржниками деякі політичні та економічні умови, які втілюються програмах перебудови економіки. Цей порядок називається принципом обумовленості. Як правило, вказані програми охоплюють заходи, що належать до сфери бюджетно-податкової, кредитно-грошової політики, цінового механізму, зовнішньої торгівлі, міжнародних кредитних та валютно-розрахункових відносин. Вони пов'язані зі зменшенням державних витрат, підвищенням податків і ставки позикового процента, зміною валютного курсу та інше.

У квітні 1992 року на прохання України Міжнародний валютний фонд прийняв рішення про членство України у відповідних фінансових організаціях. З червня 1992 року Верховна Рада України ухвалила відповідний Закон «Про вступ України до Міжнародного валютного фонду, Міжнародного банку реконструкції і розвитку, Міжнародної фінансової корпорації, Міжнародної асоціації розвитку та Багатостороннього агентства по гарантіях інвестицій». З вересня 1992 року Україна стала членом МВФ.

Міжнародний валютний фонд у своїй діяльності керується міжнародною угодою країн-членів, що має назву «Статті угоди про МВФ». Із цього часу Україна підтримує активні ділові відносини з МВФ та зобов'язана виконувати взяті на себе із підписанням «Статей угоди про МВФ» зобов'язання. Основні зобов'язання, що стосуються валютного регулювання в середині країни, містяться в статті 8 Угоди та стосуються регламентації валютних обмежень що їх можуть вводити країни-члени на власних територіях. Основний зміст статті зводиться до неможливості введення будь-яких істотних валютних обмежень державою-членом на власній території без погодження такої дії з МВФ. Таким чином, після приєднання України до статті VIII Статуту Міжнародного валютного фонду вона не може обмежувати проведення розрахунків між резидентами та нерезидентами за поточними торговельними валютними операціями в національній грошовій одиниці. Тому органи валютного контролю для реалізації економічної політики держави змушені вживати адміністративних заходів, спрямованих на підтримку курсу гривні й регулювання платіжного балансу.

Кожна країна-учасниця, вступаючи у Фонд, робить відповідний внесок, який визначається встановленою квотою. Розмір такої квоти, що переглядається з періодичністю в п'ять років, розраховується на основі оцінки економічного потенціалу окремих країн у світовому господарстві. Відносно розміру квот визначається «вага» голосу кожної країни в керівництві Фондом та обсяг її можливих запозичень. Квота України на кінець 1992 р. становила 0,7%. Відповідно до цієї квоти вступний внесок для України було визначено в розмірі 911 млн. дол. США. Згідно з існуючим положенням із визначеної суми лише 22,7% виплачується у вільно конвертованій валюті (ВКВ), а решта – в національній грошовій одиниці. Враховуючи гостру нестачу ВКВ, Україна скористалася так званим Фондом запозичення при МВФ для країн-членів, що зазнають фінансових труднощів. Необхідний внесок оформлено як борг, під який Україні надано безпроцентний і безстроковий кредит, що по можливості буде погашено [9, с. 15].

Ставши членом МВФ Україна водночас увійшла до структури Світового банку, їй виділено квоту в 10678 акцій на загальну суму в 1,3 млрд. дол. США. Валютну готівку за членство України в банку на суму 7,9 млн. дол. США внесли Нідерланди, що є країною-опікуном нашої держави у цій банківській структурі.

Слід відзначити, що Україна як держава поки що фактично не має реального доступу на міжнародні фінансові ринки. Зовнішнє фінансування вона може отримати переважно з офіційних джерел. А головне офіційне джерело – це МВФ. І навіть можливе одностороннє фінансування з боку таких країн, як Японія, як правило, пов'язане з домовленостями з Фондом. Крім того, політика Фонду, яка проводиться в Україні і пов'язана з грошовою підтримкою, спрямована на стабілізацію соціально-економічної ситуації в Україні.

Фінансові ресурси МВФ надаються Україні на досить пільгових умовах: строк сплати 3-5 років, початок оплати – через три роки, процентні ставки за кредит – від 5,75% до 6,29%.

Кредити, що залучаються від МВФ, використовуються для підтримки курсу національної валюти та для фінансування дефіциту платіжного балансу України і покликані пом'якшити економічні труднощі в процесі проведення економічних реформ, які дають змогу забезпечити у перспективі економічне зростання в країні. Без проведення програми економічних перетворень фінансова підтримка з офіційних джерел не має сенсу, бо в цьому разі позикові кошти використовуватимуться на фінансування лише поточних проблем платіжного балансу, які без реформування економіки знову нагромаджуватимуться і перетворюватимуться у додатковий тягар. Значною мірою завдяки співробітництву з МВФ наша країна спромоглася залучити значні кредитні ресурси Світового банку.

Надання кредитів міжнародними фінансовими установами, зокрема з боку МВФ та Світового банку, є сигналом для інших міжнародних фінансових гравців про сприятливий інвестиційний клімат в Україні.

Ресурси, отримані від МВФ, спрямовуються на збільшення валютних резервів з метою зменшення дефіциту платіжного балансу і досягнення стабілізації грошово-кредитної системи. Розпорядником ресурсів, наданих МВФ Україні, виступає Національний банк України.

У співробітництві України з МВФ в межах кредитних програм можна виділити кілька етапів.

Перший етап (1994–1995 роки). У цей період Україні було надано фінансову допомогу у вигляді системної трансформаційної позики на суму 498,7 млн. СПЗ або 763,1 млн. дол. США для підтримки платіжного балансу України. Проте через невиконання Україною ряду умов програму було завершено завчасно.

Другий етап (1995–1998 роки). Україна отримала від МВФ кредити на загальну суму 1318,2 млн. СПЗ. (1935 млн. дол. США.) за трьома річними програмами «Стенд-бай». Головною метою цих кредитів була підтримка курсу національної валюти і фінансування дефіциту платіжного балансу України.

Третій етап (1998–2002 роки). Програма розширеного фінансування, передбачала надання Україні кредиту на загальну суму 2,6 млрд. дол. США. У грудні 2000 року термін дії Програми EFF було продовжено до вересня 2002 року, але в решті-решт Фонд так і не надав Україні залишкової суми кредитів (визнавши негативними висновки останнього перегляду ходу виконання програми). Таким чином, Україна отримала в рамках Програми 1193,0 млн. СПЗ (1591,0 млн. дол. США.), які були спрямовані на поповнення валютних резервів Національного банку України.

Четвертий етап. (2004–2005 роки). Після завершення співробітництва за цією Програмою уряд України серед прийнятних форм подальшого співробітництва України з Міжнародним валютним фондом на безкредитній основі обрав попереджувальну програму «Стенд-бай».

29 березня 2004 року Рада директорів МВФ затвердила програму «попереджувальний стенд-бай» для України, за якою передбачалася можливість України отримати кредит на суму 411,6 млн. СПЗ, що є еквівалентом

приблизно 600 млн. дол. США. Згідно з досягнутими домовленостями Україна мала право на отримання кредиту у випадку, якщо в країні погіршиться платіжний баланс або стан валютних резервів. Програма «попереджувальний стенд-бай» також мала спрямовуватися на забезпечення поступової трансформації відносин між Україною та МВФ до безкредитних. Угода була підписана терміном на 12 місяців, строк дії цієї угоди закінчився відповідно до її умов.

Наступним етапом у відносинах з МВФ стали безкредитні відносини між Україною та МВФ. Співробітництво України з МВФ було зосереджено на наданні технічної допомоги, спрямованої на усунення загроз стабільності та вирішення проблем, пов'язаних із макроекономічною, грошовою, валютною, податковою та бюджетною політикою. У середньостроковій перспективі таке співробітництво також може включати надання технічної допомоги з питань, пов'язаних із боргом, тіньовою економікою та прогнозуванням [10, с. 314].

У 2008 році в умовах несприятливої ситуації на світових фінансових ринках Україна звернулася до МВФ за фінансовою підтримкою. Результатом стало затвердження МВФ 5 листопада 2008 року програми для України за дворічною угодою «стенд-бай» з обсягом фінансування 16,43 млрд. дол. США (800% квоти України). У рамках програми «стенд-бай» Україні надавалася підтримка з метою сприяння стабільному та справедливому довготерміновому зростанню, яке повинно було б досягатися шляхом втілення в життя визначених заходів економічної політики. Протягом дії програми «стенд-бай» було отримано три транші загальним обсягом 10,6 млрд. дол. США, з яких 4,5 млрд. дол. США було спрямовано безпосередньо до Державного бюджету на фінансування фіскального дефіциту, в тому числі на погашення зовнішніх боргових зобов'язань Уряду України.

Перший транш кредиту на суму 3 млрд. СПЗ Україна отримала 7 листопада 2008 року. Усі кошти надійшли до Національного банку України і були зараховані до золотовалютного резерву з метою використання їх для покращення стану платіжного балансу, підтримки обмінного курсу національної валюти та ліквідності банківського сектору. Другий транш на загальну суму 1,875 млрд. СПЗ було отримано 12 травня 2009 року. Кошти було розподілено наступним чином: 1 млрд. СПЗ отримало Міністерство фінансів для фінансування фіскального дефіциту, в тому числі на погашення зовнішніх боргових зобов'язань Уряду, 875 млн. СПЗ отримав Національний банк України для поповнення міжнародних резервів з метою регулювання платіжного балансу, підтримки обмінного курсу гривні та ліквідності банків.

Третій транш за програмою було в повному обсязі зараховано на рахунок Державного казначейства України для вирішення питань підтримки бюджетного сектора.

Четвертий транш у сумі близько 3,9 млрд. дол. США передбачалося отримати у листопаді 2009 року. Однак перегляд програми завершено не було, а фінансування фактично було припинено.

У серпні та вересні 2009 року Україна, як країна-учасниця МВФ, отримала кошти на свій рахунок авуарів в рамках загального та спеціаль-

ного розподілів на загальну суму 1,309 млрд. СПЗ. У листопаді і грудні 2009 року для виконання рішення Кабінету Міністрів України Міністерство фінансів зверталося до МВФ з вимогою про конвертацію зазначених фінансових ресурсів. За результатами проведеної роботи було залучено 1,228 млрд. СПЗ (еквівалент 2 млрд. дол. США).

Ресурси, отримані від МВФ, дозволили Уряду та Національному банку втримати макроекономічну ситуацію під контролем, не допустити дефолту та в умовах розвитку кризових явищ в економіці дозволили не скорочувати фінансування соціальних видатків. Також програма з МВФ стала сигналом для інвесторів, який допоміг втримати рейтинги України та її цінних паперів на прийнятному рівні.

Справді, співробітництво МВФ з Україною не забезпечило миттєвого припинення спаду виробництва або негайного підвищення рівня життя населення. Проте позики пом'якшили короткострокові негаразди реформ, зокрема щодо рівня життя населення. Якби МВФ не давав кредитів Україні, неминучі корективи в показниках платіжного балансу й бюджету під впливом ринкових сил відбувалися б ще швидше й болісніше.

У 2013 році завершилася попередня програма співпраці України й МВФ Stand-buy. За нею, державі мали надати 15,2 млрд. дол. США кредиту на проведення реформ і поліпшення стану економіки. Відповідної угоди було досягнуто в середині 2010 року. До кінця 2010-го Україна отримала кілька траншів на 3,4 млрд. дол. США. На цьому надання кредиту завершилося через те, що Україна не виконала частини зобов'язань.

Крім того, в 2013 році Україні довелося повернути рекордну суму – 12,3 млрд. дол. США внутрішніх і зовнішніх зобов'язань. Зокрема, 5,7 млрд. дол. США було повернуто МВФ.

На початку 2014 року українська влада знову звернулася до МВФ по допомогу. Із 4 по 28 березня 2014 експерти МВФ вивчали стан української економіки. 30 квітня МВФ схвалив виділення грошей в розмірі 17,01 млрд. дол. США, які згідно з програмою stand-by нададуть траншами за результатами моніторингових місій [11].

До вищезазначеного слід додати, що перевага іноземних інвестицій полягає в тому, що, по-перше, іноземні корпорації, виходячи на український ринок, впроваджують передові технології, нову організацію праці та менеджменту, по-друге, регулярно сплачують податки в бюджет, розв'язують проблему зайнятості й належної оплати праці [12, с. 27].

Висновки. Питання про вплив монетарних факторів на фінансові потоки державного бюджету й формування зовнішнього боргу аж до поточного моменту є предметом жвавих дискусій. Так, інфляція є джерелом «інфляційного податку», що збирає держава завдяки своїй монополії на емісію грошей, і одночасно призводить до зниження реальних доходів підприємств та податкових надходжень, а також зростання державних витрат. Ще більш складна і багатогранна роль власне емісійної політики, що виступає одночасно як інструмент грошово-кредитного регулювання і як інструмент бюджетної політики.

Література

1. Про вступ України до Міжнародного валютного фонду, Міжнародного банку реконструкції та розвитку, Міжнародної фінансової корпорації, Міжнародної асоціації розвитку та Багатостороннього агентства по гарантіях інвестицій : Закон України від 03.06.1992 № 2402-XII // Відомості Верховної Ради України. – 1992. – № 33. – Ст. 474.
2. Рязанова Н.С. Сучасні тенденції зовнішньої заборгованості / Н.С. Рязанова // Фінанси України. – 2005. – № 7. – С. 26.
3. Лютий І.О. Державний кредит та боргова політика України [Текст] : монографія / І.О. Лютий, Н.В. Зражевська, О.Д. Рожко ; Київ. нац. ун-т ім. Т.Г. Шевченка. – К. : Центр учбової літератури, 2008. – 352 с.
4. Василик О.Д. Державні фінанси України : підручник / О.Д. Василик, К.В. Павлюк. – К. : Центр навчальної літератури, 2004. – 608 с.
5. Козик В.В. Міжнародна економіка та міжнародні економічні відносини / В.В. Козик, Л.А. Панкова, О.Ю. Григор'єв, А.О. Босак. – К. : Вікар, 2003. – 368 с.
6. Зражевська Н.В. Фактори, що впливають на обсяг зовнішнього державного боргу / Н.В. Зражевська // Економіка: проблеми теорії та практики : зб. наук. пр. – 2004. – Вип. 194: в 5 т. – Т. V. – С. 1352.
7. Виходцев О.Г. Критика діяльності та політики Міжнародного валютного фонду / О.Г. Виходцев // Доповіді науково-практичної конференції. – Чернівці : Рута, 2007. – Том II. – С. 85–90.
8. Печенюк Н.М. Проблема управління зовнішнім державним боргом України та шляхи їх вирішення / Н.М. Печенюк // Актуальні проблеми економіки. – 2011. – № 7(121). – С. 274–282.
9. Бодров В. Трансформація економічних систем: роль міжнародних фінансових / В. Бодров // Вісник національної академії державного управління при Президенті. – 2004. – № 4. – С. 12.
10. Фінансове право : навч. посіб. / за заг. ред. Д.М. Павлова, О.А. Кузьменко, А.Г. Чубенка. – К. : КНТ, 2009. – 520 с.
11. Ормоцадзе М. МВФ затвердив кредит Україні [Електронний ресурс] / М. Ормоцадзе // Forbes Україна. – Режим доступу : <http://forbes.ua/ua/business/1370481-mvf-zatverddiv-kredit-ukrayini>.
12. Башко В.Й. Зовнішнє фінансування дефіциту бюджету в контексті інвестиційної діяльності держави / В.Й. Башко // Економіка, фінанси право. – 2006. – № 12. – С. 27.

А н о т а ц і я

Федоров В. А. Значення Міжнародного валютного фонду у формуванні зовнішнього державного боргу суверенної України. – Стаття.

У статті досліджується значення Міжнародного валютного фонду у формуванні зовнішнього державного боргу суверенної України. Основною метою державних зовнішніх позик є сприяння зміцненню економічного потенціалу, подоланню фінансових труднощів уряду країни-одержувача, надання продовольчої допомоги. Інституційна система міжнародних і валютно-фінансових відносин включає численні міжнародні організації. Їх об'єднує спільна мета – розвиток співробітництва і забезпечення цілісності та стабілізації складного і суперечливого всесвітнього господарства.

Ключові слова: Міжнародний валютний фонд, державний борг, економічний потенціал, міжнародна організація.

А н н о т а ц и я

Федоров В. А. Значение Международного валютного фонда в формировании внешнего государственного долга суверенной Украины. – Статья.

В статье исследуется значение Международного валютного фонда в формировании внешнего государственного долга суверенной Украины. Основной целью государственных

внешних займов является содействие укреплению экономического потенциала, преодолению финансовых трудностей правительства страны-получателя, оказание продовольственной помощи. Институциональная система международных и валютно-финансовых отношений включает многочисленные международные организации. Их объединяет общая цель – развитие сотрудничества и обеспечение целостности и стабилизации сложного и противоречивого всемирного хозяйства.

Ключевые слова: Международный валютный фонд, государственный долг, экономический потенциал, международная организация.

S u m m a r y

Fedorov V. A. The value of the International Monetary Fund in shaping the external sovereign debt of Ukraine. – Article.

The article examines the importance of the International Monetary Fund in shaping the external sovereign debt of Ukraine. The main purpose of state external loans is to promote economic potential, overcome the financial difficulties of the recipient government, and provide food aid. The institutional system of international and monetary-financial relations includes numerous international organizations. They are united by the common goal – the development of cooperation and ensuring the integrity and stabilization of a complex and controversial world economy.

Key words: International Monetary Fund, state debt, economic potential, international organization.

УДК 347.77:(007:004.73)+347.122

Є. О. Харитонов, О. І. Харитонова

КАТЕГОРІЯ «ІНТЕРНЕТ РЕЧЕЙ» ТА ЦИВІЛЬНІ ПРАВОВІДНОСИНИ

Постановка проблеми. Однією з головних рис інформаційного суспільства вважають прояви в усіх сферах людської діяльності ефектів новітніх технологій [1]. Одним із найбільш яскравих таких проявів, на нашу думку, є так званий «Інтернет речей», щодо сутності та перспектив розвитку якого існують різні точки зору [2; 3; 4]. Новизна цього явища та недостатня урегульованість пов'язаних із ним відносин зумовлюють актуальність наукових досліджень у цій галузі.

Природно, що злободенна проблематика привертає увагу фахівців з інформаційно-комунікативних технологій та у галузях, пов'язаних зі сферою ІТ (у тому числі, правознавців). Внаслідок цього останнім часом з'явилося чимало досліджень правових питань Інтернету речей [5, с. 96; 6; 7, с. 9]. Разом із тим практично не дослідженими залишаються питання визначення сутності правовідносин, що виникають стосовно «Інтернету речей», характеристика цих відносин та низка інших

Мета – розгляд питань співвідношення категорій «Інтернет речей» та «цивільні правовідносини» і визначенню місця «Інтернету речей» як цілісного правового явища в структурі правовідносин.

Виклад основного матеріалу. Констатувавши існування різних дефініцій «Інтернету речей», зазначимо, що найбільш придатним для дослідження питань, які охоплюються проблематикою цієї наукової розвідки, нам здається визначення «Інтернету речей» як сукупності взаємодіючих технічних систем і комплексів, призначених для реалізації суспільних відносин, у тому числі пов'язаних із наданням послуг або проведенням робіт, на основі використання різноманітних даних і мережі Інтернет за безпосередньої участі або без участі суб'єктів цих відносин (юридичних або фізичних осіб). [5, с. 101] Отже, скористаємося ним далі під час визначення зв'язку цього феномену з категорією правовідносин. При цьому матимемо на увазі також, що в понятті «Інтернет речей» як невід'ємні поняття розглядаються власне речі (технічні системи і комплекси) і надання послуг та проведення робіт, які здійснюються за допомогою

названих речей. Це дає підстави вести мову саме про «Інтернет речей» як цілісну правову категорію

Оскільки така характеристика неможлива поза врахуванням сутності самих правовідносин, для початку встановимо, які правовідносини можуть виникати щодо «Інтернету речей», котрий є сегментом ІТ-сфери, тобто тієї частини людського буття, де активно, постійно, систематично використовуються інформаційні технології.

Варто зазначити, що специфіка інформаційних технологій зумовлює існування різних підходів до впорядкування відносин у ІТ-сфері. Позначимо ці підходи як: 1) «технологічний» (впорядкування здійснюється за допомогою самих інформаційних технологій) і 2) «соціальний» (провідним є соціальне, в тому числі правове регулювання). Якщо в першому випадку ІТ є інструментом здійснення / функціонування соціальних процесів, тобто переважає «технологічна» складова частина, то в другому вони є предметом правового регулювання (тобто переважає «інформаційна» складова частина).

Ми переконані, що проблеми упорядкування ІТ-сфери не можуть бути вирішені лише за допомогою технічних засобів, оскільки останні можуть впливати лише на технологічну складову ІТ-сфери, залишаючи поза увагою «соціальний елемент», яким є учасники відносин, що виникають у ІТ-сфері. Саме тому доцільно розглядати передусім такий шлях упорядкування відносин в інформаційному суспільстві, як правове регулювання.

Зауважимо, що в дослідженнях можливостей та перспектив такого шляху, з одного боку, помітна орієнтація на вирішення окремих, конкретних проблем, зокрема на основі прецедентів та видання нормативних актів, що стосуються конкретних випадків. Разом із тим існує думка, що розробка концепції правового регулювання ІР має проводитися з урахуванням проблем, пов'язаних із сучасними правовими проблемами регулювання Інтернету та інформаційних технологій, коло яких стрімко розширюється. Тому правова система має забезпечувати загальні передумови для саморегулювання і для вирішення спірних ситуацій [8].

Отже, орієнтація на «прецедентний» підхід до вирішення проблем правового регулювання у ІТ-сфері, зокрема у сфері «Інтернету речей», є невиправданою. Натомість доцільним вважаємо використання концептів «ІТ-право» (в тому числі – «Інтернет-право»), що формується як симбіоз уявлень про цей феномен у віртуальній та дійсній реальності з метою введення у звичне правове поле традиційних цивільних відносин та ІТ-відносин, віртуальних за своєю сутністю.

Така постановка питання робить доцільним розгляд тут головних властивостей відносин та правовідносин, що складаються у сфері Інтернету взагалі та «Інтернету речей» зокрема.

Передусім, слід встановити, як мають іменуватися правовідносини, про котрі тут йдеться.

Хоча дослідники правових аспектів ІТ-сфери використовують терміни «інформаційні відносини», «інформаційно-комунікаційні відносини», «інтер-

нет-відносини», «ІТ-відносини» та ін., [9] однак найбільш вживаним у цій сфері є термінопоняття «Інтернет-відносини», котрі визначають як частину відносин у віртуальному просторі, учасниками яких є носії суб'єктивних прав та обов'язків в Інтернет [10, с. 8]. Специфіку цих відносин вбачають у невизначеності місцезнаходження сторін; складнощах ідентифікації учасників відносин у Інтернет; залежності відносин між учасниками в Інтернеті від стосунків з інформаційними провайдерами; електронному характері документообігу у мережі; [11, с. 72] невизначеності юридичного статусу Інтернету; існуванні віртуальних організацій тощо [12, с. 42].

Як на нашу думку, всі згадані ознаки мають більше чи менше значення для встановлення типології відносин, про які тут йдеться, однак визначальним є наявність специфічного об'єкту відносин, що належить до ІТ-сфери або ж конкретно до сфери Інтернету.

При цьому слід зробити застереження щодо неточності позначення «мережа Інтернет» (котрий іноді використовували і ми). Неточність полягає в тому, що «Інтернет» це – «міжнародна мережа» (від англ. International Network) [13], «міжмережа». Отже вираз «мережа Інтернет» – це щось на кшталт «мережа міжнародної мережі». Тому достатньо позначення «Інтернет» або ж «Мережа». Так само некоректним є використання терміну «Інтернет-відносини» [12, с. 42]. Натомість має йтися про «відносини в Інтернеті», оскільки відносини, що складаються в Мережі, існують одночасно з реальними стосунками, віртуально відображаючи останні та співпадаючи з ними за змістом. Віртуальні відносини можна класифікувати за предметним критерієм так само, як і відносини реальні. Отже, в цифровому середовищі після врегулювання відносин юридичними нормами виникають правовідносини різної галузевої приналежності: цивільні, адміністративні, фінансові тощо. Крім того, за їхніми межами залишаються правовідносини, що виникають при порушенні прав і обов'язків суб'єктами, які діють у Мережі, – правовідносини цивільної, адміністративної, карної тощо відповідальності. Відсутність предметної цілісності відносин в Інтернеті дає підстави для висновку про необґрунтованість визнання існування окремих категорій «Інтернет-право», «Інтернет-правовідносини», «Інтернет-відносини», а тим більше вести мову про «Інтернет-право» як про «змішаний» або «комплексний» інститут [10, с. 42], галузь чи підгалузь права або законодавства. Натомість має йтися про виникнення в цій сфері регулятивних правовідносин різної галузевої приналежності: цивільно-правових, адміністративно-правових тощо. Звісно, термінопоняття «Інтернет-відносини», «Інтернет-правовідносини», «Інтернет-право», «ІТ-право» можуть використовуватися в юридичному побуті, але лише як правові концепти, тобто як вербально виражені сукупності уявлень, понять, знань, асоціацій, емоцій, що виникають у зв'язку з використанням відповідних термінів, супроводжують і характеризують їх [15, с. 10]. У кожному разі «Інтернет-відносини» (для забезпечення стислості викладу будемо використовувати такий термін для позначення сукупності відносин, що складаються

в Інтернеті) є лише частиною більш загальної категорії «ІТ-відносини», під якими розуміємо сукупність суспільних відносин, що виникають у процесі створення і використання інформаційних технологій. Таким чином, «ІТ-відносини» є загальною категорією, що включає також і відносини, які складаються в Інтернеті.

На такому підґрунті можемо визначити «Інтернет-відносини» як складову частину концепту «ІТ-відносини», сукупність суспільних відносин, що складаються в специфічному середовищі (Інтернет, Мережа, цифрове середовище), будучи одночасно «віртуальним феноменом» і проявляючись у бутті суспільства як реальні суспільні відносини. Завдяки останній особливості (своїй подвійній природі) вони можуть бути предметом правового регулювання і ставати правовідносинами.

Тут варто згадати позицію, прихильники якої пропонують ігнорувати різницю між «Інтернет-відносинами» та «Інтернет-правовідносинами», аргументуючи виправданість такого підходу доцільністю віднесення «Інтернет-відносин» до нового типу суспільних відносин, які виникають, змінюються і припиняються в кіберпросторі. При цьому зазначається, що це не правові в чистому вигляді і не фактичні відносини, а спеціальні зв'язки особливої правової, інформаційної та технічної природи [16, с. 145; 17, с. 5; 18, с. 23].

Зазначене свідчить про важливість встановлення співвідношення категорій «ІТ-правовідносини» та «правовідносини», а також з'ясування особливостей правовідносин, що виникають в інформаційно-комунікаційній сфері.

Розмаїття відносин, котрі складаються в Інтернеті, створює на практиці істотні незручності при пошуку актів законодавства, що стосуються різних видів таких відносин; пошуку та систематизації норм права, матеріалів практики; субсидіарному застосуванню норм законодавства, застосуванню аналогії закону тощо. Отже, маємо визначити орієнтири для встановлення кола правовідносин, котрі можна вважати органічно властивими Мережі.

Методологічною основою дослідження цього питання, на наш погляд, має бути розрізнення концепту «Інтернет-право» (який використовується тут нами з певними застереженнями, зробленими вище) в широкому та вузькому значенні.

Під «Інтернет-правом» у широкому сенсі розуміємо усю сукупність норм і правил, які стосуються інформаційно-комунікаційної активності в Інтернеті. Його структура виглядає як інтегрована система багаторівневого порядку, що включає приватноправові та публічно-правові елементи. Необхідність врахування приватноправового та публічно-правового забарвлення ІТ-відносин має враховуватися, щоб визначити пріоритетність інтересів (приватні чи публічні), а відтак мати можливість встановити мотивацію застосування певних методів правового регулювання. Разом із тим публічно-правові за своєю сутністю відносини можуть складатися і в галузі цивільного права (наприклад, відносини цивільної відповідальності за шкоду, завдану правопорушенням в Інтернеті).

Під «Інтернет-правом» у вузькому значенні розуміємо лише ті правові норми, що стосуються правомірної діяльності у Мережі, передусім регулятивні норми (переважно – цивільно-правові), що забезпечують функціонування «Інтернет-відносин».

Враховуючи існування методологічно хибного, на нашу думку, твердження, що правові норми, які регулюють діяльність у Мережі, «мають змішаний приватно-публічний характер» [19, с. 172] (бо змішаний приватно-публічний характер мають не норми, а акти законодавства), розглянемо, як поєднуються приватноправовий та публічно-правовий підходи в регулюванні «Інтернет-відносин». Від відповіді на це питання залежить визначення того, яка категорія є первинною: «Інтернет-відносини» чи «Інтернет-правовідносини».

У тому випадку, коли йдеться про правомірну діяльність приватних осіб в Інтернеті, суспільні відносини є первинними щодо правовідносин, оскільки можуть виникати на підставі угоди сторін, внаслідок фактичних дій суб'єктів тощо. На їх існування не впливає наявність або відсутність актів законодавства, бо права та обов'язки сторін таких цивільних відносин мають основою норми природного права, що забезпечує їхнє включення в правову сферу. Отже, «Інтернет-відносини» тут є первинними щодо «Інтернет-правовідносин», зумовлюючи характер і зміст останніх.

Однак коли йдеться про суспільні відносини, пов'язані з публічними інтересами (наприклад, забезпечення інформаційної безпеки), відповідні «Інтернет-відносини» попадають у сферу дії публічного права. Оскільки публічне право є проявом публічної влади, то воно може виступати чинником встановлення не тільки правовідносин, але й самих публічних відносин, визначаючи, коли і для чого вони формуються. При цьому відповідні «Інтернет-відносини» виникають та здійснюються у відповідності з приписами правової норми, і саме в цьому проявляється реалізація останньої, перетворення її в акт конкретної поведінки. Під таким кутом зору «Інтернет-правовідносини» можуть розглядатися як результат дії норми права, що за формою є індивідуально-визначеним зв'язком уповноважених та зобов'язаних осіб, а за змістом – взаємодією цих осіб, котрі реалізують свої права та виконують обов'язки.

Таким чином, для визначення співвідношення категорій «Інтернет-відносини» та «Інтернет-правовідносини» вирішальним критерієм є сфера права, до якої вони належать у кожному конкретному випадку. Відтак відповідно до розмежування сфери приватного та публічного права розрізняються приватні та публічні «Інтернет-правовідносини».

Врахування приватних та публічних засад дає також можливість характеристики сутності правового регулювання «Інтернет-відносин», яке тут розглядаємо як засіб державного впливу на суспільні відносини з метою їх упорядкування.

Об'єктами регулятивних «Інтернет-правовідносин» є поведінка людей, а також конкретні блага, стосовно яких складаються відносини між людьми: 1) речі; 2) дії (послуги); 3) результат дій (результат робіт); 4) результати інтелектуальної, творчої діяльності та інші об'єкти права

інтелектуальної власності; 5) інформація. При цьому види регулятивних «Інтернет-правовідносин», які виникають стосовно інформації, залежать від типу останньої. Так, фізичні та юридичні особи, які володіють інформацією професійного, ділового, виробничого, банківського, комерційного та іншого характеру, одержаною за власні кошти, або яка є предметом їх професійного, ділового, виробничого, банківського, комерційного та іншого інтересу, як правило, самостійно визначають режим доступу до неї, включаючи належність її до категорії конфіденційної, та встановлюють систему захисту. Тобто тут мають місце регулятивні цивільні правовідносини, в яких права і обов'язки їх учасників щодо об'єкту (інформації) визначаються в диспозитивному порядку. Але інформація, яка є державною чи службовою таємницею, вилучена із числа об'єктів цивільних прав, і відносини щодо неї регулюються адміністративно-правовими нормами, внаслідок чого тут виникають адміністративні правовідносини).

Оскільки «регулювання» є поняттям, що включає як публічні, так і приватні феномени, що забезпечують функціонування соціальних систем, впорядкування суспільних відносин може здійснюватися як шляхом регулювання спеціальним суб'єктом, так і шляхом саморегулювання. Якщо в першому випадку регулювання здійснюється спеціально уповноваженим суб'єктом (держава, органи місцевого самоврядування тощо), що має можливість владного впливу на поведінку інших осіб, то в другому регулювання відносин учасників відносин здійснюється ними самими на основі домовленості.

Оскільки регулятивні «Інтернет-відносини» можуть належати до сфери як приватного, так і публічного права, виникає необхідність розмежування регулятивних цивільних правовідносин та регулятивних адміністративно-правових відносин, з якими пов'язують виконання управлінських функцій.

Порівнюючи два згаданих види правовідносин, передусім слід згадати таку названу вище рису, властиву публічним правовідносинам, як те, що вони є «первинними» стосовно суспільних відносин. Правовідносини в галузі публічного права взагалі, а отже і в галузі адміністративного права, виникають, змінюються та припиняються тільки на підставі правових норм, що містяться в актах законодавства, котрі безпосередньо породжують правовідносини і реалізуються через них. Між нормою, встановленою актом адміністративного законодавства, та адміністративно-правовими відносинами існує причинний зв'язок. Що стосується сфери приватного права, то в ній суспільні відносини можуть опосередковуватися й іншими (не юридичними) нормами. Тому тут можлива ситуація, коли цивільні «Інтернет-відносини» сторін взагалі можуть не потребувати правового втручання.

Підсумовуючи викладене, можна зробити висновок, що поміж правовідносин, які виникають в Інтернеті, слід розрізняти: 1) відносини приватного та публічного права, 2) відносини регулятивні та охоронні. При цьому визначальним є загальний поділ правовідносин на ті, що виникають у галузі приватного права, і ті, що виникають у галузі публічного права. У залежності від того, чи є відносини публічно-правовими чи приватноправовими,

визначається їхній зв'язок з певною галуззю права, а відтак те, якими є їхні властивості. До сфери «Інтернет-права» належать лише регулятивні правовідносини, які є результатом регулятивного впливу норм, передусім, цивільного законодавства. Це пов'язане з тим, що ІТ-відносини належать до приватноправової сфери, де діє принцип «Дозволено все, що не заборонено законом», що дає можливість укласти будь-які договори. На такому підґрунті складається основний масив норм Інтернет-права, який можна характеризувати як «Інтернет-право у вузькому сенсі». Що стосується охоронних правовідносин, то це результат дії універсальних правових засобів захисту, котрі застосовуються у випадках порушення регулятивних норм (у тому числі, й у сфері ІТ). Зауважимо також можливість виокремлення «Інтернет-права в спеціальному сенсі», до якого можуть бути віднесені норми, що стосуються певної сфери Інтернет-відносин: створення програмного забезпечення; Інтернет речей тощо.

Таким чином, правовідносини, що складаються в такому специфічному сегменті ІТ-сфери, як «Інтернет речей» у процесі функціонування останнього, за своєю сутністю є регулятивними цивільними правовідносинами.

Спираючись на таке їхнє розуміння, оцінимо далі, чим власне є «Інтернет речей».

Виходячи з розуміння Інтернету речей як «сукупності взаємодіючих технічних систем і комплексів, призначених для реалізації суспільних відносин, у тому числі пов'язаних із наданням послуг або проведенням робіт», маємо підстави вважати ІР об'єктом цивільних правовідносин. Такий висновок підтверджується й тим, що в тому ж самому визначенні ІР, яке ми взяли за основу його розуміння, далі йдеться про те, що «надання послуг або проведення робіт» відбувається «за безпосередньої участі або без участі суб'єктів цих відносин (юридичних або фізичних осіб)». Тобто таке формулювання припускає, що суб'єктами відносин (правовідносин) Інтернету речей є юридичні або фізичні особи.

Тут слід згадати, що останнім часом правознавці звертають увагу на появу правових проблем, зумовлених використанням штучного інтелекту в технологіях Інтернету речей, які полягають у припущенні, що роботи можуть бути як об'єктом, так і суб'єктом суспільних відносин, а значить, можуть бути як об'єктом, так і суб'єктом правовідносин [7].

Висновки. Як на нашу думку, таке припущення не суперечить прогнозам щодо розвитку ІТ. Разом із тим, попри висловлену думку, що інформаційне поле є не унікальною особливістю лише біологічних організмів, а загальною властивістю Всесвіту [20], при сучасному рівні знань вплив на це поле з метою його впорядкування реально можливий лише в частині його біологічного (людського) субстрату. І обґрунтованого спростування цієї реальності та доказів зворотного поки ще зустрічати не доводилося. Це дає підстави для висновку, що Інтернет речей – це сукупність об'єктів відносин (правовідносин), що складаються між людьми, які безпосередньо (або у кінцевому підсумку) ці об'єкти використовують.

Література

1. Погляди Мануеля Кастельса на інформаційне суспільство [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://osvita.ua/vnz/reports/econom_history/25179/.
2. Інтернет речей і технотренди як ознаки еволюції суспільства суспільство [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://pedpresa.ua/136666-internet-rechey-i-tehnotrendy-yak-oznaky-evolyutsiyi-suspilstva.html>.
3. Как устроен и для чего используется интернет вещей в Нидерландах суспільство [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://itc.ua/articles/kak-ustroen-i-dlya-chego-ispolzuetsya-internet-veshhey-v-niderlandah/>.
4. Що таке Інтернет речей. суспільство [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://iot.lviv.ua/що-таке-інтернет-речей/>
5. Баранов О. «Інтернет-речі» як правовий термін / О. Баранов // Юридична Україна. – 2016. – № 5-6. – С. 96 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://nbuv.gov.ua/UJRN/uykr_2016_5-6_16.
6. Баранов О.А., Брижко В.М. Захист персональних даних в сфері Інтернет речей / О.А. Баранов [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://ippi.org.ua/sites/default/files/11_0.pdf.
7. Баранов О.А. Інтернет речей і штучний інтелект: витоки проблеми правового регулювання / О.А. Баранов [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://arphd.ua/publication-249/>.
8. Исаков В.Б., Сарьян В.А., Фокина А.А. Правовые аспекты внедрения Интернета вещей / В.Б. Исаков // ИТ-Стандарт. – 2015. – № 4-1(5). – С. 9.
9. Открытая концепция «Интернет вещей»: Правовые аспекты (Российская Федерация). Версия 1.0 для обсуждения.. Санкт-Петербург. 26.05.2016 года [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.dentons.com/ru/global-presence/russia-and-cis/russia/st-petersburg.aspx>.
10. IT-право: проблеми і перспективи розвитку в Україні: збірник матеріалів науково-практичної конференції. – Львів : НУ «Львівська політехніка», 2016. – 396 с.
11. Рассолов И.М. Право и Интернет: теоретические проблемы : автореф. дис. ... докт. юрид. наук / И.М. Рассолов. – М., 2008. – С. 8.
12. Дмитрик Н.А. Осуществление субъективных гражданских прав с использованием сети Интернет / Н.А. Дмитрик. – М., 2006. – С. 72.
13. Глушков А.В. Проблемы правового регулирования Интернет-отношений : дис. ... канд. юрид. наук / А.В. Глушков. – СПб., 2007. – С. 42.
14. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://nataliamyk.blogspot.com/2015/01/3.html>.
15. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://uk.wikipedia.org/wiki>
16. IT-право: поняття та сутність: монографія / За ред. О.І. Харитонові, Є.О. Харитонова. – Одеса : Фенікс, 2017. – С.10.
17. Литвинов Є.П. Правовідносини в інтернет-праві / Є.П. Литвинов // Часопис Київського університету права. – 2013. – № 3. – С.145.
18. Єфремова К.В. До перспектив правового регулювання інтернет-правовідносин: господарсько-правовий аспект / К.В. Єфремова // Право та інноваційне суспільство. – 2014. – № 1. – С. 5.
19. Барабаш О.О. Загальна характеристика інтернет-правовідносин / О.О. Барабаш // IT-право: проблеми і перспективи розвитку в Україні: збірник матеріалів науково-практичної конференції. – Львів : НУ «Львівська політехніка», 2016. – С. 23.
20. Енан Р.Є. Правове регулювання відносин у мережі Інтернет / Р.Є. Енан // IT-право: проблеми і перспективи розвитку в Україні: збірник матеріалів науково-практичної конференції. – Львів : НУ «Львівська політехніка», 2016. – С.172.
21. Бог повсюду. Физик из США выдвинул теорию о том, что Вселенная обладает сознанием [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://nv.ua/techno/science/bog-povsjudu-amerikanskij-fizik-vydvynul-teoriju-o-tom-chto-vselennaja-obladaet-soznaniem-1546675.html>.

А н о т а ц і я

Харитонов Є. О., Харитонова О. І. Категорія «Інтернет речей» та цивільні правовідносини. — Стаття.

Стаття присвячена розгляду питань співвідношення категорій «Інтернет речей» та «цивільні правовідносини» і визначенню місця «Інтернету речей» як цілісного правового явища в структурі правовідносин.

Ключові слова: Інформаційне суспільство, «Інтернет речей», правовідносини, цивільні правовідносини, приватне право, Інтернет, об'єкт прав.

А н н о т а ц и я

Харитонов Є. О., Харитонова О. І. Категорія «Інтернет вещей» и гражданские правоотношения. — Стаття.

Стаття посвящена рассмотрению вопросов соотношения категорий «Интернет вещей» и «гражданские правоотношения» и определению места «Интернета вещей», рассматриваемого как целостное правовое явление в структуре правоотношений.

Ключевые слова: Информационное общество, «Интернет вещей», правоотношения, гражданские правоотношения, частное право, Интернет, объект прав.

S u m m a r y

Kharytonov E. O., Kharytonova O. I. The category «Internet of things» and civil legal relations. — Article.

The article is devoted to consideration of the correlation of the categories «Internet of things» and «civil legal relations» and defining the place of «Internet of things» as an integral legal phenomenon in the structure of legal relations.

Key words: Informational society, «Internet of things», legal relations, civil legal relations, private law, Internet, object of rights.

УДК 342

*Ю. Ю. Швець***ПРОБЛЕМИ РЕАЛІЗАЦІЇ КОНСТИТУЦІЙНО ПРАВА ОСОБИ
НА ОХОРОНУ ЗДОРОВ'Я: СУЧАСНИЙ ПОГЛЯД**

Постановка проблеми. У сучасних умовах державного розвитку нової актуальності набуває проблема забезпечення реалізації конституційних прав людини та громадянина. Так, одним із завдань підписання Угоди про асоціацію між Україною та ЄС [1] визначено зміцнення поваги зі сторони держави та міжнародного співтовариства до демократичних принципів, прав людини та основоположних свобод, закріплених у міжнародних документах. Європейський вибір, зроблений Україною, обумовив проведення ряду реформ, спрямованих на виконання цього завдання, включаючи також і реформу галузі охорони здоров'я. Однак для того, щоб заплановані зміни мали високий ступень ефективності, необхідно виходити із практичних проблем, наявних у галузі, та можливих способів їх вирішення.

При цьому слушно видається думка М.В. Савчина, який справедливо зауважує, що часто здобутки конституційної доктрини не спираються на дані емпіричних досліджень, які б враховували динаміку конституційних правовідносин, фактори, що впливають на поведінки їх учасників (мотивацію, ціннісні орієнтири), співвідношення індивідуального, корпоративного і загального інтересу, що дає синергетичний ефект. і його наслідки спрогнозувати за лінійними методиками складно [2, с. 5].

Тому проведення конституційної реформи у сфері охорони здоров'я має спиратися на цілком конкретні цілі. Зокрема, основним мотиваційним фактором, який визначив необхідність у проведенні трансформаційних змін у даній галузі, став незадовільний стан дотримання права особи на охорону здоров'я, що передусім пов'язано з проблемами різнопланового характеру, що виникають у процесі реалізації зазначеного права.

Таким чином, **метою даної статті** є дослідження основних проблем, пов'язаних із реалізацією конституційного права особи на охорону здоров'я, та визначення можливих шляхів вирішення виявлених проблем.

Виклад основного матеріалу. Для досягнення поставленої мети передусім слід уточнити критерії належної реалізації права особи на охорону здоров'я, що має стати відправною точкою для виявлення відповідних проблем.

Так, деякі зарубіжні вчені акцентують увагу на тому, що право на охорону здоров'я не є абсолютним, оскільки ефективність його реалізації залежить від багатьох факторів: по-перше, конкретних дій держави в цьому напрямку; по-друге, здатності функціонуючих адміністративних та інституційних систем належним чином виконувати покладені на них функції; по-третє, від сприйняття таких дій суспільством. Також суттєвим фактором є поведінка та спосіб життя самої людини – члена суспільства [3, с. 282].

На цій підставі можна констатувати, що реалізація права на охорону здоров'я потребує активних дій, як зі сторони компетентних державних органів, їх службових та посадових осіб, закладів та установ охорони здоров'я, медичних працівників, так і осіб, як носіїв відповідного права, а також наявності належних умов для здійснення таких дій.

У міжнародних документах ООН наводяться такі умови належної реалізації права особи на охорону здоров'я: 1) усі послуги, товари та об'єкти у сфері медицини повинні бути доступними та якісними; 2) заходи охорони здоров'я, а також медичні товари та послуги повинні бути доступні та забезпечені в достатній кількості державою; 3) вони повинні бути доступними фізично, а також фінансово на засадах рівності та недискримінації; 4) наявність правил медичної етики та культури та їх дотримання працівниками галузі охорони здоров'я; 5) медичні засоби, допомога та інші види медичних послуг повинні бути науково обґрунтованими та доцільними, а також бути належної якості [4, с. 4].

У переважній більшості випадків причиною порушення права особи на охорону здоров'я стає саме відсутність у державі означених вище умов. Відповідно, проблеми реалізації даного права необхідно шукати передусім у неналежному забезпеченні таких умов державою або іншими суб'єктами, зобов'язаними відповідно до законодавства виконувати функції в цій сфері.

На основі аналізу деяких статистичних показників можна дійти до висновку, що однією з найбільш серйозних проблем сучасної організації галузі охорони здоров'я респонденти вважають діючу система управління цією галуззю. Зокрема, така проблема виокремлена більше, ніж 60% учасників опитування [5, с. 195]. Характерно, що основними соціальними цінностями, які мають бути притаманними оновленій системі охорони здоров'я, респонденти вважають покращення життя пацієнтів – більше 90% опитаних, що закладено у вільному виборі ними лікаря та лікувального закладу. Усе це буде сприяти повноцінному одужанню пацієнтів, як вважають біля 83% респондентів [5, с. 195].

Таким чином, критерії належної реалізації права особи на охорону здоров'я доцільно поділити на дві групи: загальні, які відображають національні показники ефективності, тобто показники на рівні держави, та індивідуальні, за допомогою яких можливо оцінити стан реалізації права на охорону здоров'я відносно кожної конкретної особи. До перших слід віднести: 1) тривалість життя населення; 2) рівень та структуру захворюваності; 3) рівень задоволення потреб населення у сфері охорони здоров'я;

4) рівень екологічної безпеки в державі; 5) рівень фінансування системи охорони здоров'я тощо. Ці показники можливо оцінити лише в порівнянні з аналогічними показниками в інших державах світу.

До другої групи критеріїв відносяться: 1) територіальна та фінансова доступність медичної допомоги та інших медичних послуг, включаючи медичні препарати, лікарські засоби тощо, для кожної особи; 2) об'єктивна та фактична можливість отримання кваліфікованої та професійної медичної допомоги в разі виникнення потреби; 3) можливість захистити порушене право на охорону здоров'я національними засобами – в судовому або позасудовому порядку тощо.

Оцінюючи сучасний стан системи охорони здоров'я, виходячи з наведених вище критеріїв, та на підставі аналізу положень національного законодавства [6; 7] можна виокремити проблеми в цій сфері.

1. Недосконалість поточного стану правового регулювання права на охорону здоров'я та інші проблеми юридичного характеру, пов'язані із забезпеченням його реалізації.

Однією з нагальних проблем правового регулювання в досліджуваній сфері є відсутність уніфікованої термінології, а також легітимного визначення деяких понять та категорій у медичній сфері. На дану проблему, зокрема, звертають увагу В.В. Лещенко та Я.Ф. Радиш. Науковці пропонують удосконалене визначення таких понять, як «державне управління охороною здоров'я», «громадське здоров'я», «єдиний медичний простір», та вважають, що їх дефініції мають бути визначені в Основах законодавства України про охорону здоров'я [8, с. 112].

Погоджуючись з означеним зауваженням, важливо також акцентувати увагу на тому, що особливо гостро проблема вдосконалення правового регулювання права на охорону здоров'я постає у зв'язку з необхідністю узгодження національних стандартів у сфері охорони здоров'я з європейськими.

Із цього приводу В.С. Віткова вказує на нагальну потребу європеїзації юридичного забезпечення права на медичну допомогу в Україні. На підставі дослідження практики Європейського Суду з прав людини вчена запропонує такі напрями європеїзації: 1) узгодження питання інформованої згоди пацієнта; 2) перегляд юридичного забезпечення права людини на стерилізацію; 3) вдосконалення правового врегулювання трансплантації органів та інших анатомічних матеріалів людині (органів, тканин, анатомічних утворень, клітин людини або тварини) [9, с. 180].

Крім того, на рівні Конституції України необхідне суттєве розширення змісту права особи на охорону здоров'я, а також потребує деталізації механізм реалізації деяких елементів цього права. Наприклад, у ч. 1 ст. 49 Конституції України визначено три основні складові елементи: право на охорону здоров'я, медичну допомогу та медичне страхування. При цьому в статті взагалі не згадується про права пацієнтів та деякі інші елементи.

Також слід звернути увагу, що реалізація закріпленого в ст. 49 Конституції України права на медичне страхування ускладнюється фактичною

відсутністю правової основи для цього, оскільки чинний на сьогодні Закон України «Про страхування» [10] не в повній мірі враховує всі особливості даної галузі страхування. У той же час законопроект «Про загальнообов'язкове державне соціальне медичне страхування в Україні» від серпня 2016 р. реєстр. № 4981-2 [11] наразі перебуває на розгляді у Верховній Раді України та, за висновком Головного науково-експертного управління [12], потребує доопрацювання, зокрема в частині наявності невідповідності окремих положень законопроекту міжнародним принципам рівноправності громадян, демократизму і загальнодоступності медичної допомоги тощо. Тож на сьогодні залишається неврегульованим питання реалізації права на медичне страхування, гарантоване та захищене державою.

2. Недостатня якість, професійність та доступність надання медичної допомоги та інших видів медичних послуг.

Як зазначає із цього приводу К.Г. Головачова, на сьогодні в Україні, гостро стоїть проблема надання медичної допомоги високої якості кваліфікованими спеціалістами. Також потребує вирішення питання доступності медичної допомоги в Україні, що передбачає баланс багатьох факторів: кадри, фінансування, технічні та транспортні засоби, свобода вибору, громадська просвіта, розподіл технічних ресурсів [13, с. 81, 83].

Погоджуючись із наведеною точкою зору, необхідно також акцентувати увагу на тому, що стандарти у сфері перевірки кваліфікації медичних працівників в Україні є дещо застарілими. Зокрема, на сьогодні залишаються чинними накази Міністерства охорони здоров'я України «Про порядок направлення на стажування лікарів і їх наступного допуску до лікарської діяльності» від 17 березня 1993 р. № 48 [14] та «Про подальше вдосконалення атестації лікарів» від 19 грудня 1997 р. № 359 [15].

У Наказі № 359 визначено три види атестації лікарів: атестація на визначення знань і практичних навиків з присвоєнням (підтвердженням) звання «лікар-спеціаліст»; атестація на присвоєння кваліфікаційної категорії; атестація на підтвердження кваліфікаційної категорії. Звертає на себе увагу той факт, що атестація на підтвердження кваліфікаційної категорії проводиться раз на п'ять років, при цьому підстав для дострокового її призначення не передбачено (наприклад, у разі надходження скарги від пацієнтів; порушення правил медичної етики тощо).

Із цього приводу варто зазначити, що за законодавством багатьох європейських країн передбачається обов'язкове індивідуальне ліцензування лікарської діяльності, незалежно від того, в якому медичному закладі він працює (державному або приватному). При цьому, наприклад, у Німеччині вперше ліцензія видається на невизначений строк. Однак на лікарів покладається обов'язок так званого безперервного продовження медичної освіти та постійного підвищення кваліфікації, а у випадку серйозних порушень лікарем своєї професійної етики орган ліцензування може призупинити або відкликати ліцензію. Залежно від характеру правопорушень до особи можуть застосуватися й інші санкції, а саме: попередження, штраф, тимчасове усунення від справ і анулювання ліцензії [16].

Крім того, для підвищення якості та професійності надання медичної допомоги в Україні необхідне формування національної моделі управління якістю медичної допомоги, яка, на думку деяких фахівців, має включати: створення оптимальної структури для надання медичної допомоги (будівлі, кадри, обладнання, витратне майно, медикаменти); організацію і управління медичними технологічними процесами; управління результатами надання допомоги; використання інформаційно-обчислювальних технологій; безперервне навчання персоналу; диференціацію оплати праці: залежність заробітної плати від підвищення якості [17, с. 131].

3. Малоєфективна система організації та державного управління галуззю охорони здоров'я, включаючи здійснення державного контролю за якістю надання медичних послуг, дотримання стандартів та етичних вимог у закладах охорони здоров'я всіх форм власності.

Так, одним із принципів, визначених у ст. 4 Основи законодавства України про охорону здоров'я, є децентралізація державного управління, розвиток самоврядування закладів та самостійності працівників охорони здоров'я на правовій і договірній основі. Водночас у ст. 13 цього ж законодавчого акта фактично йде про централізоване формування державної політики у сфері охорони здоров'я; відповідні засади також закріплені в ст. ст. 85, 92 Конституції України. Крім того, для практичної реалізації принципу децентралізації державного управління та розвитку медичного самоврядування потрібна чітка правова основа (наразі розроблений законопроект «Про лікарське самоврядування» [18]), а також зміна механізмів фінансування. Тому порушене питання необхідно розглядати в безпосередньому зв'язку з наступною проблемою.

4. Проблеми у сфері фінансування сфери охорони здоров'я, що включає також недостатнє матеріально-технічне та спеціалізоване оснащення лікарень, інших закладів та установ охорони здоров'я, незадовільний рівень оплати праці працівників медичної галузі тощо.

А. Гук та В. Галайда зауважують, що проблеми діючої на сьогодні в Україні системи фінансування сфери охорони здоров'я полягають у наступному: 1) недостатнє фінансування галузі охорони здоров'я; 2) відсутність визначеного законодавством та нормативно-правовими актами переліку послуг, які повинні надаватись громадськими закладами охорони здоров'я безоплатно при кожному даному рівні фінансування цих закладів; 3) відсутність зв'язку між фінансуванням громадських закладів охорони здоров'я і кінцевими результатами їх роботи [19, с. 16]. У Концепції реформи фінансування системи охорони здоров'я вказується на такі основні проблеми у фінансуванні системи охорони здоров'я: 1) катастрофічна фінансова незахищеність пацієнтів; 2) низька якість та ефективність надання послуг; 3) неефективне витрачання бюджетних коштів. Неефективність витрачання коштів пов'язана передусім з їх витрачанням не за принципом «гроші ходять за пацієнтом», а за принципом «гроші ходять за інфраструктурою» [20].

Для вирішення проблем, що виникають у сфері фінансування галузі охорони здоров'я, Верховною Радою України 19 жовтня 2017 р. прийнято

Закон України «Про державні фінансові гарантії надання медичних послуг та лікарських засобів» [21] (ще не набув чинності). Однак і він містить ряд спірних питань, які потребують уточнення та узгодження з конституційною гарантією, відповідно до якої медична допомога в комунальних та державних закладах охорони здоров'я надається безкоштовно.

5. Відсутність комплексного підходу в забезпеченні реалізації права особи на охорону здоров'я.

Означена проблема ґрунтується на тому факті, що право особи на охорону здоров'я тісно пов'язане з іншими конституційними правами – є передумовою або наслідком їх реалізації. Тому розв'язання проблем, що виникають у процесі реалізації права на охорону здоров'я, потребують комплексного підходу, що передбачає підвищення рівня життя населення, його соціально-економічного добробуту, екологічної ситуації в країні тощо.

Таким чином, за результатами проведеного дослідження слід зазначити, що недостатня ефективність реалізації конституційного права особи на охорону здоров'я пов'язана з такими основними проблемами: 1) недосконалістю законодавчого регулювання як самого права на охорону здоров'я, визначений зміст якого не в повній мірі відповідає потребам сучасності, так і механізму (процедур) реалізації окремих елементів даного права (на медичне страхування, судовий захист прав пацієнтів тощо); 2) неефективною системою організації та управління галуззю охорони здоров'я; 3) неефективною системою фінансування галузі; 4) недостатньою якісністю та професійністю медичної допомоги та інших видів медичних послуг, які часто не відповідають європейським стандартам; 5) відсутністю комплексного підходу у сфері реалізації права на охорону здоров'я, що передбачає забезпечення ефективного функціонування механізмів реалізації всіх суміжних конституційних прав особи, від яких у певній мірі залежить реалізація досліджуваного права – на достатній життєвий рівень, екологічне благополуччя тощо.

Висновки. Для усунення виявлених проблем у найближчій перспективі можна запропонувати: 1) перше речення ч. 3 ст. 49 Конституції України викласти в такій редакції: «Держава створює умови для ефективного, *якісного* і доступного для всіх громадян медичного обслуговування та *дотримання прав пацієнтів*»; 2) внести такі доповнення до Основ законодавства України про охорону здоров'я: в ст. 22 уточнити форми державного контролю та нагляду (проведення атестації медичних працівників, ліцензування, проведення перевірок тощо); в ст. 24-1 навести основний перелік прав пацієнтів (повагу до честі та гідності, інформацію про стан здоров'я, отримання кваліфікованої, своєчасної та доступної медичної допомоги, на стаціонарне лікування тощо); 3) у Розділі IV Положення про порядок проведення атестації лікарів визначити механізм дострокового (частіше, ніж 1 раз на 5 років) проведення атестації на підтвердження кваліфікаційної категорії: визначити підстави для цього (надходження скарг на дії лікаря, службове розслідування тощо), порядок та наслідки проведення тощо.

Література

1. Угоди про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони: Міжнародний документ від 27.06.2014 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/984_011.
2. Савчин М.В. Конституціоналізм і природа конституції: монографія / М.В. Савчин. – Ужгород : Поліграфцентр «Ліра», 2009. – 372 с.
3. Čelkis P. Concept of the right to health care / P. Čelkis, E. Venckienė // Jurisprudencija. – 2011. – № 18(1). – P. 269–286.
4. The Right to Health // Office of the United Nations High Commissioner for Human Right. – 2008. – No. 31. – 52 p. – [Electronic resource]. – Access: <http://www.ohchr.org/Documents/Publications/Factsheet31.pdf>.
5. Січкоріз О.Є. Медико-соціальне дослідження рівня компетентності організаторів охорони здоров'я львівщини стосовно реформування системи охорони здоров'я / О.Є. Січкоріз // Буковинський медичний вісник. – 2017. – Т. 21, № 2 (82). – С. 192.
6. Конституція України: Основний Закон України від 28.06.1996 № 254к/96-ВР [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96%D0%B2%D1%80>.
7. Основи законодавства України про охорону здоров'я: Закон України від 19.11.1992 № 2801-XII [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/2801-12>.
8. Лещенко В.В. Права людини на життя та охорону здоров'я – методологічна основа державного управління здоров'ям охоронною сферою: вступ до проблеми / В.В. Лещенко, Я.Ф. Радиш // Державне управління: теорія та практика. – 2014. – № 1. – С. 104.
9. Віткова В.С. Конституційне право на медичну допомогу та його юридичне забезпечення в Україні : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.02 / В.С. Віткова. – Ужгород, 2017. – 208 с.
10. Про страхування : Закон України від 07.03.1996 № 85/96-ВР [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/85/96-%D0%B2%D1%80>.
11. Про загальнообов'язкове державне соціальне медичне страхування в Україні : проект Закону реєстр. № 4981-2 від 02.08.2016 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=59862.
12. Висновок на проект Закону України «Про загальнообов'язкове державне соціальне медичне страхування в Україні» (№ 4981-2 від 02.08.2016 р.): Висновок Головного науково-експертного управління [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=59862.
13. Головачова К.Г. Проблеми реалізації прав пацієнтів на медичну допомогу в Україні / К.Г. Головачова // Медичне право України: проблеми становлення та розвитку. Матеріали I Всеукраїнської науково-практичної конференції 19-20.04.2007, м. Львів. – С. 80.
14. Про порядок направлення на стажування лікарів і їх наступного допуску до лікарської діяльності : Наказ Міністерства охорони здоров'я України від 17.03.1993 № 48 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/z0019-93>.
15. Про подальше удосконалення атестації лікарів : Наказ Міністерства охорони здоров'я України від 19.12.1997 № 359 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/z0014-98/paran17#n17>.
16. Скасків Т. Індивідуальне ліцензування лікарської практики: погляд юриста та зарубіжний досвід / Т. Скасків // Український медичний часопис. – 2017. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.umj.com.ua/wp/wp-content/uploads/2017/06/LitsenLikarav.pdf>.
17. Серебряков О.М. Світовий досвід побудови системи якості медичної допомоги та необхідність її впровадження у вітчизняну військову медицину / О.М. Серебряков // Військова медицина України. – 2009. – Т. 9. – С. 127.
18. Про лікарське самоврядування : проект Закону від 28.12.2016 реєстр. № 5617 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=60835.
19. Гук А. Проблеми чинної системи фінансування галузі охорони здоров'я / А. Гук, В. Галайда // Досвід країн Європи у фінансуванні галузі охорони здоров'я: уроки для України. – 2014. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://eeas.europa.eu/archives/delegations/ukraine/documents/virtual_library/14_reviewbook_uk.pdf.

20. Про схвалення Концепції реформи фінансування системи охорони здоров'я: Розпорядження Кабінету Міністрів України від 30.11.2016 № 1013-р [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1013-2016-%D1%80>.

21. Про державні фінансові гарантії надання медичних послуг та лікарських засобів: проект Закону від 10.04.2017 реєстр. № 6327 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=61566.

А н о т а ц і я

Швець Ю. Ю. Проблеми реалізації конституційно права особи на охорону здоров'я: сучасний погляд. – Стаття.

Статтю присвячено висвітленню найбільш актуальних проблем сучасності у сфері забезпечення реалізації права особи на охорону здоров'я. Автором визначаються критерії належної реалізації даного права; виокремлюються проблеми, які виникають у процесі реалізації права на охорону здоров'я, та розробляються пропозиції щодо можливості їх усунення.

Ключові слова: конституційне право, охорона здоров'я, проблеми реалізації.

А н н о т а ц и я

Швец Ю. Ю. Проблемы реализации конституционно права человека на охрану здоровья: современный взгляд. – Статья.

Статья посвящена освещению наиболее актуальных проблем современности в сфере обеспечения реализации права человека на охрану здоровья. Автором определяются критерии надлежащей реализации данного права; выделяются проблемы, возникающие в процессе реализации права на охрану здоров'я, и разрабатываются предложения по возможности их устранения.

Ключевые слова: конституционное право, здравоохранение, проблемы реализации.

С у м м а р у

Shvets Yu. Yu. Problems of constitutional implementation of the right of a person to health: a modern view. – Article.

The article is devoted to the coverage of the most pressing problems of the present in the sphere of ensuring the realization of the right of the person to health care. The author defines the criteria for the proper implementation of this right; the problems that arise in the process of realization of the right to health care are highlights and suggestions on the possibility of their elimination are developed.

Key words: constitutional law, health care, implementation problems.

НАШІ АВТОРИ

Аніщук Н. В., доктор юридичних наук, професор, завідувач кафедри історії держави та права Національного університету «Одеська юридична академія»

Бакаєнова Н. М., доктор юридичних наук, доцент, завідувач кафедри організації судових, правоохоронних органів та адвокатури Національного університету «Одеська юридична академія»

Бехруз Х., доктор юридичних наук, професор, член-кореспондент Міжнародної академії порівняльного права, завідувач кафедри міжнародного права та міжнародних відносин Національного університету «Одеська юридична академія»

Василенко М. Д., доктор юридичних наук, доктор фізико-математичних наук, професор, професор кафедри господарського права і процесу Національного університету «Одеська юридична академія»

Гуйван П. Д., кандидат юридичних наук, заслужений юрист України, професор Полтавського інституту бізнесу Міжнародного науково-технічного університету імені академіка Юрія Бугая

Каракаш І. І., кандидат юридичних наук, професор, професор кафедри аграрного, земельного та екологічного права Національного університету «Одеська юридична академія»

Колосов І. В., аспірант кафедри трудового права Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого, юрисконсульт ПП Колосов В. А.

Кузьмич О. Я., кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри судочинства Навчально-наукового Юридичного інституту Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника

Кухарєв О. Є., кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри цивільного права та процесу Харківського національного університету внутрішніх справ

Логвиненко Б. О., кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри адміністративного права, процесу та адміністративної діяльності Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ

Магновський І. Й., доктор юридичних наук, доцент, професор кафедри міжнародного, конституційного та адміністративного права Івано-Франківського юридичного інституту Національного університету «Одеська юридична академія»

Маріц Д. О., кандидат юридичних наук, доцент, докторант кафедри інформаційного права та права інтелектуальної власності Національного технічного університету України «Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського»

Мельничук Т. В., кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри кримінології та кримінально-виконавчого права Національного університету «Одеська юридична академія»

Міхневич Л. В., кандидат юридичних наук, доцент, професор кафедри теорії та історії права Юридичного інституту ДВНЗ «Київський національний економічний університет імені Вадима Гетьмана»

Осауленко С. В., кандидат юридичних наук, доцент, професор кафедри адміністративного та фінансового права Національного університету «Одеська юридична академія»

Сердюк П. П., доктор юридичних наук, професор, головний науковий співробітник відділу науково-методичного забезпечення організації роботи в органах прокуратури Науково-дослідного інституту Національної академії прокуратури України

Слюсар А. М., доктор юридичних наук, професор кафедри трудового права Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого

Федоров В. А., кандидат юридичних наук, доцент кафедри загальнотеоретичної юриспруденції Національного університету «Одеська юридична академія»

Харитонов Є. О., доктор юридичних наук, професор, завідувач кафедри цивільного права Національного університету «Одеська юридична академія»

Харитонова О. І., доктор юридичних наук, професор, завідувач кафедри права інтелектуальної власності та корпоративного права Національного університету «Одеська юридична академія»

Швець Ю. Ю., кандидат економічних наук, доцент, докторант кафедри конституційного права та порівняльного правознавства Юридичного факультету Ужгородського національного університету

ЗМІСТ

<i>Н. В. Аніщук</i> Генезис історико-правової школи Національного університету «Одеська юридична академія»	5
<i>Н. М. Бакаянова</i> Форми організації адвокатської діяльності та їх правове регулювання.....	14
<i>Х. Бехруз</i> Международное и национальное право: проблемы взаимодействия на примере правовых систем исламских государств	20
<i>М. Д. Василенко</i> Розвиток спортивного права як необхідна умова формування європейських стандартів спортивного виховання (освіти): загальнонаукові аспекти.....	29
<i>П. Д. Гуйван</i> Часові характеристики патентного права інтелектуальної власності.....	39
<i>І. І. Каракаш</i> Правове забезпечення аграрно-земельної реформи в Україні: минуле, сучасне, майбутнє.....	47
<i>О. Я. Кузьмич</i> Правові положення щодо участі третіх осіб у зобов'язаннях зі створення загрози життю, здоров'ю, майну фізичної особи або майну юридичної особи.....	57
<i>О. Є. Кухарєв</i> Сутність імперативності в спадковому праві	64
<i>Б. О. Логвиненко</i> Система охорони здоров'я України: правові засади регулювання в сучасний період.....	71
<i>І. Й. Магновський</i> Особливості забезпечення основних прав і свобод громадян України органами місцевого самоврядування	78
<i>Д. О. Маріц</i> Строки та терміни в інформаційних правових відносинах	86
<i>Т. V. Melnychuk</i> Development and crime patterns in Ukraine: criminometric study.....	99
<i>Л. В. Міхневич</i> Правовий факультет Одеського інституту народного господарства: з історії юридичної освіти.....	117
<i>С. В. Осауленко</i> Рішення Європейського суду з прав людини про громадські організації: уроки для політичних партій.....	126
<i>П. П. Сердюк</i> Ложные корреляции в исследовании насильственной преступности.....	133

<i>А. М. Слюсар, І. В. Колосов</i> Поняття процедури в трудовому праві, її місце, роль та дуалістична природа як запобіжного механізму і підґрунтя ефективного судового вирішення трудових спорів.....	143
<i>В. А. Федоров</i> Значення Міжнародного валютного фонду у формуванні зовнішнього державного боргу суверенної України.....	158
<i>Є. О. Харитонов, О. І. Харитонова</i> Категорія «інтернет речей» та цивільні правовідносини.....	169
<i>Ю. Ю. Швець</i> Проблеми реалізації конституційно права особи на охорону здоров'я: сучасний погляд.....	178

Сайт видання:
www.naukovipraci.nuoua.od.ua

Збірник внесено до списку фахових видань (юридичні науки)
відповідно до Наказу МОН України
від 09.03.2016 р. № 241 (Додаток 9)

Свідоцтво про державну реєстрацію
друкованого засобу масової інформації
КВ № 18900–7680 ПР від 14.11.2011

Редактор-коректор *А. Новікова*
Технічний редактор *Н. Кузнєцова*

Тираж 100 прим.

Адреса редакції
вул. Академічна, 2, каб. 1009 м. Одеса, 65009, Україна
Телефон. + 38 095 301 17 48
E-mail: editor@naukovapraci.nuouua.od.ua

Видавничий дім «Гельветика»
65009, м. Одеса, вул. Сегедська, 18, офіс 432.
Телефон +38 (0552) 39-95-80
E-mail: mailbox@helvetica.com.ua
Свідоцтво суб'єкта видавничої справи
ДК № 4392 від 20.08.2012 р.